

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 2520-6346

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 2(63)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 2520-6346

LITERARY STUDIES

Collection of scientific papers

Issue 2(63)

Подано наукові праці викладачів, аспірантів, магістрів, у яких досліджуються актуальні питання сучасного літературознавства та компаративістики.

Для науковців, викладачів, студентів закладів вищої освіти.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	І. Л. Покровська, д-р філол. наук, доц.
НАУКОВИЙ РЕДАКТОР	Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук, проф.
ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА	Н. М. Гаєвська, канд. філол. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	В. В. Берковець, канд. філол. наук, доц.; Т. І. Гундорова, д-р філол. наук, проф., чл.-кор. НАН України; О. В. Деменчук, д-р філол. наук, проф.; Н. В. Мафтин, д-р філол. наук, проф.; Л. В. Мацевко-Бекерська, д-р філол. наук, проф.; Е. М. Свенцицька, д-р філол. наук, проф.; Т. І. Ткаченко, д-р філол. наук, доц.; І. Поспішил, д-р філол. наук, проф. (Чехія, Брно, Університет Масарика); В. О. Соболев, д-р філол. наук, проф. (Польща, Варшавський університет); С. П. Гриценко, д-р філол. наук, доц.; Г. М. Жуковська, канд. філол. наук, доц.; І. С. Заярна, д-р філол. наук, проф.; Л. Я. Мірошніченко, д-р філол. наук, проф.; Ю. Л. Мосенкіс, д-р філол. наук, проф.; Н. В. Науменко, д-р філол. наук, проф.; І. Л. Приліпко, д-р філол. наук, доц.; О. М. Сліпушко, д-р філол. наук, проф.
Адреса редколегії	ННІ філології, 6-р Т. Шевченка, 14, Київ, 01030, Україна ☎ (38 044) 239-34-71
Рекомендовано	вченою радою ННІ філології 26.12.22 (протокол № 5)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію серія KB № 16157-4629P від 11.12.09 включено до Переліку наукових фахових видань України (наказ Міністерства освіти і науки України № 1471 від 26.11.20)
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВПЦ "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	6-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01030, Україна ☎ (38 044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

This collection contains scientific articles written by professors, PhD students, masters. These articles concern current issues of contemporary literary studies and comparativistics.

For scientists, faculty members, students of higher education institutions.

EDITOR-IN-CHIEF	I. L. Pokrovska, Dr Hab., Associate Prof.
SCIENTIFIC EDITOR	H. F. Semenyuk, Dr Hab., Prof.
VICE-EDITOR-IN-CHIEF	N. M. Haievskya, PhD, Prof.
EDITORIAL BOARD	V. V. Berkovets, PhD, Associate prof.; T. I. Hundorova, Dr Hab., Prof., Active Corresponding Member of Ac. of Sciences NAS Ukraine; O. V. Demenchuk, Dr Hab., Prof.; N. V. Maftyn, Dr Hab., Prof.; L. V. Matsevko-Bekerska, Dr Hab., Prof.; E. M. Svetsitskaya, Dr Hab., Prof.; T. I. Tkachenko, Dr Hab., Associate Prof.; I. Pospishyl, Dr Hab., Prof. (Czech, Brno, Masaryk University); V. O. Sobol, Dr Hab., Prof. (Poland, Warsaw University); S. P. Hrytsenko, Dr Hab., Associate prof.; H. M. Zhukovska, PhD, Associate Prof.; I. S. Zaiarna, Dr Hab., Prof.; L. Ia. Miroshnychenko, Dr Hab., Prof.; Yu. L. Mosenkis, Dr Hab., Prof.; N. V. Naumenko, Dr Hab., Prof.; I. L. Prylipko, Dr Hab., Associate Prof.; O. M. Slipushko, Dr Hab., Prof.
Editorial board address	Educational and Scientific Institute of Philology, 14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine ☎ (38 044) 239-34-71
Recommended by	Academic Board of Educational and Scientific Institute of Philology December 23, 2022 (protocol № 5)
Registered by	Ministry of Justice of Ukraine Certificate of State registration, serial number KB № 16157-4629P (December 11, 2009) Included into the List of Scientific Professional Editions of Ukraine (Order of Ministry of Education and Science of Ukraine, protocol № 1471, November 26, 2020)
Founder and publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University". Certificate included in the State Register ДК № 1103 from 31.10.02
Publisher address	14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; fax 239 31 28

Authors of published materials take full responsibility for the content of their papers, including the accuracy of the published facts, quotations, economic and statistical data, proper nouns, and other data. The editorial board reserves the right to edit the submitted materials.

© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2022

ВЧИМОСЯ У СКОВОРОДИ

Минає 300 років із дня народження Григорія Сковороди, а ми й досі записуємо його до своїх сучасників за суголосність нашому часові його філософських уроків, притч, прислів'їв, трактатів, пісень, час від часу звертаємося до вчення Великого Українця.

Чверть століття, майже третину свого земного шляху Григорій Сковорода вів мандрівний спосіб життя. І ніякі спокуси сильних світу не змогли змусити його порвати з рідною землею, з простим народом. І не пристав він на жодну з пропозицій від світських і релігійних чинів отримати високого чина чи посаду. "Мій жребій з голяками", – таким було життєве кредо філософа, висловлене в одному з його віршів.

Письменник, філософ, композитор, педагог-просвітитель Григорій Сковорода ще за життя був чи не найпопулярнішою людиною в дошевченківську епоху, до ХІХ ст.

І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу,
Та й списую Сковороду...

згадував Тарас Шевченко, як він малим долучався до науки.

Загалом, Шевченко, як писав О. Гончар у своєму "Щоденнику", "високо ставив мандрівного філософа, хоч мову його називав «вінегретною»". Тобто, цілком і глибоко усвідомлюючи, що літературі на новім етапі потрібна своя, українська мова.

Друге, що я хочу виділити в житті і творчості Григорія Сковороди, це його грандіозний патріотизм, і не абстрактний, не позірний, а практичний, сутність якого визначали прив'язаність до рідного краю, до рідної землі. Як і багато славетних земляків-українців – той же І. Котляревський, який у листах до Петербурзької академії наук вимагав прав самостійності українській мові, Тарас Шевченко з його вкрай негативним ставленням до брата Микити за його російськомовні листи, небажання Лесі Українки бути громадянкою Російської держави, і, нарешті, відмова М. Заньковецької, М. Садовського,

М. Лисенка та М. Кропивницького покинути Україну і перейти на імператорську сцену – так само і Г. Сковорода дає гідну відповідь посланцеві Катерини II: "Скажіть матінці-цариці, що мені моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця". Тут бачимо прояв найвищої ознаки українськості, неприйняття російського і небажання служити Російській імперії.

Важливою для нащадків у духовній спадщині філософа є ідея "сродної праці". Суть якої: для кожного в житті праця є життєвим покликанням, невід'ємною потребою і обов'язком, тоді як ледарство – найбільша людська вада, – стверджував Сковорода. Разом із тим кожен повинен займатися працею за своїм природним покликанням, за покликом душі. І лише тоді людина отримуватиме насолоду від праці – відповідно до своїх здібностей і вмінь, внутрішнього потягу, тобто, коли займатиметься "сродною працею". "Світ подібний до театру, – писав український філософ. – І щоб грати в театрі з успіхом і похвалою, беруть ролі за здібностями".

Бувши справжнім символом народного філософа, педагога-просвітителя своєї доби – Старої України, Григорій Сковорода вважав, що кожен має право на освіту, тобто наука не має соціальних меж: "Знання не повинно обмежуватись лише одними жерцями науки, а повинно охоплювати весь народ, увійти в народ".

І насамкінець хочу навести відповідь українського Сократа деяким нашим сучасникам, так званим "російськомовним" українцям:

"Русь не руська (тобто Україна не українська) бачиться мені диковинкою, подібно до того, коли б народилася людина з риб'ячим хвостом або з собачою головою... Всяк мусить пізнати свій народ і в народі себе. Чи ти русь?... Будь ним. Чи ти лях? Ляхом будь. Чи ти німець? Німечествуй. Француз? Французой. Татарин? Татарствуй. Все добре на своєму місці і в своєму образі. І все красно, що чисто, природно, що не є підробкою, не перемішано з чужим по роду"...

Вивчаймо Сковороду, вчимося у Сковороди!

Шановні колеги! Сьогоднішня сквородинівська конференція, організована Інститутом філології, історичним та філософським факультетами нашого університету та кафедрою україністики

Варшавського університету є міжнародною за статусом, оскільки серед її учасників є вчені із Польщі, Чехії, Грузії. На конференцію делегували своїх доповідачів 15 університетів, Інститут літератури ім. Тараса Шевченка НАН України та Київський військовий лицей ім. Івана Богуна. Серед 90 учасників: філософи, історики, літературознавці, перекладачі, мовознавці, фольклористи.

Бажаю всім учасникам конференції "сродної праці".

Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук, проф.

В. П. Атаманчук, д-р філол. наук, доц.,
провід. наук співроб.

Національний центр "Мала академія наук України", Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕЙ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ ст. (окремі спостереження)

Присвячено аналізу особливостей реценції творчості Г. Сковороди українськими письменниками ХХ ст. У дослідженні увага приділена окресленню головних засад філософської концепції Г. Сковороди та визначенню форм її художнього втілення у творах видатного поета і мислителя. Простежується специфіка подальшої трансформації ідей філософа в українській літературі 20-х та 60-х рр. ХХ ст. Проаналізовано характерні риси окремих поетичних творів П. Тичини, В. Симоненка, М. Вінграновського, у яких втілені ідеї, співвідносні зі світосприйняттям українського філософа. Окреслено роль художніх символів у творах названих поетів.

Ключові слова: філософська концепція, ідея, символ, образ, метафора.

Творчість Г. Сковороди є унікальним явищем української культури з огляду на те, що вона становить ідейно-художнє підґрунтя усіх наступних етапів розвитку культури. Знаковість фігури Г. Сковороди визначається тим, що український філософ і поет зумів своєю творчістю репрезентувати глибинні прояви внутрішньої енергії, яка живить усі прояви трансцендентності і виражається у вигляді інтуїтивно впізнаваних образів, ідей, смислів. Філософська концепція видатного мислителя, на основі якої сформувалися світоглядні та ідейно-художні параметри творчості багатьох його наступників, складається з багатьох смислових проєкцій, що вимагають різнорівневого сприйняття. Насамперед це стосується відтворення взаємозв'язків людини із духовним світом.

Творчі здобутки Г. Сковороди ставали предметом багатогранних досліджень. Філософські аспекти творчості вивчали А. Бичко [2], Т. Бовсунівська [4], А. Дахній [6], І. Карівець [7], Л. Ушкалов [14]

та ін. Рецепцію творчості досліджували В. Мартинюк [8], Н. Пелешенко [9], К. Сардарян [11] та ін. Своєрідність проблематики і поетики творів аналізували Т. Александрович [1], Т. Бовсунівська [3], Т. Шевчук [15] та ін.

Постать видатного філософа привертала увагу значної кількості українських митців, про що свідчить низка художніх творів, присвячених Г. Сковороді, з-поміж яких варто виокремити поему П. Тичини "Сковорода", біографічну повість І. Драча, С. Кримського, М. Поповича "Григорій Сковорода", роман В. Шевчука "Григорій Сковорода" та ін.

М. Рик визначає такі структурні рівні релігійного символізму Г. Сковороди: "космологічний (вчення про "дві натури" та "три світи", які становлять ідейно-теоретичне підґрунтя його символічного світорозуміння); антропологічний (ґрунтується на гуманістичних поглядах Г. Сковороди про людину як мікросвіт); гносеологічний (розкривається у концепції мислителя про самопізнання людини); онтологічний (аргументується в системі розгортання багатоаспектної символіки Бога); аксіологічний (конкретизується у контексті ціннісного богопізнання, за допомогою якого людина може досягти максимального щастя та повної гармонії з цілим світом)" [10, с. 17]. Визначені структурні рівні є актуальними для аналізу ідейно-художніх кореляцій у творчості Г. Сковороди та українських письменників ХХ ст.

Образ мандрівного філософа формує своєрідне художньо-сміслові осердя поезії П. Тичини. Згадана поема (незавершена) "Сковорода" представляє багатогранне осягнення (що підкреслює і авторське жанрове визначення твору як симфонії) духовних, інтелектуальних, художніх звершень українського філософа і митця. П. Тичина відтворює кристалізацію прагнень героя зрозуміти і здійснити своє покликання, що охоплює пізнання світу, служіння, потребу досягнення справедливості.

Збірка "Замість сонетів і октав" засвідчує трансформацію ідеї внутрішнього пошуку Г. Сковороди, що виявляється у прагненні ліричного героя збірки П. Тичини віднайти гармонію у світі, що зазнав хаотичних перетворень. Присвята збірки мандрівному філософові герметизує його ідеї, втілені у вигляді гуманістичних прагнень до пізнання, злагодженого співіснування у світі, через недосяжність яких страждає ліричний герой. Наприклад, у поезії

"Іспит" відображеному у похмурих тонах сьогоднішню і зневажливому ставленню до культури протиставляється образ Сквороди ("Тут ходив Скворода" [13, с. 125]), що надає зображенню глибини і завершеності.

Багато звернень до образу Сквороди та художніх переосмислень його ідей спостерігається у поетів 60-х років ХХ ст. Для поетів цього періоду були характерні теми космізму, пов'язані із першим польотом людини у відкритий космос, що змінив параметри самоусвідомлення, розімкнувши існуючі до того кордони. Розімкнення зовнішнього світу у безкінечність у поезіях В. Симоненка, В. Вінграновського, І. Драча поєдналося із гострою потребою внутрішньої ідентифікації, самопізнання, що цілком виразно перегукується із філософськими пошуками Г. Сквороди.

В. Симоненко називає себе спадкоємцем Сквороди, спорідненість із яким виявляється у служінні народові, якого він возвеличує до космічних висот. Авторефлексії формують позачасовий вимір буття, створюють відчуття діалогічності: "щось у мене було / і від діда Тараса, / і від прадіда – Сквороди" [12, с. 208]. Трансформація гуманістичних ідей українського філософа у поезії В. Симоненка відбувається шляхом створення неосяжного образу рідної землі, який нерозривно пов'язаний із образом мудрого народу, зі шляхом утвердження поняття цінності людського життя, самодостатності.

М. Вінграновський цікаво пов'язує індустріалізацію України, наслідки якої він відображає за допомогою масштабних образів-метафор, що демонструють почуття піднесеності, величі, причетності до великих звершень і зв'язку першовитоками ("Сто чорних димарів на Батьківщині. / Сто світлих гімнів рідної землі! / Прощай, ганьба, і сором, і жалі! / Цивілізована держава моя нині" [5, с. 89]), із постаттю Сквороди в "Індустріальному сонеті". Поет сприймає Сквороду як предтечу сучасного світу, проте він розмиває часо-просторові кордони, поєднуючи вимір буття мандрівного філософа із виміром сучасного буття:

Ти чуєш, Дніпре, ріко-хліборобе!
Ще перший розум наш – Григорій Скворода –
До тебе йшов у думнім щасті-горі,

І я прийшов, душі моєї вродо,
Приніс дари тобі на синьому світанку:
Сто димарів і поле-колисанку [5, с. 89].

Одним із важливих образів, що має виразні відсилання до творчості Г. Сковороди і часто зустрічається у поезії М. Вінграновського, є образ саду, який відображає простір мистецтва, краси, внутрішнього балансу, підкреслює взаємозв'язок ліричного героя і перетвореної ним дійсності та слугує меті пізнання і самопізнання (поезії "Ходіте в сад. Я покажу вам сад...", "Вона була задумлива, як сад...", "Елегія" та ін.).

Трансформацію філософізму Г. Сковороди у поезії М. Вінграновського можна простежити у проблемах взаємозв'язку людини і всесвіту, у глибинних проблемах самовизначення, у явищах мистецької трансценденції, у зрівноваженні внутрішніх переживань, у взаємопроникненні вимірів ідеального та реального.

Універсальність філософської концепції Г. Сковороди виявляється у тому, що українська література ХХ ст. значною мірою ґрунтується на ідеях українського філософа, що виражається у загальній тональності світосприйняття, у формуванні духовних цінностей, утвердженні гуманістичних ідей. Водночас художні здобутки видатного попередника переосмислюються у відповідності до реалій часу і трансформуються на невід'ємні елементи творчого арсеналу українських митців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрович Т., Корпанюк М. Поетика прози Григорія Сковороди : монографія. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2011. – 270 с.
2. Бичко А., Бичко І. Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди. *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* : зб. наук. праць (відп. ред. І. П. Стогній). – К., 2003. – С. 51–78.
3. Бовсунівська Т. Тематизація мовчання в поезії Григорія Сковороди [Християнська традиція мовчання] // *Дивослово*. – 2006. – № 2. – С. 50–54.
4. Бовсунівська Т. Філософія серця Г. Сковороди і українська ментальність. *Сковорода Григорій: образ мислителя* : зб. наук. праць (упоряд.: В. М. Нічик, В. Є. Бишовець, Я. М. Стратій). – К., 1997. – С. 84–95.
5. Вінграновський М. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2013. – 872 с.
6. Дахній А. Й. Григорій Сковорода як "український Сократ": релевантність перифразу крізь призму історії філософії. Григорій Сковорода у сучасному багатовимірному світі: зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 листопада 2022 р.). – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. – С. 82–84.

7. Карівець І. Метафілософія Григорія Сковороди // *Філософські науки*. – 2016. – № 1, Т. 2. – С. 87–90.
8. Мартинюк В. Григорій Сковорода в рецепції П. Тичини. Переяславські Сковородинівські студії: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 1. – С. 51–54.
9. Пелешенко Н. Рецепція творчості Григорі Сковороди в українській літературі 1920–1940-х років. *Наукові записки // Філологія*. – 1999. – Т. 17. – С. 61–67.
10. Рик М. С. Символізм у творчості Г. Сковороди: релігієзнавчий аспект: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2019. – 196 с.
11. Сардарян К. Філософсько-антропологічні ідеї Григорія Сковороди у творчості Ірини Жиленко. *Літературознавчий дискурс від бароко до постмодерну: колективна монографія / Упорядник, науковий редактор Н. Левченко*. – Київ – Люблін – Харків: Майдан, 2020. – С. 342–351.
12. Симоненко В. Вибрані твори. – К.: Смолоскип, 2010. – 852 с.
13. Тичина П. Зібрання творів у 12 т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 1. – 736 с.
14. Ушкалов Л. Про "вічну філософію" Григорія Сковороди // *Березіль*. – 2006. – № 3–4. – С. 164–173.
15. Шевчук Т. Барокова парадигма творчості Григорія Сковороди // *Дивослово*. – 2011. – № 11. – С. 48–52.

REFERENCES

1. Aleksandrovych T., Korpaniuk M. Poetyka prozy Hryhoriia Skovorody: monohrafiia. Korsun-Shevchenkivskiy: FOP Havryshenko V. M., 2011. 270 p.
2. Bychko A., Bychko I. Kontsentrychno-barokovy kontekst ukrainskoi filosofii: fenomen Skovorody. *Skovoroda Hryhorii: ideina spadshchyna i suchasnist : zbirnyk naukovykh prats* (vidp. red. I. P. Stohnii). K., 2003. P. 51–78.
3. Bovsunivska T. Tematyatsiia movchannia v poezii Hryhoriia Skovorody [Khrystyianska tradytsiia movchannia. *Dyvoslovo*. 2006. № 2. P. 50–54.
4. Bovsunivska T. Filosofiiia sertsia H. Skovorody i ukrainska mentalnist. *Skovoroda Hryhorii: obraz myslytelia : zbirnyk naukovykh prats* (uporiad.: V. M. Nychyk, V. Ye. Byshovets, Ya. M. Stratii). K., 1997. P. 84–95.
5. Vinhranovskiy M. Vybrani tvory. K.: Smoloskyp, 2013. 872 p.
6. Dakhnii A. Y. Hryhorii Skovoroda yak "ukrainskyi Sokrat": relevantnist peryfrazu kriz pryzmu istorii filosofii. *Hryhorii Skovoroda u suchasnomu bahatovymirnomu sviti: zbirnyk tez VIII Mizhnarodnoi naukovykh-praktychnoi konferentsii (Lviv, 16 lystopada 2022 r.)*. Lviv : LNU im. Ivana Franka, 2022. P. 82–84.
7. Karivets I. Metafilosofiiia Hryhoriia Skovorody. *Filosofski nauky*. 2016. № 1, Т. 2. P. 87–90.
8. Martyniuk V. Hryhorii Skovoroda v retseptsii P. Tychny. *Pereiaslavski Skovorodynivski studii: zbirnyk naukovykh prats*. Pereiaslav-Khmelnitskyi, 2011. Vyp. 1. P. 51–54.
9. Peleshenko N. Retseptsiiia tvorchosti Hryhoriia Skovorody v ukrainskii literaturi 1920–1940-kh rokiv. *Naukovi zapysky. Filolohiia*. 1999. Т. 17. P. 61–67.

10. Ryk M. S. Symvolizm u tvorchosti H. Skovorody: relihiieznavchyi aspekt: dys. ... kand. filos.n.: 09.00.11. K.: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2019. 196 p.
11. Sardarian K. Filosofovsko-antropolohichni idei Hryhoriia Skovorody u tvorchosti Iryny Zhylenko. *Literaturoznavchyi dyskurs vid baroko do postmodernu: kolektyvna monohrafiia / Uporiadnyk, naukovyi redaktor N. Levchenko.* Kyiv – Liublin – Kharkiv: Maidan, 2020. P. 342–351.
12. Symonenko V. Vybrani tvory. K.: Smoloskyp, 2010. 852 p.
13. Tychyna P. Zibrannia tvoriv u 12 t. K.: Naukova dumka, 1983. T. 1. 736 p.
14. Ushkalov L. Pro "vichnu filosofiiu" Hryhoriia Skovorody. *Berezil.* 2006. № 3–4. P. 164–173.
15. Shevchuk T. Barokova paradyhma tvorchosti Hryhoriia Skovorody. *Dyvoslovo.* 2011. № 11. P. 48–52.

Стаття надійшла до редколегії 21.10.22

V. P. Atamanchuk, Dr Hab., Associate Prof., Leading Researcher
National Center "Junior Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv

TRANSFORMATION OF HRYHORII SKOVORODA IDEAS IN UKRAINIAN LITERATURE OF THE XX CENTURY (some observations)

The article is devoted to the analysis of the features of the reception of H. Skovoroda's work by Ukrainian writers of the 20th century. In the study, attention is paid to the outlining of the main principles of H. Skovoroda's philosophical concept and the definition of the forms of its artistic embodiment in the works of the outstanding poet and philosopher. The specificity of the subsequent transformation of the philosopher's ideas in Ukrainian literature of the 20s and 60s of the 20th century is traced.

It was determined that the artistic work of H. Skovoroda is a unique phenomenon of Ukrainian culture considering that it constitutes the ideological and artistic foundation of all subsequent stages of cultural development. The significance of the figure of H. Skovoroda is outlined, which is determined by the fact that the Ukrainian philosopher and poet managed to represent with his work deep manifestations of inner energy, which nourishes all manifestations of transcendence and is expressed in the form of intuitively recognizable images, ideas, and meanings. It is indicated that the philosophical concept of the outstanding thinker, on the basis of which the worldview and ideological and artistic parameters of the work of many of his successors were formed, consists of many semantic projections that require different levels of perception. First of all, it concerns the reproduction of human relationships with the spiritual world.

It is proved that P. Tychyna's collection "Instead of Sonnets and Octaves" testifies to the transformation of H. Skovoroda's idea of inner search, which is manifested in the desire of the lyrical hero of the collection to find harmony in a world that has undergone chaotic transformations.

It was determined that the appeal to the image of Skovoroda and artistic reinterpretations of his ideas is observed in the poets of the 60s of the 20th century. The expansion of the external world into infinity in the poems of V. Symonenko, V. Vingranovskiy, and I. Drach was combined with an acute need for internal identification, self-knowledge, which clearly resonates with the philosophical searches of H. Skovoroda.

Keywords: *philosophical concept, idea, symbol, image, metaphor.*

Г. О. Бандура, канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСМИСЛЕННЯ ТВОРЧОСТІ Г. СКОВОРОДИ В ЕМІГРАЦІЙНІЙ ГУМАНІТАРИСТИЦІ

Здійснено огляд публікацій про творчість Г. Сковороди в українській зарубіжній гуманітаристиці. Відзначено, що еміграційний читач мав змогу ознайомитися з творчістю і філософією Г. Сковороди з нечисленних публікацій українських видавництв за рубежем ("Сад Божественних пісень", "Байки харківські", "Катехизис або початкові двері до християнських чеснот"). Інформація про Г. Сковороду була неодмінною складовою освіти учнівської молоді (підручники Ю. Любінецького, В. Радзиковича). Ширшому колу читачів пропонувався його життєпис (М. Ковалінський, А. Котович, Д. Чуб). Аналізуються праці про Г. Сковороду літературознавців (Д. Чижевський), філософознавців (Д. Козій, В. Олексюк, Д. Чижевський, В. Шаян), релігієзнавців (Г. Удод, І. Флоринський).

Ключові слова: *сковородознавство, еміграція, філософія, література, релігія.*

У середовищі політично заангажованої української еміграції завжди виявляли глибоке зацікавлення тими постатями минулого, діяльність і творчість яких можна було розглядати в контексті визвольних змагань нації, передусім Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки. Водночас, хай і суттєво меншою мірою, протягом десятиліть зберігався сталий інтерес до начебто аполітичного "любомудра" Г. Сковороди, який у свій спосіб сприяв духовному розвитку співвітчизників.

Знайомству еміграційного читача з творчістю "українського Сократа" сприяли, зокрема, видана в Празі 1941 року зусиллями Українського історично-філологічного товариства поетична збірка "Сад Божественних пісней, прозябший из зерн священнаго писанія", збірка "Харківські байки", опублікована нью-йоркським видавництвом "Говерла" в 1955 році, до уваги тих, хто цікавився його філософською спадщиною, пропонувалося видання 1963 року Українського Євангельського Об'єднання в Північній Америці "Катехизис або початкові двері до

християнських чеснот", а детальніше познайомитися з біографією та поглядами мандрівного філософа дозволяла праця М. Ковалинського "Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста)", "перелицьована" на українську мову Ю. Русовим і видана в 1956 р. Українською Видавничою Спілкою в Лондоні.

Учнівську молодь до творчості письменника прилучав В. Радзикович у своїй "Історії української літератури" (Мюнхен, 1947). Він акцентував на тому, що Г. Сковорода "будив серед українського громадянства нові думки і національні почування", прищеплював "і живим словом і власним життєвим прикладом вищі моральні почування, закликав добувати знання, запалював до любови правди, рідного краю, заохочував до добрих діл" [6, с. 84], у "філософських писаннях" доводив "потребу самопізнання", радив "іти за вродженим нахилом і шукати щасті в спокою душі, в згоді з Богом" [6, с. 85].

Ю. Любінецький, автор підручника для американських шкіл українознавства "Українська література" (Детройт, 1994), акцентував на тому, що цей "мандрівний просвітитель українського народу", творчість якого "свідчила про близьке національне пробудження", навчав "людей живим словом і прикладом власного життя любови до Бога, до рідного краю та заохочував до здобуття знання" [3, с. 18].

Популярний виклад біографії Г. Сковороди зробив А. Котович у праці "Григорій Савич Сковорода український філософ XVIII ст." (Нью-Йорк, 1955). Оповівши про молодість, шкільні роки майбутнього філософа, його подорож країнами Західної Європи, учителювання в Переяславській семінарії, у дідача Степана Тамари, у Харківській колегії, мандрівки протягом майже тридцяти років Україною та останні роки життя, він зупиняється на поглядах Г. Сковороди на сучасне йому життя, котрі явили "образ протестанта проти тих процесів переформування людської вдачі українця, які під впливом нових порядків, несених Москвою, відбувалися за той час в Україні" [2, с. 34], і лаконічно характеризує його будовану на "Біблії, патристиці та греко-латинській стародавній літературі" "науку": вона "має чисто практичне значення: його наука – це наука

етики, моралі. Розв'язуючи питання первопричини речей, – Сковорода не зупиняє на тих питаннях своєї виключної уваги. Йому це потрібне хіба як підпора прав моралі. Йому те потрібне лише остільки, оскільки допомагає розв'язанню питань практичного поведіння" [2, с. 35]. Величезну заслугу "Старчика Сковороди" перед народом автор убачає в тому, що "він після розвалу нашої батьківщини став першим світочем, який – через Котляревського, Шевченка та інших геніїв рідного слова – знову позбирав "малоросійських" обивателів у націю українську" [2, с. 5].

На широке коло читачів розрахована і стаття Д. Чуба "Життя та філософські погляди Григорія Сковороди (1722–1794)", що увійшла до збірника статей, розвідок і спогадів "Люди великого серця" (Мельбурн, 1981). До відомих фактів біографії і творчого шляху Г. Сковороди він додає перелік праць радянських і еміграційних авторів про філософа, наводить думки про нього М. Ковалинського, В. Каразіна, Л. Толстого, М. Костомарова, І. Франка, згадує імена українських філософів пізнішого часу (П. Юркевич, Д. Чижевський та ін.). І робить підсумковий висновок: "...Григорія Савича Сковороду можна сміливо назвати велетнем духа, великою постаттю в нашій історії, літературі, в розвитку демократичної думки і в національному прогресі. Сковорода був патріотом України, любив свій нарід і як перший український філософ, що піднісся до рівня видатних мислителів своєї доби, вніс і свою велику частку в скарбницю української культури, як і в світову філософську думку" [11, с. 34].

Літературознавче прочитання творчості Г. Сковороди здійснив Д. Чижевський спочатку в трьох частинах свого нарису "Український літературний барок" (Прага, 1941–1944), а потім у фундаментальній праці "Історія української літератури (від початків до доби реалізму)" (Нью-Йорк, 1956). У ній не знайдемо окремого літературного портрета Г. Сковороди, якого автор називає "останнім великим українським письменником епохи барокка" [9, с. 253], швидше це окремі спостереження над його творчістю у контексті аналізу тих чи інших художніх явищ тієї доби. Так, він згадує "одну з найпізніших та найцікавіших збірок" "Сад божественних пісень" Г. Сковороди у зв'язку з прагненням барокових письменників "до циклізації віршів, до

об'єднання їх у певні групи, сполучені якоюсь внутрішньою єдністю" [9, с. 258]; констатує інтерес поета до епіграм, які в нього "без зовнішніх іграшок, коротенькі, майже прислів'я" [9, с. 267]; відзначає внесок поета в реформування віршованої форми, зокрема вживання "чоловічих рим" і "неповних рим" [9, с. 272]; звертає увагу на "традиційно барокову" стилістику проповідей Г. Сковороди: "маємо тут звертання до слухачів, діалоги, гумористичні звороти, ...символіку, ще сміливішу, ще вразливішу для слухачів, ніж символіка інших проповідників, зустрічаємо антитези та парадокси" [9, с. 300–301]; відзначає художні особливості діалогів філософа, "присвячених викладові його містичного, теоретичного та морального світогляду": захоплення "антитезами та повтореннями", часте вживання "гарних порівнянь, коротеньких та розвинених", інтерес до "гармонії мови" (алітерацій та асонансів); констатує, що діалогічна форма його творів "великою мірою лише суто зовнішня прикраса, що не зливається органічно зі змістом творів" [9, с. 308–309], тощо.

Пріоритетним для Д. Чижевського стало вивчення філософських поглядів Г. Сковороди. Цій темі він присвятив, за твердженням дослідників, понад п'ятдесят своїх праць 20–70-х років минулого століття, починаючи від перших ("Сковорода – український філософ", 1929; "Г. С. Сковорода та німецька містика", 1929; "Сковорода й Ангел Сілезій", 1930; "Філософічна метода Сковороди", 1930) і закінчуючи останньою – "Сковорода: поет, мислитель, містик" (1974). Але найгрунтовнішою стала його монографія "Філософія Г. С. Сковороди" (Варшава, 1934). У вступі до неї Д. Чижевський констатує суперечливий характер суджень про мислителя своїх попередників ("Тепер є не менше, ніж 250 великих та малих праць, присвячених Сковороді", в яких "висловлено, напевно, не менше, ніж 250 різних поглядів на Сковороду на те, чим він був, чим він є та може бути для української культури") і прокреслює свій шлях аналізу: "Спершу дослід системи думок Сковороди. Далі – спроба визначити його місце в історії української та всесвітньої думки" [10, с. 5]. Автор розглядає "діялектичний" характер мислення, символіку та емблематику, ставлення до Біблії Г. Сковороди (розд. II Підстави),

його метафізику (розділ III), антропологію (розд. IV), етику (розд. V), містику (розд. VI) і доходить висновку, що "він був філософ і містик", тісно пов'язаний із традиціями "платонізму, отців церкви та німецької містики", що "Сковорода де в чому випереджує пізнішу романтику (українську і західну), що він є найцікавіший слов'янський «передромантик»" [10, с. 208].

Сковородинську проблему самопізнання, яка "посідає центральне місце" у поглядах філософа, розглядає Д. Козій у статті "Три аспекти самопізнання у Сковороди" (1972), надрукованій у грудневому номері часопису "Сучасність" на відзначення 250-річчя з дня народження мислителя. Автор пише про "психологічно-етичний" аспект його самопізнання, адже Г. Сковорода був "вдумливим психологом з глибокою інтуїцією" [1, с. 66], і звертає увагу передусім на питання "сродности" праці, котре "ставить перед людиною завдання пізнати свої психічні задатки, якими вона наділена «зроду», щоб їх відповідно розвинути й заактуалізувати в житті" [1, с. 70]. "Містичний аспект" самопізнання, за Д. Козієм, має на меті "розкрити перед людиною її глибинну духову суть, причому людина, розкривши себе, має перетворитися або, як каже Сковорода, «вдруге народитися»" [1, с. 70]. А "метафізичний аспект" самопізнання "веде від розкриття духових глибин людини до трансцендентних глибин буття або від мікрокосму до макрокосму", структура яких виявляє "єдність", має "спільну двоїсту сутність: матеріальну й духову, зовнішню і внутрішню, тлінну й вічну" [1, с. 75].

Відгуком на ювілей Г. Сковороди стала ще одна стаття часопису "Сучасність" – "Портрет Сковороди" (1972) К. Митровича. Нею автор прагне дати відповідь на питання: "...як уявляє собі сучасний українець Сковороду? Який живописний портрет йому відомий та який духовий портрет склався в нього на основі його скупих знань про Сковороду?" [4, с. 44]. Він згадує непросту еволюцію живописного портрета Шевченка, коли "місце Шевченка-дядька, народницького кобзаря, з трудом посів Шевченко-інтелектуал, революціонер (автопортрет 1839–40 року)", і побоюється, що з поширених у суспільстві уявлень про Г. Сковороду як легендарної постаті "старця, чи мудреця, чи

навіть співця-кобзаря" виник би і відповідний "портрет-тип": "це був би дядько з торбою, з посохом та сопілкою, який неперестанно мандрував з села в село з деякими правдами здорового глузду й поясненнями Біблії..." [4, с. 44]. Ці побоювання зникли після виходу "монументального двотомника творів Сковороди в 1961 році". Редакційна колегія цього видання на чолі з академіком О. Білецьким не взяла "якийсь народницький чи соцреалістичний портрет", а вмістило "на початку кольоровий портрет Сковороди невідомого автора й неозначеного часу (18–19 ст.)", на якому філософ зображений "з обличчям з тонким духовим виробленням та піднесенням, не в світці й із посохом, але в позі людини науки з книжкою й пером". Такий портрет, зауважує К. Митрович, "сам собою вже є запереченням всякого духового та історичного спрощення та спрощачення Сковороди сучасними режимовими ідеологами" [4, с. 46].

Головну увагу К. Митрович усе ж зосереджує на "духовому портреті" Г. Сковороди. Якщо "Багалій, Сумцов, Житецький, Кудринський, Товкачевський і росіяни Ерн та Шпет... закреслили основні риси Сковороди-мислителя європейського університетського рівня, наголошуючи при тому його тісне пов'язання з цілістю українського культурного й суспільного процесу кінця 18 століття" [4, с. 45], якщо у 20-х роках минулого століття С. Єфремов, М. Плевако, В. Петров та інші "не поступалися всеросійському та матеріалістичному спрощенню вчення Сковороди" [4, с. 45], то за десятиліття сталінізму "нічого доброго не появилось (або й просто нічого) про Сковороду" [4, с. 46], а в післясталінський період "радянські сквородяниці" не зуміли дати адекватний "духовий портрет" філософа, що автор пояснює "двома гіпотезами: інтелектуальна нечесність, яка до самозаперечення жонглює відірваними словами та історичними схемами, або безпрецедентний в історії терор, який примушує дослідників говорити те, що розходиться з фактами й у що вони самі не вірять" [4, с. 47]. Звідси, зокрема, твердження, що "У творчості Сковороди знайшла своє відбиття спільність історичних шляхів розвитку українського та російського народів, спільність їх культури й боротьби проти соціального гноблення" [4, с. 47], віднайдення ідейних джерел

поглядів мислителя "в особі Ломоносова... та навіть Суворова", обов'язкові позитивні оцінки його діяльності "Толстим, Лесковим, Горьким та Леніном" [4, с. 47], натяки на «селянський демократизм», старшобратство чи соціалістичний матеріалізм Сковороди" [4, с. 50] тощо. І як висновок: "Ось такий викривлений офіційний портрет Сковороди представляють новій генерації на Україні офіційні установи та вчені під наглядом" [4, с. 47].

Тим часом автор відзначає "невідмінні риси обличчя" [4, с. 50] Г. Сковороди: "висока, університетська освіта й ерудиція" [4, с. 50], "гострий та безкомпромісовий критицизм", "шукання істинної людини", настійлива необхідність "пізнати себе" [4, с. 51], що означає "впізнати божеське в собі, а ще точніше сам взірець правдивої людини – Христа" [4, с. 52], дуалістичне розуміння людини й світу, символічне трактування Біблії та ін. Він переконаний: "Філософія Сковороди не є імпортованою думкою тодішніх європейських течій, як це робилося за рецептою Петра в Росії, ні перелицьованням, парафразою якоїсь іншої традиції. Вона в своїй оригінальності виросла з української духової традиції й була відповіддю на шукання, запити захитаної, розгубленої імперським натиском української людини" [4, с. 49].

В. Олексюка у праці "Григорій Сковорода – християнський філософ" (Чикаго, 1975) не задовольняє, "що філософію Сковороди, чи радше Сковороду як філософа, визначають по різному". Він ставить завдання встановити, "якою в дійсності є філософська думка Сковороди та яким є остаточне становище його філософії між іншими філософами світу?" [5, с. 15].

Автор переконаний, що "Сковорода ніколи не був, і не міг бути, матеріалістом, будь воно взірцем античних матеріалістів Демокрита і його послідовників-атомістів, чи якої-небудь іншої школи матеріалістів" [5, с. 42], так само "безпідставним і неправдивим" є твердження тих, хто приписує йому "пантеїзм" [5, с. 43], як це охоче роблять "советські автори", і тих, хто називає його "філософом серця", бо "його основна філософія є метафізикою" [5, с. 45], і тих, хто вважає його богословом [5, с. 47]. Він обстоює позицію, що "Сковорода був виключно

християнським філософом, і що вся його філософія була християнською!" [5, с. 43].

Зупиняється В. Олексюк і на питанні суспільно-політичних поглядів Г. Сковороди. Для нього є "цілком ясным і очевидним, що Сковорода болів за долю свого поневоленого українського народу – своєї Української Державної Нації" [5, с. 50]. Незважаючи на відсутність житла і матеріальні нестатки, "він не хотів і не міг іти на службу до окупанта України – Москви, яка на його очах, руками Катерини II-ї, ліквідувала залишки вільної Української Козацької Держави" [5, с. 50–51].

Насамкінець автор висловлює припущення, що "філософія Сковороди буде правдиво і об'єктивно досліджена тільки у вільній і незалежній Українській Державі", але його "велич як першого українського філософа, і, взагалі, як філософа Східної Європи, була і залишиться неперевершеною" [5, с. 51].

Як і В. Олексюк, Г. Удод ("Сковорода і православна церква", Вінніпег-Саскатун, 1971) констатує різнобій в оцінці постаті великого філософа, особливо це помітно "в оцінці ставлення Сковороди до Св. Православної Церкви: одні вчені твердять, що Сковорода був "поза церковний філософ, інші, що він був містиком, ще інші називають його сектантом, який відважно валив пережиті устрої православія, а останніми часами все більше і більше появляється в Україні й Росії праць, які намагаються доказати, що Сковорода був відкритим матеріалістом і атеїстом" [7, с. 6–7]. Це призвело до того, що "Сковорода як і півтораєста років тому, ще невідомий світові у всій своїй величі. Справжня, об'єктивна і всеохоплююча праця про цього велетня християнського духа і одну з найтяжчих епох в житті Христової Церкви ще чекає на свого автора і, безперечно, його знайде" [7, с. 10]. І перший крок на цьому шляху, очевидно, сподівається зробити у своїй праці Г. Удод.

Оповідючи про життя філософа, він зауважує, що Г. Сковорода походить з козаків – "верстви народу, якої головними прикметами є свободолюбність і вірність своїй Православній Вірі" [7, с. 15–16], у церковній школі "пильно навчається ... основ Православної Віри та чарує односельчан своїм голосом на церковному клиросі за кожним Богослуженням", Києво-Могилянська академія "заклала

в його душу ідеал пастиря Христового стада, з яким він пройшов через усю Україну до кінця своїх днів" [7, с. 16], будучи домашнім учителем у дідача Тамари в с. Каврай, переосмислював своє дотеперішнє життя "у світлі євангельської науки" [7, с. 20], наслідком чого стало "тверде рішення стати воїном Христовим у повному розумінні слова і своє рішення Сковорода висловлює як своє "Вірую": "...Христе, життя моє, умерший за мене! Я повинен був віддати для Тебе усе моє життя – я віддаю Тобі решту днів моїх..." [7, с. 20]. "Увесь дальший життєвий шлях Сковороди, – наголошує автор, – є сповнення цієї присяги словом, письмом і життєвим подвигом" [7, с. 20]. З'ясовуючи питання "про характер відношення Сковороди до Церкви", він твердить, що філософ "був у рішучій, безкомпромісній боротьбі з Церквою офіційного російського православ'я, будучи в той час вірним сином і найбільшим у свій час оборонцем Св. Православної Віри і Церкви, яку ісповідував український народ і решта православного світу" [7, с. 22]. Як наслідок, робиться узагальнюючий висновок: "Будучи основані на твердому камені Христової науки – вчення Сковороди пережили свій час і увійшли у вселюдську скарбницю духа, з якої прийдешні покоління черпатимуть відповідь на свої проблеми. І відповідь ця буде завжди одна і та ж сама, яку вслід за Христом проголошував Сковорода: "Шукайте найперше Царства Божого і Правди Його, а все інше доложиться вам! (Єв. від Матвія, 6:33)" [7, с. 42].

Уже з назви праці Г. Флоринського "Григорій Сковорода – предтеча українського євангелізму" (Торонто, 1956) зрозуміло, що автор розглядає діяльність філософа крізь призму євангелізму. У ній ідеться про християнство і "двоєвір'я" в Україні (перший розділ), оповідається про виникнення й утвердження в Україні реформаторської "євангельської віри" та її суть ("Це відновлена віра Христова, віра часів апостольських, віра, яка дає людині живе розуміння Бога без будьякого забарвлення людськими вигадками та нісенітницями" [8, с. 23]) (другий розділ), про життя "народного філософа" (третій розділ), тлумачиться філософія Г. Сковороди з її ключовими поняттями "Бог", "Світ", "Людина", "Щастя" (четвертий розділ),

а в останньому, п'ятому, розділі обґрунтовується думка про нього як предтечу українського евангелізму.

І. Флоринський твердить, що Г. Сковорода мав у своєму житті "дві дороги: або залишитися православним, і, маючи блискуче становище у світі, додержуватися обрядів і ритуалів, тобто обдурювати Господа Бога, людей і себе самого, чого він не хотів і не міг робити, будучи винятково – шляхетною людиною, або нести в маси благовістя про пізнання правдивого Бога на основі евангелії" [8, с. 55]. Обравши другий шлях, він кинув "в майбутність українського народу зерно евангельської віри" [8, с. 55]. Тому цей народ, згадуючи Г. Сковороду, "схиляє побожно своє чоло перед світлою його пам'яттю, як перед великим сином України, людиною великого, гарячого серця і справжнім християнином, як перед великим мислителем, письменником і народним філософом, як перед співцем серця, що прагне пізнати правдивого, живого Бога, як перед предтечею українського евангелізму" [8, с. 69].

У 1973 р. побачило світ дослідження В. Шаяна "Сковорода – лицар Святої Борні" (Лондон–Торонто), видане "Інститутом Володимира Шаяна". У його першій частині "Сковорода і духове обличчя України у VIII сторіччі" йдеться про процеси духовного занепаду українців, які під тиском "російського деспота" занурилися в "летаргу", простежується життя Сковороди у світлі містичної історіософії і твердиться, що "Сковорода це лицар святої борні зі злом, темінню й сліпою жагою світу" [12, с. 9]. А в другій частині під назвою "Основні ідеї філософії Сковороди" аналізуються твори "народного філософа" "Нарциз", "Асхань", "Розмова названа "Двоє", "Дружня розмова про душевний мир", "Кільце", "Розмова про старинний світ", "Азбука світа", "Благодарний Еродій", "Ізраїльський мир", "Жінка Лотова", "Брань архистратига Михаїла з сатаною", "Борня біса з сином Сави", "Змії потоп" і робиться висновок: "Радісний тріумф перемоги духа над матерією. Світанкова свіжість святості. Бадьорість всепотвердження буття. Евангеліє всерадості існування. Об'явлення вічності кожного моменту. Об'явлення блаженної легкості шляху спасення. Сотворення Чоловіка. Пробудження Бога. Свята Борня зі Змієм

Біблії. Перемога і воскресення в країні святості. Святий вогонь пророчого натхнення. Такий є духовий зміст і така є основна сила філософії Сквороди" [12, с. 98]. Автор переконаний, що "Скворода є втіленням моральної сили потрібної на те, щоб розпочалося відродження України. Саме тому тверджу рішуче, що відродження України починається від Сквороди" [12, с. 100].

Можна констатувати, що уявлення української еміграції про Г. Сквороду протягом десятиліть формувалося різними шляхами. Виходили друком його твори ("Сад Божественних пісень", "Байки харківські") і філософські праці ("Катехизис або початкові двері до християнських чеснот"). Він був присутній в освітньому процесі (Ю. Любінецький, В. Радзикович). Для ширшого загалу подавався його життєпис (М. Ковалинський, А. Котович, Д. Чуб). Літературознавці досліджували художню творчість Г. Сквороди-письменника (Д. Чижевський). Особливо пильну увагу привертала філософські погляди мислителя (Д. Козій, В. Олексюк, Д. Чижевський, В. Шаян). Тему "Г. Скворода і церква" висвітлювали Г. Удод і І. Флоринський. А К. Митрович пропонував "духовий портрет" Г. Сквороди. Цими публікаціями зарубіжні українці робили свій внесок у сквородознавство як напряду вітчизняної гуманітаристики, розвиток якого сьогодні набирає обертів насамперед завдяки "материковим" дослідникам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козій Д. Три аспекти самопізнання у Сквороди // Сучасність. 1972. № 12. С. 66–79. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/2943-suchasnist-1972-ch-12/>
2. Котович А. Григорій Савич Скворода український філософ XVIII ст. Нью-Йорк : Українська Православна Церква в ЗДА; Науково-Богословський Інститут, 1955. 36 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/kotovych-a-grygotij-savuych-skovoroda-ukrayinskyj-filosof-xviii-st/>
3. Любінецький Ю. Українська література. Детройт : Школа Українознавства, 1994. 180 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/?s=Любінецький+Ю.+>
4. Митрович К. Портрет Сквороди // Сучасність. 1972. № 11. С. 44–55. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/2942-suchasnist-1972-ch-11/>
5. Олексюк В. Григорій Скворода – християнський філософ // Володимир Олексюк. До проблем доби обману мудрости: Збірка філософських студій. Чикаго : УКАО "Обнова", 1975. С. 15–51. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/7240-oleksyuk-v-do-problem-dobi-obmanu-mudrosti/>

6. Радзикович В. Історія української літератури. Ч. 1: Давня і середня доба. Мюнхен: Вернігора, 1947. 92 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/8986-radzikevich-v-istoriya-ukrayinskoyi-literaturi-ch-1-davnya-i-serednya-doba/>

7. Удод Г. Сковорода і православна церква. Вінніпег–Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. 47 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/2094-udod-g-o-g-s-skovoroda-i-pravoslavna-tserkva/>

8. Флоринський І. Григорій Сковорода – предтеча українського евангелізму. Торонто: National Publishers Limited, 1956. 71 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/5098-florinskiy-i-grigoriy-skovoroda-predtecha-ukrayinskogo-evangelizmu/>

9. Чижевський Д.І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. 511 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/3704-chizhevskiy-d-istoriya-ukrayinskoyi-literaturi/>

10. Чижевський Д. Фільософія Г.С. Сковороди. Варшава, 1934. 233 с. (Праці Українського Наукового Інституту. Т. XXIV). URL: <https://diasporiana.org.ua/miscellaneous/6762-chizhevskiy-d-filosofiya-g-s-skovorodi/>

11. Чуб Д. Життя та філософські погляди Григорія Сковороди (1722–1794) // Дмитро Чуб Люди великого серця (Статті, розвідки, спогади). Мельборн: Ластівка, 1981. С. 13–34. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/11557-chub-d-lyudi-velikogo-sertsya-statti-rozvidki-spogadi/>

12. Шаян В. Сковорода – лицар Святої Борні. Лондон–Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. 111 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/2432-shayan-v-skovoroda-litsar-svyatoyi-borni/>

REFERENCES

1. Kozii D. Try aspekty samopiznannia u Skovorody // *Suchasnist*. 1972. № 12. S. 66–79. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/2943-suchasnist-1972-ch-12/>

2. Kotovych A. Hryhorii Savych Skovoroda ukrainskyi filosof XVIII st. Niu-York: Ukrainska Pravoslavna Tserkva v ZDA; Naukovo-Bohoslovskiy Instytut, 1955. 36 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/kotovych-a-grygorij-savych-skovoroda-ukrayinskyj-filosof-xviii-st/>

3. Liubinetzkyi Yu. Ukrainska literatura. Detroit: Shkola Ukrainoznavstva, 1994. 180 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/?s=Любінецький+Ю.+>

4. Mytrovych K. Portret Skovorody // *Suchasnist*. 1972. № 11. S.44–55. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/2942-suchasnist-1972-ch-11/>

5. Oleksiuk V. Hryhorii Skovoroda – khrystyianskyi filosof // Volodymyr Oleksiuk. Do problem doby obmanu mudrosty: Zbirka filosofichnykh studii. Chykhoh: UKAO "Obnova", 1975. S. 15–51. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/7240-oleksyuk-v-do-problem-dobi-obmanu-mudrosti/>

6. Radzykevych V. Istoriia ukrainskoi literatury. Ch. 1: Davnia i serednia doba. Miumkhen: Vevyhora, 1947. 92 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/8986-radzikevich-v-istoriya-ukrayinskoyi-literaturi-ch-1-davnya-i-serednya-doba/>

7. Udod H. Skovoroda i pravoslavna tserkva. Vinnipeg–Saskatun: Vydano koshtom Viddilu Soiuzu Ukrainok Kanady im. Olhy Kobylianskoi v Saskatuni,

1971. 47 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/2094-udod-g-o-g-s-skovoroda-i-pravoslavna-tserkva/>

8. Florynskyi I. Hryhorii Skovoroda – predtecha ukraïnskoho yevanhelizmu. Toronto : National Publishers Limited, 1956. 71 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/5098-florinskiy-i-grigoriy-skovoroda-predtecha-ukrayinskogo-evangelizmu/>

9. Chyzhevskiy D. I. Istoriiï ukraïnskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu). Niu-York : Ukraïnska Vilna Akademiïa Nauk u SSHA, 1956. 511 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/3704-chizhevskiy-d-istoriya-ukrayinskoyi-literaturi/>

10. Chyzhevskiy D. Filosofiïa H.S. Skovorody. Varshava, 1934. 233 s. (Pratsi Ukraïnskoho Naukovoho Instytutu. T. KhKhIV). URL: <https://diasporiana.org.ua/miscellaneous/6762-chizhevskiy-d-filosofiya-g-s-skovorodi/>

11. Chub D. Zhyttia ta filosofs'ki pohliady Hryhoriiïa Skovorody (1722–1794) // Dmytro Chub Liudy velykoho sertsia (Statti, rozvidky, spohady). Melborn : Lastivka, 1981. S. 13–34. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/11557-chub-d-lyudi-velikogo-sertsya-statti-rozvidki-spogadi/>

12. Shaian V. Skovoroda – lytsar Sviatoi Borni. London–Toronto : Instytut Volodymyra Shaiana, 1973. 111 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/2432-shayan-v-skovoroda-litsar-svyatoyi-borni/>

Стаття надійшла до редколегії 06.12.22

H. O. Bandura, PhD, Associate Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

UNDERSTANDING H. SKOVORODA'S WORK IN HUMANITIES OF UKRAINIAN DIASPORA

This is a review of publications on H. Skovoroda's work in Ukrainian Humanities abroad.

It was marked that the emigrant reader had the chance to become familiar with H. Skovoroda's work and philosophy through the various editions of Ukrainian publishing companies overseas ("The Garden of Divine Songs", Prague, 1941; "Kharkiv fables", New York, 1955; "Catechism or the First Door to Christian virtues", Detroit-Toronto, 1963).

The study of H. Skovoroda was an essential part of schoolchildren's education (textbooks by Yu. Lyubinetskyi "Ukrainian Literature", Detroit, 1994; V. Radzykevich "History of Ukrainian Literature", Munich, 1947).

His biography was offered to a wider circle of readers: "Hryhorii Skovoroda. Life and Some Thoughts of a Ukrainian Philosopher-Spiritualist", London, 1956 by M. Kovalinsky; "Hryhorii Savych Skovoroda as a Ukrainian Philosopher of the 18th Century", New York, 1955 by A. Kotovych; "Life and Philosophical Views of Hryhorii Skovoroda (1722–1794)", Melbourne, 1981 by D. Chuba.

The fundamental work of D. Chyzhevsky "History of Ukrainian literature (from the beginning to the era of realism)", New York, 1956 represents the literary aspect of H. Skovoroda's heritage.

D. Chyzhevsky devoted more than fifty publications to the study of H. Skovoroda's philosophical views, the most significant of which was his monograph "Philosophy of H. Skovoroda", Warsaw, 1934. Following him, D. Koziy ("Three dimensions of self-knowledge according to Skovoroda" / "Modernity", 1972. No. 12), K. Mytrovych ("Portrait of Skovoroda" / "Modernity", 1972. No. 12), V. Oleksiuk ("Hryhorii Skovoroda as a Christian Philosopher", Chicago, 1975), and V. Shayan ("Skovoroda as the Knight of Holy Fight", London-Toronto, 1973) researched the issue.

H. Udod ("Skovoroda and the Orthodox Church", Winnipeg-Saskatoon, 1971) and H. Florynskyi ("Hryhorii Skovoroda as the forerunner of Ukrainian evangelicalism", Toronto, 1956) both explored the topic of H. Skovoroda and the Church.

Despite their differing perspectives on the subject, all of these authors agreed on H. Skovoroda's great contribution to the nation's spiritual awakening.

Thus, Diaspora researchers contributed to Skovoroda studies as a branch of Ukrainian Humanities that is developing rapidly nowadays thanks to "mainland" scientists.

Keywords: *Skovoroda studies, emigration, philosophy, literature, religion.*

Я. В. Вільна, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЦІННІСНІ ІМПЕРАТИВИ "УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ" У ПОТРАКТУВАННІ ФІЛОСОФА Г. СКОВОРОДИ ТА ПИСЬМЕННИКА Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА (на матеріалі повісті "Маруся")

Аналізується схожість світоглядних парадигм та ціннісних імперативів філософа Г. Сковороди та прозаїка Г. Квітки-Основ'яненка. Досліджуються смислові первні повісті "Маруся", що інспіровані рядом ідей Г. Сковороди. Полемічний характер має у статті коментар попередніх оцінок значення повісті "Маруся" для розвитку нової української літератури. Розглядається досвід письменника у реалізації ідеї твору в образотворенні. Стверджується, що філософська ідея пізнання себе як ідея пізнання "образу Божого" єднає цих визначних представників національної культури. Наголошується, що одна з провідних художньо-ідейних стратегій автора у творі увиразнюється не стільки образом Марусі, скільки цілісним образом її батька Наума Дрота, який, на думку прозаїка, найточніше відповідає духовним, ментальним, етичним параметрам "української людини".

Ключові слова: гуманістична філософія, кордоцентризм, релігійність, духовність, ідея самопізнання, образне мислення.

Вступ. На початку наведемо думку Б. Паскаля. Французький філософ пропонує замислитися над тим, що за умови, якщо Бог не існує, а ми його визнаємо, то ми нічого не втрачаємо. Але, якщо він є, а ми його заперечуємо, то тоді втрачається все.

Сучасна людина, яка прагне самопізнання, але є далекою від досвіду традиційних релігійних учень, практик та класичних філософських концепцій, цю тезу навряд чи готова сприйняти як аксіому. Та для "української людини" (термін філософа О. Кульчицького – Я.В.) кінця XVIII – початку XIX століть подібне твердження, можливо, навіть належно не осмислене та на рівні "внутрішньої людини" ніколи й не вербалізоване,

все-таки мало сенс, тому що відповідало одному із важливих засновків духовного буття нації.

Проблема впливу ідей Г. Сковороди на Г. Квітку-Основ'яненка, а ревно релігійність письменника була визнана усіма ще за його життя, стає очевидною для тих, хто прочитав хоча б кілька повістей прозаїка. На нашу думку, у творах прозаїка відстежується хоч і не пряма, але цілком виразна відповідність певним ідейним складовими світогляду Г. Сковороди.

Серед істориків української літератури одним із перших на цю тему висловився С. Єфремов. Він продовжив традицію інтерпретації творчості письменника, закладену ще П. Кулішем, і означив письменника як "батька української повісті". Науковець наголосив, що для Г. Квітки-Основ'яненка природними і показовими були ті "добрі" культурні традиції "сковородинства", що "було немов ознакою культурної того часу людини на Слобожанщині" [6, с. 328].

Основна частина. Г. Квітка-Основ'яненко як автор "Малороссийских повестей, рассказываемых Грицьком Основьяненком" (перший том – 1834 р. другий том – 1837 р.) був дійсно духовно близьким до людинознавчої, етико-гуманістичної проблематики філософії та творчості Г. Сковороди. Він кілька разів у передмовах та листуванні зазначав, що у творчості українською мовою свідомо віддає перевагу тим, кого С. Єфремов означив "героями і героїнями у квітках і запасках", аби довести, – під "простим сіряком людське серце б'ється" [6, с. 331]. Ці так просто критиком означені ідейно-художні пріоритети прозаїка суголосні не лише чільним тодішнім європейським мистецьким стратегіям, а й потенціалу нової української літератури, який от тільки-но на рідному культурному терені почав увиразнюватися (до прикладу, "Наталка Полтавка" І. Котляревського).

Із спостережень П. Юркевича, який наголошував на кордоцентризмі Г. Сковороди, можна зрозуміти, що він тим зафіксує принцип орієнтації на пізнання буття і людини не з позиції пріоритету розуму, а з позицій пріоритету "серця" або "внутрішнього" душевного світу. Вчений стверджує, що "жоден вчинок і жодне слово, жодне спонукання, що йде із зовнішнього

світу, не може збудити в душі образу й почуття, якщо вони несумісні з духовним розвитком серця" [13].

Близьким до такого фокусування пріоритетів творчості Г. Квітки-Основ'яненка був і П. Куліш. Останній як поет-романтик, як критик і видавець багато уваги приділив роз'ясненню ідейних засад творчості прозаїка. П. Куліш у цьому разі писав російською, аби його позиція була зрозуміла ширшому колу читачів.

Пояснюючи важливість творів Г. Квітки-Основ'яненка для сучасників, він стверджує, що в результаті обраної письменником концепції героя, в його повістях перед читачами постає не лише простолюдин-малоросіянин, а "...человек в полном значении слова", який має "...глубоко нравственное лицо" [11, Т. 2, с. 467].

Не менше важливим є наступне спостереження П. Куліша: "Повести Квитки представляют теплую, простосердечную живопись нравов наших поселян, и очарование, производимое ими на читателя, заключается не только в содержании, но и в самом языке, которым они писаны. На русский язык они почти не переводимы, потому что в нем неоткуда было образоваться соответственному тону речей" [11, Т. 2, с. 468].

Та оце "очарование", про що пише П. Куліш, – це результат не лише приязності ознак авторського індивідуального стилю у повістях, а свідомої уваги прозаїка до емоційного, почуттєвого начала твору ("...багатство почуття без сентиментальності", справедливо зауважив щодо цього М. Костомаров – *Я.В.*) і також щедрого використання ним лексики пісенної лірики українців.

Добре знаючи та розуміючи істинні причини агресивно-скептичного ставлення до української мови в імперії, П. Куліш стверджує: "Мы, напротив, не уступаем великороссиянам ни в чем относительно знания родной их речи.... Нам очень добродушно советуют оставить разработку малороссийского языка посредством художественных созданий, но это советуют люди, не имеющие понятия о том, какое влияние имеет высокоразвитая сила и красота родного слова на нравственное, а вместе с тем и на вещественное благосостояние целого племени" [11, Т. 2, с. 473].

Досвід українськомовної творчості Г. Квітки-Основ'яненка, надзвичайний успіх його повістей також підважили ідею П. Куліша щодо написання ним першого історичного роману рідною мовою: "Я долго изучал его (себто українську мову. – *Я.В.*) у письменных памятниках старины, в народных песнях и преданиях и в повседневных сношениях с людьми, не знающими никакого другого языка, и раскрывшиися передо мною его красоты, его гармония, сила, богатство и разнообразие дали мне возможность исполнить задачу, которой до сих пор не смел задать себе ни один малороссиянин, именно – написать на родном языке исторический роман, во всей строгости форм, свойственных этого рода произведениям" [11, Т. 2, с. 476].

Не варто забувати, що національні пріоритети Г. Квітки-Основ'яненка унаочнюються не лише тим, що він використовує українську мову як літературну та ідеями його творчості, а також подіями та фактами його життя, листуванням письменника із впливовими діячами імперського центру, які не були інфіковані вірусом зверхності у ставленні до всього українського, а тому могли посприяти виданню його українськомовних творів. Про відданість батьківщині свідчать його актуальні та успішні благодійні, видавничі та освітні ініціативи, що мало значення не лише для Харкова, а і для усієї Слобожанщини.

Не відомо тільки достеменно, чи письменник читав художні твори Г. Сковороди, які тоді переписували його сучасники в альбомах і часто декламували напам'ять чи, можливо, навіть студював з олівцем ті з філософських текстів українського Сократа, що вже були видані. Та очевидним є те, що він, так само як і філософ, мав переконання: Людина пізнає і буття, і себе, а з тим і Бога, передусім у житті по правді, через відданість християнським ідеалам, у дотриманні моральних настанов.

Найпереконливіше ідея життя по правді (до речі, слово "правда" походить від давньослов'янського *prav* – обіт, присяга, правило, закон, договір – *Я.В.*) актуалізується у переважаючій частині його творів. У повісті "Маруся" вона реалізована передусім образом головної героїні та ще точніше образом її батька Наума Дрота.

Повість "Маруся" у повному обсязі вийшла друком у 1833 р. і одразу привернула увагу читачів, більшість із яких зосередилась на авторській оповіді про світле і чисте, але, одночасно, і трагічне кохання Марусі та Василя.

Подібних сюжетів на першому етапі свого становлення нова українська проза ще не знала. Тема, селяни у ролі головних героїв, врешті, мова твору – все було новим. Сама інтонація оповіді – природна і невимушена, а також щедрий і розлогий опис емоцій і почуттів героїв не просто заволодівали увагою, а захоплювали уяву читачів. Тому твір, що написаний народною мовою, не просто був зрозумілим, а став одразу близьким передусім тим, хто пам'ятав своє перше почуття. До речі, П. Куліш такий нюанс рецепції твору теж зафіксував: "Всяке читало, і всяке плакало", – писав він.

Реакція на твір справді перевершила всі очікування, рецензії були різні, але в них переважно поцінювали, як майстерно автор виписав саме історію кохання, що одразу почала сприйматися безсумнівним осердям твору. Відповідно, і читачі зосередилися на образі головної героїні Марусі, передусім співчуваючі саме їй долі. Автор і запрограмував таку реакцію тим, що виніс у назву повісті ім'я дівчини.

Паралельно це інспірувало й ряд поцінувань твору як еталону українського сентименталізму, оскільки твір нібито був написаний Г. Квіткою під впливом взірця російського сентименталізму – повісті "Бедная Лиза" М. Карамзіна, що був опублікований ще в 1792 р. Зауважимо, що у цьому разі варто хоча б пригадати хрестоматійні позиції, адже у теорії літератури є кілька потрактувань сентименталізму: як осібного стилю і як першого етапу у формуванні літературного романтизму. Для нас прийнятним є останнє із зазначеного. Одначе допускаємо, що кваліфікація твору "Маруся" у якості емблеми сентименталізму в новій українській літературі комусь і досі видається прийнятною [1].

Та є тут одне "але"... На наш розсуд, це підважує сприйняття і потрактування твору як вторинного, наслідувального, робить його знаком "несамостійності" художнього мислення українського

письменника, викривляє сутність його ролі в складному процесі становлення національної літератури. Так продовжує популяризуватися ганебна мантра імперської пропаганди щодо "благотворного" впливу російської літератури на українську, яка лунала в XIX ст., і особливо активно використовувалася протягом усього XX ст. Те, що ця оцінка твору пролонгована до наших днів, видається нам проявом, щонайменше, інерційності критичного мислення. Ми дотримуємося інакшої позиції в означенні стильової своєрідності твору, вважаємо, що в ньому переважає романтична домінанта, але переваги плюралізму в інтерпретаціях творчості заперечувати не готові. Якраз навпаки, гадаємо, що повсякчас маємо додаткові стимули до подальших роздумів.

Отож саме романтична теорія, відповідна їй європейська художня практика, традиції українського фольклору і давньої української літератури, тут-таки і поверхневність тодішньої белетристики та невибагливість і млявість читацьких зацікавлень переважної більшості земляків-українців, з якими у просторі та часі він збігався, надихнули митця на усвідомлення тих найважливіших сенсів у творчості, які варто транслювати.

Він кілька разів вів про це мову у листах і передмовах до власних творів. Думки Г. Квітки з цього приводу рідко зараз цитують. Власне, як і тези П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, О. Кониського, Б. Грінченка, які повсякчас наголошували, – література українців має бути багатоаспектною в своїй націєцентричності.

Творчість Г. Квітки-Основ'яненка П. Куліш тому і цінував, що той не лише зосередився на етнографічному колориті та фіксації особливостей мовлення селян і міщан, досконалості естетичного виміру національного буття, а передусім віддав належне народній етиці як моральній філософії українців, звернув увагу на конкретні феномени моральності звичайних українців та, відповідно, на особливостях їхньої вдачі. Відповідно, прозаїк зосередився і на тих художніх завданнях, які мають сприяти мистецьки досконалому відтворенню особливостей свідомості, світогляду, естетичного виміру українців.

Наступники прозаїка вже через кілька десятиліть почали усвідомлювати, що художній твір не може бути голою декларацією теоретичної настанови, на його сторінках мають повставати не стільки народні типи, скільки повнокровні, пластичні, психологічно і художньо найточніше виписані, а з тим і пізнавані людські характери. Важливо, що скоротив їм шлях до усвідомлення цих очевидних принципів власним мистецьким пошуком саме Г. Квітка. А остаточно ствердили ці пріоритети як провідні стратегії художнього мислення в українській прозі Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний та інші.

Про нагальні проблеми становлення національної літератури вже у другій половині XIX ст. найбільш докладно і переконливо писав І. Нечуй-Левицький (йдеться про його праці "Світлогляд українського народу" та "Сьогочасне літературне прямування" – *Я.В.*).

Формулювати відверто і сказати все, що він думає з цього приводу, на протигагу П. Кулішеві, письменник зміг, бо ці його дослідження видавалися за межами Російської імперії, у Львові. У радянській імперії ці праці, якщо і передруковувалися, то також із великими за обсягом купюрами. У "Сьогочасному літературному прямуванні" письменник зазначив, що принцип національності (усім відома його тріада: реальність, національність, народність літератури – *Я.В.*) має дві прикмети: зовнішню (народна мова) і внутрішню (глибокий національний психологічний характер). Він вважає "... українська література ... повинна виявити психічний український національний дух і характер" [12, с. 16].

Цікаво те, наскільки повно відповідає художня та ідейна стратегія Г. Квітки як українського письменника початку 30-х рр. XIX ст. тому, що означив майже через 160 років у промові один з нобеліантів: "Усяка нова естетична реальність уточнює для людини реальність етичну. Оскільки естетика – мати етики...".

Описуючи першим у європейській літературі життя і самобутність характерів і натур селян, Г. Квітка-Основ'яненко не міг обійти сутнісні параметри того, на чому базується матриця національного духовного життя і чим, дякуючи тій

основі, це буття і ця "українська людина" вирізняються. Він наполегливо реалізовував саме цю ідейно-художню концепцію. Те, що частина читачів у моменті та найближчій перспективі ваги саме цієї частини авторської ідейної стратегії і тактики не поцінували, – не дивно. За них це зробили М. Костомаров, П. Куліш, С. Єфремов, М. Возняк та ін.

Так склалось, що менша доля читацької уваги прихильників твору, потенційних симпатиків драматичних історій про кохання в літературі та пісенній фольклорній ліриці, була віддана герою твору Науму Дроту. І це не дивлячись на те, що Г. Квітка-Основ'яненко сюжет твору, на який завжди першочергово звертає увагу пересічний читач, вибудовує таким чином, що не помітити того, наскільки для реалізації ідеї твору є важливим цей образ, доволі складно.

Твір починається вступом, у якому викладаються думки автора про необхідність врахування кожним скороминущості земного життя: "Перше усього подумаймо: чи ми ж на сім світі вічні?" [9, с. 5], адже "...Отець небесний, що милосердію Його і міри нема! Той коли і пошле за гріхи яку біду, то він же і помилує! Тільки покоряйся Йому!" [9, с. 7]; далі наводяться життєві принципи Наума Дрота, що резонують влад із сказаним Г. Сковородою: "Душа моя тілесним не може бути вдоволена..." [13, с. 13], і що також відповідає задекларованому автором у вступі: "Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові й матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви?... тільки піп у дзвін, – він вже й там..." [9, с. 8]; у конфлікті твору його роль центральна, бо саме він, як батько і досвідчена людина, прораховує всі можливі проблеми, що чатують закоханих, а тому виставляє умови, які має виконати Василь, аби одружитися з Марусею. Повість, врешті, і завершується ще одним акцентуванням уваги читачів на особі батька, бо через його переживання, через його намагання самому біду пережити і дружину та Василя підтримати, якраз і увиразнюється те, наскільки цей образ від початку твору і до фіналу є цілісним

і потужним, а його роль у творі мислиться автором як смислоутворююча: " – Господь милосердний! Дай мені розум, щоб я, при тяжкій біді, не прогнівив би Тебе не тільки словом, та ні же думкою! Як же заспівали "вічну пам'ять", так і сам почувся, що йому якось-то стало легше на душі, і хоч і жаль йому дочки, що то вже і казати, кріпко жаль! Та зараз і подума: "Воля Божа! Вона теперечки у царстві; а за такеє горе, що ми тепер терпимо, Бог і нас сподобить з нею бути!" [9, с. 109].

Структурні стандарти церковної проповіді, використані автором при реалізації задуму твору, в композиції повісті очевидні, про це часто писали дослідники. Та тема і проблематика "Марусі", психологічно точний малюнок характерів героїв та стиль оповіді настільки художньо переконливі, що особливо першим читачам нічого не могло завадити довіритись автору, бо вони сприймали цю історію ледь не як реальну.

Перший прозаїк нової української літератури на прикладі образу Наума Дрота продемонстрував і розуміння необхідності впровадження нових принципів характеротворення. Тут, вочевидь, він не стільки вже на зразки церковної проповіді був зорієнтований, як на досвід сучасної європейської літератури, якою активно цікавився. Про це також свідчать його листи [1].

До речі, висловлювання персонажів у його повісті можна поділити: "...на 1) прагматичні – ті, в яких вони виявляють свої наміри, повідомляють про чийсь вчинки, тобто мають для персонажів те чи інше практичне значення; 2) абстрактно-інтелектуальні, що містять філософські, моральні, політичні та інші міркування, прямо не причетні до дії; 3) рефлексивні – виявлення власних переживань, психологічний аналіз" [14, с. 163].

Для автора важить не тільки опис українською мовою почуттів закоханих, а й ствердження здатності людини чистого серця не лише щиро вірити, а й спромогтися усвідомити промисел Божий, тим паче, що: "Воістину ніщо не є добре, тільки чисте серце..." [13, с. 133]. Тільки те серце, в якому живе Бог, може дати сили пережити всі випробування і подолати спокуси розпачу чи навіть бажання покінчити із несправедливим, як людині на якомусь етапі видається, земним життям власною волею.

Воістину ніби про Наума Дрота йдеться, коли Г. Сковорода на початку відомого твору "Вдячний Еродій" нагадує викладене в біблійній книзі Ісуса, сина Сираха тезу: "Блажен Муж, коли в премудрості помре і коли в розумі своєму навчається святині, розмірковуючи про шляхи її в своєму серці, і збагне її сокровенності" [13, с. 103].

Загалом, ця художня історія про красу першого почуття наповнена й іншими сутнісними смислами та цінностями, що відповідають світогляду українців. Тому письменник тримає в полі овиду ще одне надзавдання. Йдеться про роздуми над проблемою усвідомлення самої можливості осягнення Божого задуму людиною, апріорі неготовою до прийняття посланих Всеблагим випробувань. Та ця ж людина здатна зберегти в душі віру в Бога, навіть переживаючи біду з бід.

Так що, за точними визначенням Г. Сковороди, "главизна і твердь книжечки", себто, повісті "Маруся", тут не вичерпується лише тим, про що писав Г. Квітка-Основ'яненко в одному з листів: "Я написав "Марусю" і довів, що від малоросійської мови можна розчулитися". Він міг, допускаємо, у цьому разі бути навіть не до кінця відвертим зі своїми візаві, але він мав шляхетну мету: попри все і всіх все-таки надрукувати твір, відмінний від усього, що було в українській літературі донині.

Читачі в переважній масі й не замислювалися над тим, чому для автора героїні його повістей, – які так різняться за натурами, характерами, розумовими і емоційними обрисами, – мисляться ним як інваріанти еталонного образу української дівчини, а Наум Дрот задуманий автором як взірцевий приклад образу батька.

Героїня повісті Маруся "... на все село була і красива, і розумна, і багата, звичайна, та ще к тому тиха, і смирна, і усякому покірна" [9, с. 12]. Письменник, перелічуючи її чесноти у першій частині твору та описуючи її стосунки з батьками та взаємини з коханим, і те, як згодом зустрічає дівчина кінець земного життя, підводить читачів до усвідомлення, що світосприйняття і внутрішній моральний закон героїні – це насамперед результат виховання дівчини її високодостойним

батьком. Принципи взаємин у цій патріархальній українській родині вповні відповідають нормам християнської моралі.

Г. Сковорода у творі "Притча, названа Еродій" пише, що "причиною доброго народження буває не краса цього світу, не будь-що живе, а тільки єдина Божа благодать" [13, с. 106]; головними обов'язками батьківства він називає: "На добро народжувати й добра навчати" [13, с. 105], робить акцент не на необхідності "шляхетного" виховання, а на "спасительному вихованні" [13, с. 107]; вкладає в уста Еродія в діалозі такі слова: "Вдячність – ось вам початок і кінець мого природження" [13, с. 110] чи ще так: "Пішек. То чи ж тільки того навчає тебе батько? Еродій. Тільки того. Він дав мені крила, а я сам навчився літати. Він дав мені добре серце, а я самохітно здобував навички і радість, тобто забавляюся вдячністю... Гей, учися самої вдячності... Невдячна і незадоволена душа – те саме що хворий шлунок, який не приймає ніякого харчу. Вдячність же – твердість і здоров'я серця, що приймає все на добро й уміцнює. Плоди блаженного життя – радість, веселість і задоволення, корінь же їхній і з добрим листям дерево – тиша сердечна, а зерном кореня є вдячність" [13, с. 110–111].

Віра у спасіння душі, ревна молитва, вдячність як принцип існування дають і Марусі, і її батькові душевні сили в ситуації, коли, здавалося б, нічим болю та біди вже зарадити не можна.

Показовою є один із епізодів повісті, коли під час похорону Марусі вступають у суперечку батько Марусі і Василь, з'ясовуючи, хто з них двох більше любив дівчину. Наум Дрот намагається достукатися до прибитого горем хлопця. Він переконує його у тім, що попри все, що сталося, треба знайти в собі сили жити далі: "...далі став його навчати, щоб моливсь Богу і щоб положивсь на милість Його... Василь на усі його речі стояв мовчки, часом усміхнеться, то насупиться, то забормоче: "Молиться? Моліться ви" [13, с. 115].

У цій лаконічній репліці Василя така безодня відчаю і незгоди з непоправним, що свідчить про одне, – незмогу молодої людини навіть допустити, що втрату коханої людини можна пережити. Василь і бажав на себе накласти руки, як сам

згодом розповів, будучи вже ченцем Печерського монастиря: "Через їх молитви (батьків Марусі – Я.В.) Бог мене спас і вирвав з рук диявола" [13, с. 126]. Потім ченці монастиря ніби й допомогли йому, молившись за нього. Та помилявся і хлопець, і ченці. Недовго він там прожив, помер від туги. Ченці це так пояснили Науму: "він і прийшов немощний, та таки себе не побереґав: не слухав нікого, ськав усякої болісті і заморив себе зовсім. Та ще й від суєти не збавивсь..." [13, с. 127].

Те, що для них суєта, для Василя – пам'ять про втрачений сенс життя, знак його єдності з душею коханої. Просте прохання покласти шовкову хустку з землею з могили Марусі йому в труну – не забаганка, не ритуальна данина народним поховальним традиціям, які чільними лишалися для української спільноти ще з найдавніших часів, а важлива передусім для його змученої душі дія.

Можна допустити, що не встигли чи не змогли пояснити йому батьки того, що будь-яка людина повсякчас випробовується на міць і так готується її душа до сприйняття ідеї невідворотності смирення у земному житті. Може, не молилися щиро за нього і вони, і родичі в його дитинстві та юності, та запізно почали молитися Наум і Настя. Але хіба це все могло допомогти тому, хто так прагнув жити, а не животіти та "... гнилою колодою. По світі валяться".

Г. Сковорода писав: "Житіє означає: народитися, їсти, рости й зменшуватися, а життя є плодоношення, що вирросло із зерна істини, яка панувала в серці їх" [13, с. 8]. Мабуть, не мав до цієї трагедії Василь приводів дослухатись до себе, шукати це "зерно істини", осягнути, що між життям і животінням – відстань, яку повинен та й може здолати кожен тільки самотужки. Ще не дозріла до цього розуміння його душа. Як і не дозрів він до питання "Що я можу знати?".

Наум Дрот цю душевну і духовну неготовність Василя почути його аргументи також відчуває. Мудрий чоловік ніби знає слова Г. Сковороди: "Яка ж слава й хвала робити неможливе?" [13] чи ніби передбачає слова П. Юркевича щодо безпорадності слів, намірів і дій інших людей, якщо "вони

несумісні з духовним розвитком серця" [15] іншої та інакшої за рівнем самосвідомості особистості.

Та попри те, серце підказує Науму продовжувати робити все, аби якось стабілізувати психологічний стан бідолашного хлопця.

І Наум Дрот, і Василь, – це, насамперед, майстерно виписані Г. Квіткою два людських характери. Не в тім річ, що вони відмінну природу мають, тим паче не в тім, що сприймаються як антагоністи за віком, життєвим досвідом, світоглядом чи темпераментом. Все це не є суттєвим.

Важить інше, а саме те, як вони розуміють припис: жити по правді. Цей літній чоловік і запальний, емоційний юнак символізують етапи руху кожної людини по дорозі самопізнання, через з'ясування для самих себе провідних цінностей духовного життя. Один ту дорогу вже майже пройшов, а інший так і лишився на порозі.

Твір і завершується словами Наума Дрота, який все своє життя прожив по правді, як, звісно, зміг її осягнути: "Дай, Господи милосердний, щоб ти там знайшов свою Марусю!.." [9, с. 127].

Відповідно, концепцію образного мислення прозаїка у цьому творі можна більш адекватно сприйняти, якщо врахувати ще кілька тез визначного українського філософа Г. Сковороди.

Для мислителя вкрай важливою є ідеї самопізнання, "як акту реального наближення до Бога шляхом заглиблення в себе" [5, с. 88,] У своїх філософських розмислах він твердить, що у процесі самопізнання людина розкриває себе і відкриває тим шлях до самовдосконалення.

Не можна зігнувати й те, яку роль у філософській системі Г. Сковороди займає серце, яке, на його думку, є центром душевного життя "внутрішньої людини". Філософ вважає, що серце є органом самопізнання і, одночасно, силою, що орієнтує людину в бік усвідомлення потреби самовдосконалення, преображення саме в процесі осягнення вищої істини, себто Бога. Отже, самопізнання, за Г. Сковородою, є результатом пізнання Бога.

Відповідно, у вченні філософа про три світи, в якому провідне місце відведено "мікрокосму", себто Людині, окремим світом

постає Біблія як світ тих символів, розуміння і прийняття яких забезпечує людині можливість осягнути Бога, аби у своєму земному бутті віднайти необхідну душевну гармонію та духовну цілісність.

Не лише спільні патерни, а й необхідність пошуку істини та буття в істині єднали українського філософа та письменника. Доуточнимо: на прикладі провідних ідей творчості прозаїка, все-таки йдеться не про істину, а "про правду як результат перекладу істини в принцип життєдіяльності" [10, с. 130].

Висновки. Зазначені ідеї Г. Сковороди, постановка ним "світоглядних проблем у плані внутрішнього гнозису людського духу" [8, с. 239], якщо і не вплинули на Г. Квітку-Основ'яненка напряму, але у його художньому досвіді артикульовані виразно якраз у силу духовної спорідненості цих визначних діячів української культури. Адже "літературна творчість є тим контекстом культурного розвитку, в якому в найповнішій формі відбувається реалізація філософських, моральних, естетичних, релігійних ідей, політичних ідеалів. Кожна по-філософському значуща ідея, втілена в певному літературному творі, витворює індивідуальну, неповторну, суверенну особистість письменника" [3, с. 90].

Якщо пригадати, що сучасники цих діячів, поряд із спогадами про їхню лагідну вдачу, також зауважували їхню рішучість, наполегливість, незалежність та щирість, то не можна не помітити того, що визнання їхнього місця у національній культурі, тривале зацікавлення доробком цих авторів є наслідком того, наскільки у своїй діяльності вони відповідали самим собі, здатні були йти далі та вперед не лише відповідно до переконань, а й за велінням свого серця. Бо були певні, – Людина має право пізнати себе, прийняти себе і жити зі вдячністю Богові за подароване життя і шанс навчитися тут і сьогодні жити по правді.

Пригадаємо також, що у філософській теорії Г. Сковороди вся дійсність складається зі всесвіту, людини і світу Біблії, себто світу символічного. За його вченням: "Той, хто пізнав себе (тобто "образ Божий" у власній душі), хто зрікся егоїстичної особистої волі та зробив себе провідником волі "природної" або

божественної, стає "сином Божим" – "вічною людиною", непідвладною ні гріху, ані стражданню" [8, с. 240].

Важливим є врахування і того, що глибина релігійності і для Г. Сковороди, і для Г. Квітки-Основ'яненка була тією "онтологічною потребою" (Ж.-П. Сартр), котра в індивідуальному досвіді загалом сприяє осягненню божественного в людській природі.

Отже, українська література початку ХІХ ст. у плані ціннісних імперативів наснажувалась не лише ідеями епохи Просвітництва та ідеалістичної німецької філософії, а, першочергово, теорією і художнім доробком, особистістю і життям Г. Сковороди.

Прикладом зазначеного є досвід гуманістичного та націєцентричного художнього мислення першого прозаїка нової української літератури Г. Квітки-Основ'яненка, реалізованого в повісті "Маруся", який доводить: герой твору лише тоді презентує духовний, естетичний, а з тим і етичний масштаб національного Всесвіту, якщо автору вдається представити цього героя як "людину в повному розуміння слова", за П. Кулішем, і, за Г. Сковородою, як особистість, яка сама постає цілісним Всесвітом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борзенко О. Сентиментальна "провінція". Нова українська література на етапі становлення. – Харків, 2006.
2. Возняк М. Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. – К., 1946.
3. Вільна Я. Активізація філософських поглядів Г. Сковороди у творчості Г. Квітки-Основ'яненка // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Вип. 11. – К., 2001.
4. Вільна Я. Історико-літературний феномен критичної інтерпретації творчості Г. Квітки-Основ'яненка. – К., 2005.
5. Горський В. Історія української філософії. Курс лекцій. – К., 1997.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995.
7. Єременко О. Літературний образ у силовому полі синкретизму (на матеріалі української прози другої половини ХІХ – початку ХХ століття). – К., 2008.
8. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
9. Квітка-Основ'яненко Г. Маруся. – Харків, 2017.
10. Кримський С. Запити філософських смислів. – К., 2003.
11. Куліш П. Твори: у 2-х т. – К., 1989.
12. Нечуй-Левицький І. Сьогочасне літературне прямування або непотрібність великоруської літератури для України і Слов'янщини. – Павлоград, 2010.

13. Сковорода Г. Твори у 2-т. Т. 2. – К., 1994.
14. Смілянська В., Чамата Н. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. – К., 2000.
15. Юркевич П. Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого // Хроніка. – 2000.

REFERENCES

1. Borzenko O. Sentymentalna "provintsii". Nova ukrainska literatura na etapi stanovlennia. – Kharkiv, 2006.
2. Vozniak M. Hryhorii Kvitka-Osnovyanyenko. Zhyttia i tvorchist. – К., 1946.
3. Vilna Ya. Aktyvatsiia filosofskykh pohliadiv H. Skovorody u tvorchosti H. Kvitky-Osnovyanyenka // Literatura. Folklor. Problemy poetyky. Vypusk 11. – К., 2001.
4. Vilna Ya. Istoryko-literaturnyi fenomen krytychnoi interpretatsii tvorchosti H. Kvitky-Osnovyanyenka. – К., 2005.
5. Horskyi V. Istoriiia ukrainskoi filosofii. Kurs leksii. – К., 1997.
6. Yefremov S. Istoriiia ukrainskoho pysmenstva. – К., 1995
7. Yefremenko O. Literaturnyi obraz u sylovomu poli synkretyzmu (na materialii ukrainskoi prozy druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia). – К., 2008.
8. Istoriiia filosofii Ukrainy. Khrestomatiia. – К., 1993.
9. Kvitka-Osnovyanyenko H. Marusia. – Kharkiv, 2017.
10. Krymskyi S. Zapyty filosofskykh smysliv. – К., 2003.
11. Kulish P. Tvory: u 2-kh t. – К., 1989.
12. Nechui-Levytskyi I. Siohochasne literaturne priamuvannia abo nepotribnist velykoruskoi literatury dlia Ukrainy i Slovyanshchyny. – Pavlohrad, 2010.
13. Skovoroda H. Tvory u 2-t. Т. 2. – К., 1994.
14. Smilianska V., Chamata N. Struktura i smysl: spoba naukovoi interpretatsii poetychnykh tekstiv Tarasa Shevchenka. – К., 2000.
15. Yurkevych P. Sertse i yoho znachennia v dukhovnomu zhytti liudyny za vchenniam slova Bozhoho // Khronika. – 2000.

Стаття надійшла до редколегії 08.12.22

Ya. V. Vilna, Dr Hab., Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

VALUE IMPERATIVES OF THE "UKRAINIAN INDIVIDUAL" IN THE INTERPRETATION OF THE PHILOSOPHER H. SKOVORODA AND THE WRITER H. KVITKA-OSNOVYANYENKO (based on the Story "Marusia")

The article analyzes the commonality of worldview paradigms and value imperatives of the philosopher H. Skovoroda and the novelist H. Kvitka-Osnovyanyenko. Semantic primary stories of "Marusia" inspired by a number of ideas of H. Skovoroda are studied. The article has a polemical nature in the

comment on previous assessments of the importance of the story "Marusia" for development of the new Ukrainian literature. The writer's experience in implementation of the idea of the work through certain principles and forms of imagery is considered. It is confirmed that the philosophical idea of knowing oneself as the idea of cognition of the "image of God" unites these prominent representatives of the national culture. It is emphasized that one of the leading artistic and ideological strategies of the author in the work is expressed not so much in the image of Marusia, but in the integral image of her father Naum Drot, who in the best way possible corresponds to the spiritual, mental and ethical parameters of the "Ukrainian individual", according to the novelist.

Keywords: *humanistic philosophy, cordocentrism, religiosity, spirituality, the idea of self-knowledge, imaginative thinking.*

Н. М. Гаєвська, канд. філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

РОЗВИТОК АНТИЧНИХ МІФОЛОГІЧНИХ МОТИВІВ ТА ОБРАЗІВ В ЕСТЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКИХ ШУКАННЯХ Г. СКОВОРОДИ

Здійснено спробу проаналізувати античні міфологічні мотиви та образи у творчості Григорія Сковороди, з'ясувати особливості поетики філософських діалогів митця, розкрити актуальність висвітлення поглядів письменника в збірках "Байки харківські" та "Сад божественних пісень".

Ключові слова: міфологічні мотиви, античність, філософські пошуки, барокова традиція, байка, діалогізм.

Постать Г. Сковороди завжди привертала увагу літературознавців. Вчені намагалися у своїх розвідках подати як біографічні відомості, так і розглянути естетико-філософські погляди мислителя. В "Історії української літератури" Д. Чижевського та "Історії українського письменства" С. Єфремова є окремі розділи про письменника.

Цікаві відомості про Г. Сковороду представлені у працях Д. Баглія, І. Вернета, М. Ковалинського, Л. Махновця, М. Петрова, М. Сулими, Л. Ушкалова та ін.

Коли вести мову про античні міфологічні мотиви та образи в естетико-філософських пошуках Г. Сковороди, то слід зауважити, що в українській літературі вплив античної традиції спостерігається з найдавніших періодів (міфологічні мотиви, образи, вони вживалися здебільшого як символи, алегорії й були характерними більше для барокової традиції). Як зазначають дослідники творчості Г. Сковороди, що чимало художніх творів письменника, а також його естетико-філософські праці були написані саме під впливом Сократа, Платона, Арістотеля, Горація... Загалом антична основа естетико-філософських пошуках Г. Сковороди яскраво репрезентована в художній поетиці його філософських діалогів. До прикладу візьмемо

поетику "Бесіда 1..." чи "Кольцо". У цих творах спостерігаємо майстерність діалогів, в яких автор сповідує думку про те, що пізнати істину людина може, насамперед, пізнаючи себе та вдосконалюючи свої природні здібності. Його філософські роздуми про життя і смерть, про щастя і спокій, про призначення людини мають чимало спільного з античними мотивами та образами. Наприклад, у творі "Розмова п'яти подорожніх" про істинне щастя в житті:

"Афанасій. Се так, ми народилися для справжнього щастя і мандруємо до нього, а життя наше – шлях, що тече, як річка.

Яків. Здавна вже шукаю я щастя, але ніде його знайти не можу.

Григорій. Коли достеменно хочете його віднайти, то скажіть мені, що для людини найкраще?

Яків. Бог його знає, і взагалі, нащо питаєш про те, чого великі мудреці не змогли вирішити і розійшлись у своїх гадках, як подорожні на шляху? Адже те, що найкраще – те й найвище, а що найвище, – всьому голова і кінець. Се найкраще добро звалось у стародавніх філософів завершенням усіх доброт і верховним добром; хто ж тобі дасть відповідь, що таке є край і пристанище всіх наших бажань?

Григорій. Тихіше, друже мій! Дуже далеко ти забрів. Я питаю простіше: чого ти у своєму житті бажаєш найбільше?

Яків. Ти наче палкою покопирсав мурашник – так несподівано розворушив мої бажання" [5, с. 136].

Загалом для Г. Сковороди характерним є побудова багатьох творів саме у формі діалога. Ведучи мову про діалогізм митця, Т. Пінчук зазначає: "Художній діалогізм передбачає "підсвітку" змісту історичного образу, непоруйнованого в своїй первинній даності, художньо-філософськими уявленнями про світ самого автора. А зробити це здатний лише той поет, який глибоко усвідомив свій естетичний ідеал. Тобто вимоги високі... [...] і далі у даному разі важливе значення має і культурно-історичний авторитет самого Г. Сковороди, символічність його виняткової постаті для національної культури та пафосна символічність, яка опирається будь-яким тезам опонентів. Тим часом художній діалогізм як спосіб мислення передбачає саме творче опонування ідейно-естетичному змістові, який несе в собі

культурно-історичний образ... [...]... Тут можемо говорити і про те, що здатність образу будь-якої історичної віддаленості "знімати" нові й сучасні ідейно-естетичні проблеми є неодмінною умовою його буття й функціонування не лише в літературі, а й у суспільній свідомості. Отже, це і є одним з цікавих чинників саморуку літератури, що з достатньою повнотою виявляється вже при художньо-філософському освоєнні образу, а при діалогічному зіставленні світоглядних концепцій стає обов'язковим" [4, с. 68].

Ці думки ніби продовжує В. Моренець, який пише: "...кожний значимий елемент культурної дійсності...[...]... містить у собі певну філософію, ставлення до життя та його явищ...[...]... Отже, залучувані...[...]... до контексту поезії елементи культурної дійсності, незалежно від їх інтерпретації в конкретному творі є елементами змістовними, які навіть за найсильнішого тиску контексту зберігають в основному своє початкове значення. Зіткнення цього значення із загальним поетичним змістом контексту, що художньо відтворює сучасну реальність, є зіткненням світорозумінь, миттєвою надвіковою полемікою, явленою у вигляді поетичного образу специфічної діалогічної природи" [3, с. 34].

Чимало творів письменника присвячено темі природної праці, вихованню молоді, викриттю різних негативних суспільних явищ.

Так, у філософських творах "Бесіда, названа двоє про те, що блаженним бути легко", "Розмова п'яти подорожніх... про істинне щастя в житті", "Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар світу", в яких йдеться про те, що найбільш корисна суспільна праця природна чи сродна (за природженістю). Проблемі виховання молоді присвячена притча "Вдячний Еродій" та ін. У творі "Убогий жайворонок" викривається світ, в якому панує лицемірство, брехня, а бідність і правда зневажаються. Згадані твори письменника окреслюють художньо-філософські уявлення про світ. Останнім філософським твором Г. Сковороди, вважають, був "Потоп зміїн", у якому звучали оптимістичні мотиви: "Ми побудуємо світ кращий. Створимо день веселіший" [6, с. 336–337]. Письменник вірив у кращі часи,

краще майбутнє. Його передбачливістю й оптимізмом захоплювалися багато вчених. Так, І. Франко теж писав: "Григорій Сковорода – поява вельми замітна в історії розвою українського народу, мабуть, чи не найзамітніша з усіх духовних діячів наших XVIII віку" [8, с. 79]. Його називали українським Сократом, "своїм Піфагором", а що стосується народної пам'яті, то, як свідчить М. Костомаров, "мало можна назвати таких народних осіб, яким то був Сковорода і яких би так пам'ятав і поважав народ" [2, с. 177–178] за його дивовижне мислення та спілкування.

Ведучи мандрівний спосіб життя, спілкуючись з різними людьми, Г. Сковорода проголошував себе християнином, наслідуючи не лише грецьких філософів, але й Апостолів, які, як відомо, обрали подібний спосіб життя.

Особливе трактування Сковородою мотивів, сюжетів, символів з Біблії свідчило про нього як неординарну особистість мислителя. І це спостерігаємо у творах, в яких він закликав пізнати себе, розвинути в собі мудрість, піднятися над світом марноти... Розвиваючи ці думки в багатьох своїх творах (зб. "Сад божественних песней"), письменник постійно звертався до античних міфологічних мотивів й образів. У Г. Сковороди є кілька віршованих перекладів та переспівів (вірш А. Муре "До Петра Герардія", ода Горація "Про спокій душі" та ін.). Він часто посилається у своїх творах на грецьких і римських філософів. Його тексти, як і згаданих філософів, сповнені роздумів про людське щастя, про єдність людини і природи, автор прославляє природу, працю, розум, совість... У них (творах) випромінюється радість, коли він пише про природу, її красу, гармонію. Про це йдеться в збірці "Сад божественних пісень":

Щастіє, гдѣ ты живешъ? Горлицы, скажите!

В полѣ ли овцы пасешъ? Голубы, взвѣстите!

О щастіє, наш ясный свѣтъ,

О щастіє, наш красныи цвѣтъ!

Ты мати и дом, появися, покажися!

Щастіє, Гдѣ ты живеш? Мудрыи, скажите!
В небѣ ли ты пиво пьешь? Книжники, возвѣстите!
    О щастіє, наш ясный свѣтъ,
    О щастіє, наш красный цвѣтъ!
Ты мати и дом, появися, покажися!

Книжники се всѣ молчат, птицы тож всѣ нѣмы,
Не говорят, гдѣ есть мать, мы же всѣ не вѣми.
    О щастіє .....

[7, с. 48].

Поетичні твори – глибокі філософські роздуми й узагальнення. Це своєрідна душевна драма ліричного героя, переповнена внутрішньою тривогою і боротьбою, яка поєднана в спільному настрої героя і природи:

Здравствуй, мой милый покою! Вовѣки ты будеш мой.
Добро мнѣ быти с тобою! Ты мой вѣкъ будь, а я твой.
О дуброва! О свобода! В тебѣ я начал мудрѣть.
До тебе моя природа, в тебѣ хочу и умерѣть.

[7, с. 38].

Г. Сковорода по-філософськи осмислює життя й у своїх байках (зб. "Байки харківські"), обстоюючи знову ж таки роль природного нахилу, розмірковуючи про людське щастя ("Ворон і Чиж"): *"Неподалік від озера, з якого визирали жаби, сидів на гілці й виспівував Чиж. Поблизу нього крикав собі й Ворон, та, бачачи, що Чиж не полишає співати, сказав:*

– Чого ще й ти сюди пнешся, жабо?
– А чому це ти мене звети жабою? – спитав Чиж Ворона.
– Тому що ти так само зелений, як та жаба.
– Коли я жаба, – мовив на те Чиж, – тоді ти сам справжнісінький жабур, бо спів твій дуже схожий на жаб'ячий.

С и л а:

Серце і звичаї людські, а не зовнішні якості мають свідчити за те, хто ти є. Дерево по плодах пізнається".

Багато його виразів стали афоризмами (крилатими словами).

Чимало письменників різних поколінь зверталися до творчості Г. Сковороди. Вони присвятили йому свої твори, починаючи від П. Куліша, Т. Шевченка, В. Поліщука, Д. Павличка, Б. Олійника, М. Вінграновського, М. Рильського, І. Драча, В. Коржа, Л. Костенко та ін. Кожен з них наголошував на ідеї природної сродної праці, яку сповідував і пропагував Г. Сковорода і в якій вбачав єдиний шанс досягнення щастя. Часто до своїх творів мислитель писав музику. Як зауважують автори книги "Григорій Сковорода. Біографічна повість": "На одному з аркушів до "Песни Рождеству Христову о нищете его" додано одноголосну мелодію з текстівкою першої строфи вірша. За характером – це лірично-побутовий романс, інтонаційно пов'язаний з українськими народними піснями і розрахований на виконання у супроводі невеликого інструментального ансамблю. Музика мелодійно виразна, має стилістичні риси XVIII століття, пов'язана з традицією вокально-інструментального оформлення вертепних вистав. Цілком природно вважати, що не тільки поетичний, а й музичний текст цієї пісні належить Сковороді.

Музика була особливо дорога Сковороді тим, що в ній він вбачав філософію. Колись Сократу багато разів снився один і той же сон – невидимий голос промовляв до нього: "Сократе, прикладайся до музики та вправляйся в оній". А найдосконалішою музикою для нього була філософія. Наводячи це свідчення, Ковалинський порівнює внутрішній заклик Сократа з художнім покликанням сквородинської природи. І це вірно в тому відношенні, що Сковорода справді розглядає музику як "джерело думок вдячних", як засіб філософського узагальнення світу. І тому він часто звертався до музики.

Музика у сквородинському світорозумінні є філософією, бо виражає красу, ту красу, яка споріднена з добротою та істиною. "Чудний сей філософський догмат... – пише він. – Доброта живе в одній красі". Ось чому музика розкриває внутрішній світ, бо справжня краса і споріднена з нею доброта, істинність, людяність – це феномен внутрішнього світу, атрибути тієї величі душевної, що протистоять і заперечують суєтність, порожнечу зовнішнього буття.

Прикладаючись, як Сократ, до музики та вправляючись у ній серед розкоші Зимового палацу, Сковорода з особливою силою відчуває цю подільність навколишнього світу на зовнішні, випадкові, і справжні, духовні, цінності. Тому довгими петербурзькими ночами маряться придворному півчому сні про музику як філософію" [1, с. 60].

Таким чином, розвиваючи в своїй творчості міфологічні мотиви та образи, Г. Сковорода був у постійному пошуку. І ці естетико-філософські пошуки породжували нові образи, нову поетику його творів, їх музичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Драч І., Кримський С., Попович М. Григорій Сковорода. Біографічна повість. – К., 1984.
2. Костомаров М. Слово о Сковороде. По поводу рец. на его сочинения в "Русском слове" // Основа. – 1861. – Июль.
3. Моренець В. Джерело поетики Константи Ільдефонса Галчинського. – К., 1986.
4. Пінчук Т. Штрихи до поетичного портрету Г. Сковороди // Радянське літературознавство. – 1988. – № 2.
5. Сковорода Г. Сад пісень. Вибрані твори. – К., 1972.
6. Сковорода Г. Імя ему – Потоп Змиїн // Григорій Сковорода. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К., 1983.
7. Сковорода Г. Літературні твори. – К., 1972.
8. Франко І. Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – 1895. – Т. 5. – Кн. 1.

REFERENCES

1. Drach I., Krymskyj S., Popovych M. Hryhorii Skovoroda. Biografichna povistj. – K., 1984.
2. Kostomarov M. Slovo o Skovorode. Po povodu rec. na eghe sochynenyja v "Russkom slove" // Osнова. – 1861. – Yjulj.
3. Morenecj V. Dzherelo poetyky Konstany Iljdefonsa Ghalchynsjkogho. – K., 1986.
4. Pinchuk T. Shtrykhy do poetychnogho portretu H. Skovorody // Radjansjke literaturoznnavstvo. – 1988. – № 2.
5. Skovoroda H. Sad pisenj. Vybrani tvory. – K., 1972.
6. Skovoroda H. Ymja emu – Potop Zmyjin // H. Skovoroda. Virshi. Pisni. Bajky. Dialoghy. Traktaty. Prytchi. Prozovi pereklady. Lysty. – K., 1983.
7. Skovoroda H. Literaturni tvory. – K., 1972.
8. Franko I. Zapysky Naukovogho tovarystva imeni T. Shevchenka. – 1895. – T. 5. – Kn. 1.

Стаття надійшла до редколегії 09.12.22

N. M. Gaevska, PhD, Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**THE DEVELOPMENT OF ANCIENT MYTHOLOGICAL MOTIVES
AND IMAGES IN THE AESTHETIC
AND PHILOSOPHICAL SEARCHES OF H. SKOVORODA**

In the article, an attempt was made to analyze ancient mythological motifs and images in the work of Hryhorii Skovoroda, to find out the peculiarities of the poetics of the artist's philosophical dialogues, to reveal the relevance of highlighting the views of the writer in the collections "Fables of Kharkiv" and "The Garden of Divine Songs".

Keywords: *mythological motifs, antiquity, philosophical quests, baroque tradition, fable, dialogism.*

М. М. Гнатюк, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ КОНЦЕПТИ ЕПІСТОЛЯРНОГО ТЕКСТУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Розглянуто антропоцентричні концепти епістолярного тексту Григорія Сковороди, його естетичні погляди і життєве кредо в теоретичних проєкціях гуманітаристики. Акцентовується на діалогічних зв'язках листів видатного філософа-мислителя, письменника, педагога-просвітителя з Біблією, специфіка онтологічних, національних вимірів буття, феномени його свідомості. Досліджено індивідуальне, неповторне бачення світу, проєктоване на загальнокультурний контекст, сповідувани митцем художньо-філософські концепції буття в контексті сучасної доби.

Ключові слова: антропоцентризм, концепт, епістолярний текст, Бог, Біблія, дух, душа, серце, слово, буття, свідомість.

У творчому доробку Григорія Сковороди епістолярна спадщина посідає чільне місце. Вона є цінним джерелом літературних, історичних, біографічних та багатьох інших фактів і свідчень життя людини, яку світ ловив, але так і не ввіймав. Яскравий зразок епістолярного жанру складає нині 125 листів до різних адресатів, серед яких переважна більшість (79 листів) до учня – Михайла Ковалинського. Кожну сторінку цього листування сповнює щира розмова про вихідні засади людського співжиття, сутність людини і світу, сенси земного буття. Видатний філософ-мислитель, письменник, педагог-просвітитель мав чим поділитися зі своїми учнями, співвітчизниками, ставши своєрідною "мандрівною академією", слухачами якої були люди різних станів і вікових категорій на досить широких географічних просторах.

Уперше учень і вчитель зустрілися в Харківському колеґіумі, де Григорій Сковорода викладав упродовж 1759–1764 років (з перервами). Глибока спорідненість душ, взаємоповага й дружня любов відчувається вже навіть із самих звертань вчителя

до свого учня на початку кожного з листів: "Найжаданіший друже Михайле", "моя єдина радість, Михайле найдорожчий", "мій брате", "християнська любов, найулюбленіший Михайле", "найдорогоцінніший друже мій Михайле", "Мій найдорожчий *христолюбцю*, Михайле найсолодший" та ін. Про не меншу приязнь та повагу до свого вчителя засвідчують і листи М. Ковалинського, в одному з яких писав: "Як спогади, так і листи Ваші в мені творять сердечну втіху. В метушні світських турбот найприємніше почуття є істини й непорочності. А в цих іменах мені завжди являєтесь Ви!.." [5]. У листі від 22 червня 1787 року він навіть складає плани на спільну старість, висловлюючи намір покинути замський будинок під Петербургом, холодне й чуже йому місто: "Я всіяко стараюся купити село в Харківському намісництві, через звичку до того краю й для тебе. І майже був уже сторгував село Покровське, Спиридової поміщиці, та сусіди перешкодили купити. Сподіваюся ж на бога, що вселить в місці родючому, і на воді спокійній, де б я міг упокоїти і себе і твою старість, хоч ти і не маєш у цьому потреби" [5].

Не можна не помітити й таку характерну рису цього листування як особлива довірливість, навіть сповідальність, адже приватний епістолярій, як особистісний модус спілкування, захоче в собі відому формулу Ж. Ж. Руссо: в листі йдеться не про те, щоб щось повідомити, а про те, щоб висповідатися. Очевидно, саме тому на сторінках епістолярної спадщини Григорія Сковороди найперше прочитується не так акцептована багатьма дослідниками повчальна парадигма, як радше дружня розмова посвячених у спільне дійство людей, що прагнуть глибше пізнати цей світ, людину і природу, торуючи шлях самопізнання і самовдосконалення. Основним мірилом цієї подвижницької праці стає Людина, створена за образом і подобою Божою, центр Всесвіту, його змагань, звитяг і протиборств. Антропоцентризм, як різновид телеології і філософського вчення, пронизує не тільки епістолярну спадщину Григорія Сковороди, а й усю його творчість, включно із філософськими трактатами, де програма морально-етичних принципів, Божих

настанов і християнських істин звучить як "Азбука (Буквар) світу", котру повинен знати кожен, змагаючи до верховіть вселюдського знання, до висот всебічно розвиненої, гармонійної особистості.

Вчення Григорія Сковороди про три світи: перший, великий світ – макрокосм, що складається з численних світ-світів; другий – невеличкий мікркосм, світок, або людина; й третій – малий світ символів, або Біблія містять у собі дві "натури" – матеріальну і духовну, де саме духовна є рушійною, провідною силою. Концепт "духу" виявляє головні пріоритети людського буття, суть людського призначення. Цитуючи Біблію в одному з листів до М. Ковалинського, Г. Сковорода зауважує: "Христос сказав у Євангелії таке: «Дух Господній на мені»" [6, с. 256] й екстраполює це поняття на високу місію людини, здатність її бути гідною найвищої жертви Христа, який віддав себе на страту за людські гріхи. На жертвовному, тернистому шляху гартування духу, сходження на його висоти вчитель заповідає своєму учню: "Побільше думай і тоді вирішуй. Спіши повільно. Навчись бути сильним", з гіркотою дописуючи: "О, якби я міг дати тобі рятівну пораду! Однак у деяких випадках мудрому належить зважати на необхідність. Бувай здоров, мій дорогий! Вельми відданий тобі Григ[орій] Сав[ич]" [6, с. 306]. Ця неймовірна відданість, готовність собою, своїм життям і досвідом заступити улюбленого учня від життєвих ураганів й незгод, підступностей та розчарувань пронизують увесь текст епістолярію Г. Сковороди, надають йому особливої виразності, сили звучання. Називаючи засоби і способи досягнення високої мети, вказує серед інших на такі: "знання грецької і римської літератури, яке дається нічними заняттями (я називаю тобі уже засіб засобу), втеча від юрби і мирських справ, зневага до багатства, піст і помірність, коротше – зневажання плоті, щоб здобути дух" [6, с. 267]. Напряму пов'язуючи дух, духовність і Христове вчення віднаходить яскраву метафору/порівняння задля прозірливішого розуміння того Букваря світу, де прописані азбучні істини: "Подібно до того, як роса, яка падає згори, зовсім не містить у собі пилу, а є ніби найчистіша, без домішок сльоза погідного повітря, – так і учення І. Христа

зовсім не причетне до землі, а все наскрізь духовне, дух же цілком *безтілесний*, нематеріальний і тому таємно ховається в недоступних сферах, як вода в жилах землі, невидима для звичайних очей, поки не вирветься у вигляді джерела або живого струмочка з розколин скелі. Та ба! Як мало *цикад*, хоч всюди повно ослів, що люблять каламутну воду і не п'ють, як говорить твій Арістотель, поки не скаламуть води. А скільки стад свиней, які за природою своєю ненавидять джерела, шукають *нечистоти* і бруд, люблять низькі і болотисті місцевості, тоді як олені біжать до джерел" [6, с. 294]. Вказуючи на мудрість, як супутницю духу, яку Бог ховає в "найглибших тайниках землі, щоб не зневажали її свині, своїм же велить шукати" [6, с. 294], звертає своє прохання на те, аби "таку і настільки велику твою здібність" возвів "Христос на вищий ступінь до своєї слави, недоступної свинським душам" [6, с. 294]. У своєму наступному листі до "*христоробія* Михайла" Г. Сковорода підводить свого учня до головного висновку: "Коли твій дух діє по-Божому, то це дійсно гідно тебе. Краще він не може діяти", власне "так живуть Боги, так робить кожен мудрець" [6, с. 294–295]. Не приховуючи захоплення талантами свого підопічного, зауважує: "О, який я задоволений, коли бачу, що в юності ти здатний так діяти; // Які радощі чекають мене, коли досягнеш зрілості!" [6, с. 295]. За цим щирим, відвертим зізнанням постає цілий спектр душевних переживань та почувань вчителя, який не раз звертається до свого учня "душе моя".

Концепт "душі", як і "духу", "Бога", "Христового вчення" є визначальними в епістолярії Григорія Сковороди, поряд з концептами "свободи", "щастя", "дружби", "сродної праці", "любові" та ін. Заряджений енергією самопізнання і самозвершення дух – непереможний, так як нетлінною є й душа. Закладене в надрах її Боже начало надихає глибше пізнати Господа, а через Нього й себе, адже "занурюючись у джерело святе душі своєї, думок і бажань людських, у "безодню" людської душі, проникаючи до кореня життя та обителі вогню й любові – до серця, людина наповнює себе любов'ю до себе і водночас любов'ю до Бога" [4, с. 33]. Бог "не лише створив світ, природу,

людину, – він перебуває в ній, тому Богопізнання є Людинопізнанням. Справжня, тобто пізнана, самоусвідомлена людина зосереджена в серці, в думках, у духові" [4, с. 34]. Пізнаючи феноменологію духу і душі, в їхній не матеріальній природі досягаємо чинники волі, свідомості, розуму, властиві не тільки людині, а й цілим народам і націям. Яскравий, промовистий приклад – історія українського народу, якому Г. Сковорода заповів оду вольності ("De lidertate"), котрий і сьогодні в жорстокій, геноцидальній війні розв'язаній російськими окупантами, відстоює свої вікові права на волю, свободу, державну незалежність. Чи не тому й так прицільно прилетіла рашистська ракета в музей автора оди – осередок українського духу, в землю, де він знайшов свій вічний упокій із висіченим на камені: "Світ ловив мене, та не впіймав". Прочитуючи нині ширше цю автоепітафію вірного сина України, розуміємо, йшлося не стільки про його власну долю, як про долю цілого народу, виразником дум і сподівань якого став Григорій Сковорода. Він і сьогодні стоїть на передньому фронті, який нещадним вогнем покривають рашистські заїди, намагаючись вкотре знищити до тла українську землю, її народ, що наче птах-Фенікс щораз відроджуються, постаючи в непереможній силі духу. Так було в давні часи, так є й сьогодні – відродимо і відбудуємо, "душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми браття козацького роду". З того роду, що й Григорій Сковорода, який народився 3 грудня 1722 року в сотенному містечку Чорнухи Лубенського полку, в сім'ї малоземельного козака Сави і його дружини Пелагеї, сім'ї, яка глибоко шанувала християнські цінності, Божі заповіді, першою з яких – "Не убий!". Із живлющих зерен Святого Письма проріс "Сад божественних пісень", ті глибокі роздуми про світ і людину, які прочитуємо на сторінках епістолярної спадщини Г. Сковороди. Чи не під впливом його філософії з'явилося вже в часи нових випробувань знамените гончарівське: "Собори душ своїх бережіть, друзі..." [2, с. 170] і як заклик нескореності – відомі рядки Емми Андіївської: "Та дух – вітрила – й в пеклі – напина",

"А дух – і серед багон – свій фарватер", "Дух – вихід й там, де виходу нема", "Та тільки дух – і кладку – і мету" [1]. Саме такою кладкою поміж трясовин світових спокус і торував свій шлях великий гуманіст, поборник правди і добра, рівності та свободи. На схилі літ писав: "Старість моя страждає, але страждає тлінне тіло, а не душа" [6, с. 319]. Саме тому так проникливо і пронизливо звучить його засторога-заклик до учня "пильнувати чистоту своєї душі" [6, с. 305], не вбити найцінніше – "душу свою, тобто самого себе" [6, с. 288]. Сповнена добром і милосердям душа – благочестива, праведна, нетлінна. Вона – вмістилище людської доброчесності та доброчинності. Про добру людину в народі кажуть, що вона має добру душу, а про злу – бездушна. Втратити душу, значить заживо стратитися. Людина, в якій живе серце і душа – непереможна, вільна. Посилаючи "зразок розмови душі" своєму учню, розмірковує: "Важко уявити, наскільки це приємно, коли душа вільна і відречена від усього, подібно до дельфіна *мчить* у небезпечному, але не безумному русі. Це щось велике і властиве лише найвеличнішим мужам і мудрецам. У цьому причина того, що святі люди і пророки не лише зносили нудьгу повної самотності, а й безумовно втішалися *самотою*, зносити яку так важко, що Арістотель сказав: «Самотня людина – або дикий звір, або бог»" [6, с. 23]. Так само як душею, пише Григорій Сковорода в листі до свого друга Якова Правицького, "вічна людина серцем" [6, с. 332], "головою людині є серце її, що панує над тілесним світиком" [6, с. 334].

Серце – джерело життєвої сили людини, "і воно є людина" [6, с. 323], "корінь життя, обитель вогню і любові", "бо що може бути більш приємне, солодке і животворне, ніж любов?", "сам Бог називається любов'ю" [6, с. 286]. Тільки чистий серцем і може побачити Бога. Через серце пізнає людина любов, щире серце народжує дружбу, палаюче серце, "а воно, безсумнівно, повинно палати, якщо ти той, ким я тебе вважаю" [6, с. 251], пише вчитель своєму учню, робить блаженними очі, щоб бачити істину. В серці живуть почуття відповідальні за моральність людини, її кредо життя. Народна мудрість гласить: "Від серця до

неба шляху не треба". Хоробре серце, сильна воля і незламний дух – триєдність, яка покладає духовну сутність людини, дарує свободу, відкриває двері Христової мудрості та доброчесності. Філософія серця Григорія Сковороди є основою розуміння його антропоцентризму, де людина досягає щастя й віднаходить гармонію буття через християнську любов, яка "усе поєднує, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує. Хіба не називає Бога *любов'ю* його найулюбленіший учень Іван? Хіба не мертвою є душа, позбавлена істинної любові, тобто Бога? Хіба всі дарунки навіть ангельська мова, не є ніщо без любові? Що дає основу? – Любов. Що творить? – Любов. Що зберігає? – Любов, любов. Що дає насолоду? – Любов, любов, початок, середина і кінець, альфа і омега" [6, с. 264–265].

Художньо-філософська концепції буття Григорія Сковороди полягає у єдності Людини, Бога і Природи, де шлях до самопізнання є Богопізнанням. Людина, як центр світобудови, зумовленої Божим задумом, лишається його найбільшою цінністю, єдиною мірою всього суцього. Висока місія й мета життя людини – самотворення, що лежить в основі й біблійного вчення. За словами Григорія Сковороди: "Людина є всієї Біблії кінець, і центр, і гавань. Вона жертва, олтар, фіміам і все інше..." [6, с. 336]. Людина-творець визначає суть моральної етики українського генія. Виявляючи даровані Богом здібності в "сродній" праці, тобто праці за покликанням, людина дарує радість, отримує моральне задоволення, приносить користь для людей.

Антропоцентрична філософія і творчість Григорія Сковороди, – за слушним спостереженням І. Дзюби, – полягає "не в компонованні всезагальних систем і концепцій світу, а в поетично-психологічному осягненні людської душі. Хоч, звісно, і загальних питань світобудови він не оминав" [3, т. 1, с. 445], у роздумуванні над Божественністю Слова, де "називає слово тлінними ворітьми до нетлінного джерела, а частіше саме серце людське ототожнює з Божим Словом" [3, т. 2, с. 457]. Як і наша мова, воно є запорукою збереження української ідентичності, генокоду й душі нації, яка народилася вільною. Й не випадково, "саме до Сковороди

чомуś уперто звертались кращі сини української нації в часи великого болю і вибору, у поворотні моменти історії" [3, т. 1, с. 445]. Не випадково, списуючи в дитинстві Сковороду в саморобну книжечку з візерунками й квітками, його великий наступник Тарас Шевченко згодом писав: пам'ятаймо, "чий сини?, яких батьків? // ким?, за що закуті?" [7, с. 255]. Марнотам життя, недолі й неволі протиставлена воля серця, мотив якої стане "однією з констант Шевченкової поезії, набираючи щоразу нових модуляцій" [3, т. 2, с. 471]. Такими ж константами залишаються і в нашому житті свобода, воля, незалежність, які щоденно виборюють мужні українські воїни в жорстоких боях із рашистською навалою, згуртована українська нація, осяяна Сковородинським духом. Як "світ не опанував його, бо він – переможець у боротьбі за себе, за Людину" [4, с. 37], так жоден ворог не зможе опанувати й нас – гідних нащадків славного, невмирущого, козацького роду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андіївська Е. Маратонський біг. – Київ, 2016.
2. Гончар О. Собор. – Київ, 1989.
3. Дзюба І. З криниці літ: У 3т.: т. 1, 2, – Київ, 2006.
4. Жулинський М. Українська література: творці і твори. – Київ, 2011.
5. Ковалинський М. Листи до Г. Сковороди // <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov2.htm>.
6. Сковорода Г. Твори: У 2 т.: т. 2. – Київ, 1994.
7. Шевченко Т. Кобзар. – Київ, 1979.

REFERENCES

1. Andiiivska E. Maratonskyi bih. – Kyiv, 2016.
2. Honchar O. Sobor. – Kyiv, 1989.
3. Dziuba I. Z krynytsi lit: U 3t.: t.1, 2, – Kyiv, 2006.
4. Zhulynskyi M. Ukrainska literatura: tvortsi i tvory. – Kyiv, 2011.
5. Kovalynskyi M. Lysty do H. Skovorody//<http://litopys.org.ua/skovoroda/skov2.htm>.
6. Skovoroda H. Tvory: U 2 t.: t. 2. – Kyiv, 1994.
7. Shevchenko T. Kobzar. – Kyiv, 1979.

Стаття надійшла до редколегії 07.12.22

M. M. Gnatyuk, Dr Hab., Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**ANTHROPOCENTRIC CONCEPTS EPISTOLARY TEXT
BY HRYHORII SKOVORODA**

The article deals anthropocentric concepts epistolary text by Hryhorii Skovoroda, his aesthetic views and the credo of life in the theoretical projection of the humanities. The emphasis is on the dialogical links between the writer's letters outstanding philosopher-thinker, writer, teacher-enlightenment with the Bible, spesific ontologes, nationales measurements existence, phenomenon of his sense. Researched individual, unique vision of the world, extrapolates on the general cultural context, reflected by artist art-philosophical conceptions of existence in the context modern epoch.

Keywords: anthropocentric, concept, epistolary text, God, the Bible, spirit, soul, heart, word, existence, consciousness.

А. О. Гудима, канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ІДЕАЛ У ВЧЕННІ Г. СКОВОРОДИ

Морально-етичний ідеал у вченні Г. Сковороди неодмінно пов'язується з життям у Христі, сповідання його заповідей. Душа, згідно з мислителем, не здатна насититися тілесним, тому метою людини є відмовитися від мирського шляху і взоруватися на небесне. Справдешніми цінностями з погляду письменника є не багатство, сановитість, а натомість убозтво, спокій (душевна рівновага) і воля, чисте серце. Неодмінною ознакою людини, що досягла морально-етичного ідеалу є веселість серця.

Дбання про душу, згідно з мислителем, – найважливіша справа людини. У початок своєї моральної системи Г. Сковорода кладе пізнання себе, збагнення істинної людини в собі, що є образом Божим.

Шлях, накреслений Г. Сковородою, є шляхом для обраних, а не для загалу, і передбачає зусилля: "керувати душею", "приборкувати пориви" та обмеження: убозтво.

Ключові слова: Г. Сковорода, морально-етичний ідеал, Бог, серце, щастя.

На переконання Г. Сковороди, "научиться жизнь жить порядочную – всіх наук глава, око и душа есть" ("Жабы") [2, с. 95]. У листі до М. Ковалинського від 23–26 січня 1763 р. Г. Сковорода пише таке: "...більшість зовсім не знає, що значить жити, і хоч вони й бажають їсти, щоб жити, однак не можуть посправжньому жити, бо навчитися найвеличнішому мистецтву життя – справа дуже важка..." [2, с. 408]. Мислитель, міркуючи про цінність і плинність часу, говорить назагал про потребу вміти жити, на що мало хто спроможний, адже людина – "преглупая тварь в світі" (23-тя пісня збірки "Сад Божественних пісень"). Порушуване питання морально-етичного ідеалу у вченні Г. Сковороди є відповіддю на запитання, як належить людині провадити своє життя.

Об'єктом спостереження мислителя є людина; згідно з М. Поповичем, він здійснив антропологічний поворот, відтак

"основне завдання філософії Сковорода вбачав у побудові філософської антропології (вчення про людину), а філософську онтологію (вчення про буття) не вважав ефективним шляхом до вирішення проблем філософії людини" [1, с. 189].

Звертаючись до текстів збірки "Сад Божественних пісень", висновуємо, що настанова Г. Сковороди зводиться до торування шляхом Господнім. Знаково, що збірка розпочинається піснею "Боится народ сойти гнить во гроб..." [2, с. 34]; відтак, автор зазначає, що смерті, пекельного вогню не боїться "совість чиста", і далі продовжує: "Блажен, о блажен, кто с самых пелен / Посвятил себе Христови" [2, с. 34]. Цей жереб Г. Сковорода визнає святим, супротивним до мирського шляху; тож завдання людини, згідно з мислителем, – очиститися від гріхів і з'єднатися із Христом. Подібно в 10-й пісні автор, протиставляючи себе мирським турботам, що ними назагал поглинуті люди, формулює свою власну: "Как бы умерти мні не без ума" [2, с. 41]. І дає відповідь, що безжальної смерті, яка всіх рівняє, не боїться "тот, чья совість, как чистый хрусталь" [2, с. 41].

Душа, згідно з мислителем, "тілесним не может довольна быть; / Она только небесным горит скуку насытит" (2-га пісня) [2, с. 35], тож "...кій біс нам в прах мысль січет?" (9-та пісня) [2, с. 40], тобто змушує турбуватися тлінними речами. Метою людини є зійти до небес, де панують свята правда, спокій і тиша, покинувши цей світ, який "прескверный" і становить собою "темный ад" [2, с. 35]. Так само в 11-й пісні наголошується: "...не будет сыт плотским дух" [2, с. 41] (що є епіфорою у творі), оскільки дух людини є безоднею, а безодня може вдовольнитися тільки безоднею: Богом. Наслідком того, що людина спокушається тлінним, є, як вважає мислитель, "скука внутрь скрежет, тоска, печаль, / Отсюда несытость" [2, с. 41]. Тому необхідним є взоруватися на небесне. Таким є духовний вибір мислителя: "О Боже мой, ты мні – град!" (3-тя пісня) [2, с. 36]; "Пусть весь мір отбїжит! / Я буду в тебе жить, о Иисусе!" (7-ма пісня) [2, с. 38] тощо. При цьому Г. Сковорода не відкидає повністю тілесне, а вважає не лише можливим, але й необхідним використовувати його, "коли це плотське може

тебе привести до кращого" (лист до М. Ковалинського від лютого–початку березня 1763 р.).

Ісус Христос мислиться Г. Сковородою спасителем від смерті (7-ма, 8-ма пісні тощо), від блудного світу і пекла; пристановищем, скелею серед бурхливого житейського моря (14-та, 16-та, 17-та, 29-та пісні).

Справдешніми цінностями з погляду письменника є не багатство, сановитість, із якими слідує "горе, печали, страх и мятеж" (12-та пісня) [2, с. 42], а натомість – "нищета" (хліб і вода), спокій і воля, що є жеребом самого Г. Сковороди. Життя у спокої та волі, власне, і становить щастя для людини (18-та пісня).

Невинність, непорочність, чисте серце (тобто моральна чистота) вважає святим градом у світі, що не піддається руйнації. Автор називає риси непорочної людини, або ж закони святого граду: "В сем градусі и врагов люблят, / Добро воздая врагам, / Для других здравіе гублят, / Не только добры другам" (20-та пісня) [2, с. 49]. Святим градом стає людина, що поборює гріх.

Згідно із Г. Сковородою, метою людини є здобуття спокою, душевної рівноваги, а для цього необхідно стримати дух неситий, не шукати тлінного і вдовольнятися малим: "Ах, ничем мы не довольны – се источник всіх скорбей! / Разных ум затіев полный – вот источник мятежей!" (24-та пісня) [2, с. 53]. Порушників цієї настанови, що тим самим наражаються на небезпеку і навіть погибель, автор протиставляє щасливим людям, що тихо у спокої проживають своє життя (18-та пісня).

Г. Сковорода закликає пам'ятати про смерть, засновувати своє життя на вічному, а не на тлінному. Ведучи мову про плинність людського життя в 23-ій пісні, вказує, як належить жити: чесно, свято, чисто (тобто без гріха: "Ничто же есть зліе гріха и жала, убо его ничто же ни в сем, ни в оном віці мучительное" (22-га пісня) [2, с. 51], із користю для людського роду, приносячи плоди; а в 30-ій пісні промовляє: "Не красна (жизнь. – А. Г.) долгою, но красна добротю..." [2, с. 59].

Неодмінною ознакою людини, що досягла морально-етичного ідеалу, згідно із Г. Сковородою, є веселість серця. Відтак, "когда ты невесоль, то всьо ты нищ и гол" (28-ма пісня) (такою є епіфора цього твору); і багатство, довголіття, влада не

здатні зарадити людині, адже стан її серця визначає її буття; істинною ж радістю і життям, раєм і солодкістю є Бог. Пеклом, натомість, – людська (а не Божа) воля, спрямована до хибних цінностей. Пеклом, що полонить людину, у розумінні Г. Сковороди є і плоть, світ, відтак сам мислитель обирає тікати від світу, що бачиться ним як "мрак, облак, вихр, тоска, кручина" (16-та пісня) [2, с. 46], "несытый ад" (14-та пісня) [2, с. 44], який хоче пожерти людину; автор уподібнює світ бурхливому океану, сповненому вихором скорбот, напастей, бід, порятунок вбачаючи у Христі (17-та пісня) [2, с. 47].

Сповненим життям є той, хто радісний, натомість печаль стає духовною смертю людини (30-та пісня). Мислитель також промовляє, що туги і печалі вроджені людині, але Христос здатний розігнати "полк всіх гадких звірей" (19-та пісня) [2, с. 48].

У "Баснях Харьковських" Г. Сковорода також доносить думку про те, що життя з Богом і гарантує щастя, чи то воно триває в бідності, чи то в достатку. Натомість злим є бути відірваним від Бога і Його Царства: зокрема, "все же есть благое, кромі не видіть царствія Божія и правды его, кромі боліть душею и мучитись из роптанія неудовольствіем: сіе одно есть злое. ... Сей есть точный центр ада и отец страстей" ("Крот и линкс") [2, с. 103].

Вимога, мірка Г. Сковороди – надзвичайно висока, шлях для обраних, як наголошує В. Шевчук, елітарний шлях: тоді як "люди дбають, щоб догодити шлункові і тлінній плоті" ("На день П'ятидесятниці") [2, с. 84], мислитель накреслює іншу мету: "Возлюби путь ускій, бігай обща нрава, / Будь твоя Господь с Давидом часть..." (22-га пісня) [2, с. 51].

Цінність людини Г. Сковорода бачив "не в становому... а виключно в моральному" аспекті [3, с. 377]. "Сердце и нравы человеческіи, кто он таков, свидѣтельствовать должны, а не внѣшніи качества" ("Ворона и чиж") [2, с. 88], – багаторазово в різних варіаціях промовляє письменник. Він відкидає будь-які оцінки, що ґрунтуються на тлінних речах. Наразі пригадаємо, як це положення реалізується в байці "Старуха и горшечник": "...сія премудрая Ева есть прабабою всім тім вострякам, которыи человека цінят по одежді, по тілу, по деньгам, по углам, по имени, не по его житія плодам. <...> Чистое... и незавидное

сердце, милосердное, терпеливое, куражное, прозорливое, воздержное, мирное, вірующее в Бога и уповающее на него во всем, – вот чистый звон и честная души нашей ціна" ("Старуха и горшечник") [2, с. 108].

У доробку мислителя є вірш, що становить відповідь на питання "Quid est virtus?", тобто "Що таке добродесність?". Згідно з його текстом, добродесність полягає у покоренні гніву та інших пристрастей, не бути поневоленим тлінними речами, світом, зносити докори від інших, жити в Бозі, підвестися від земного до небесного. Для Г. Сковороди Іов Багатостраждальний є морально-етичним взірцем, адже він не оскаржив Бога, не затривожилося його серце, "геройське серце", що втішалося, зазнаючи хули. "Коль чудное было сердце сіе, что за все Богу благодарило" ("Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни") [2, с. 187].

Згідно із Г. Сковородою, шлях досягнення морально-етичного ідеалу є водночас і шляхом до щастя. Зокрема, в діалозі "Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни" життя назагал тлумачиться як шлях до істинного щастя, до якого всі народжені [2, с. 160], а щастя це "живет во внутреннем сердца нашего мирі, а мир в согласіи с Богом" [2, с. 178]. Тож Г. Сковорода далі запитує: "Что нам ползы приобристь цілою вселенной владініе, а душу потерять? Что ты в мирі сыщешь толь дорогое и полезное, что б замінять отважился за душу твою?" ("Разговор пяти путников") [2, с. 183]; "Что нужняе, как мир душевный?" ("Кольцо") [2, с. 198].

Згідно з мислителем, "з «Божою благодаттю» народжується будь-яка людина – із «зерном благодаті» в собі; одна людина цю благодать у собі вбиває, а інша її розвиває, вирощує, плекає" [3, с. 383]; "...злыи люде сердце свое, то есть самих себе, потеряли" ("Наркісс. Разглагол о том: узнай себе") [2, с. 138]. Тож у початок своєї моральної системи Г. Сковорода кладе пізнання себе (В. Шевчук), збагнення істинної людини в собі, що є образом Божим. Самопізнання, промовляє Г. Сковорода у діалозі "Наркісс. Разглагол о том: узнай себе", має бути первісним: "А не измірив себе прежде, что пользы звать міру

в протчих тварях?" [2, с. 131]; "Но что тобі до людей? «Знай себе...» Довольно про тебе. Тім мы не знаєм себе, что всю жизнь любопытствуем в людях" [2, с. 153]. Зрозуміти Бога і пізнати себе, істинну людину, на переконання Г. Сковороди, – "один труд в обоих сих" [2, с. 136].

Шлях самостановлення, що його повинна пройти людина [3, с. 385], передбачає зусилля: "керувати душею", "приборкувати пориви" 81; і обмеження: убозтво ("нищета", що названа мислителем "матір'ю солодкого спокою" [2, с. 73]).

Г. Сковорода говорить про необхідність обробляти душевну ниву: "Ти ж наглядай за душею, яке в ній зело проростає, / І не барися полоть, як де недобре зійшло" ("От вона, молодість року!") [2, с. 82]; а в листі до М. Ковалинського від лютого–початку березня 1763 р. пише: "...блаженство там, де приборкання пристрастей, а не їх відсутність" [2, с. 415]. При цьому особливу шкоду вбачає в багатстві, яке "глушить слова Господнього ряст..." [2, с. 82], гордості і славолюбстві; щонайперше ж слід плекати "квітку святу чистоти" [2, с. 82]. Дбання про душу, згідно з мислителем, – найважливіша справа людини: "...ніт полезніє и важніє, как богомудро управлять не внішнею, домашнею, а внутренною, душевною економією, то есть узнать себе и зділать порядок в сердце своем..." ("Разговор пяти путников) [2, с. 185].

У своїх листах, звернених насамперед до М. Ковалинського, багаторазово торкаючись цього питання "пильнування чистоти... душі" (друга половина червня 1764 р.) [2, с. 431], зокрема пише: "А перш за все збережи душу! ... якщо будеш молитися, лити сльози і уникати бездіяльності" (12 липня 1763 р.) [2, с. 422]. (Адже "якщо (розум) не матиме хорошого заняття, / Він звернеться до поганого" – "Чим зайнятий тепер твій меткий розум?" [2, с. 84]). Також Г. Сковорода дає практичну пораду уникати товариства поганих людей (12 липня 1763 р.) [2, с. 422], прагнучи донести думку про важливість того, "з ким щоденно спілкуєшся і кого слухаєш. Поки ми їх слухаємо, ми цей дух в себе вбираємо" (листі до М. Ковалинського (лютий–травень 1764 р.) [2, с. 428]. З іншого боку, наголошує, що сродне схильне до сродного: "И сам ты таков, каково то, что любиш и объемиш.

Любляй тму: сам еси тма и сын тмы" ("Наркісс. Разглагол о том: узнай себе") [2, с. 155]. Назагал серед засобів досягнення добродетності Г. Сковорода називає такі: зневажати тлінне, плоть, багатство, очиститися від гріхів і, відтак, з'єднатися із Христом, а проте, знаходимо в нього ще таку умову, як знання грецької і римської літератури (лист до М. Ковалинського від лютого–поч. березня 1763 р.).

Висновки. Мислитель, звернений "не до зовнішнього світу, а до власних відчуттів, уявлень та переживань" [1, с. 87], зосереджений "на тугому вузлі основних своїх думок" [1, с. 88], серед яких чільне місце посідає досліджуване нами питання морально-етичного ідеалу. Вихідним пунктом у розумінні його Г. Сковородою лежить життя у Христі. Мислитель говорить про необхідність позбутися гріхів, відмовитися від своєї волі, мати чисту совість; застерігає, що не у статках, не у тривалості життя, не у владі сенс життя і щастя, а в нетлінних речах. Говорить про Бога як про єдиного, що є для всіх життям, радістю, раєм і солодкістю [2, с. 57]. При цьому, згідно з думкою мислителя, Бог живе в серці людини, а тому "нужнейшее тебе найдеш то сам в собі" (28-ма пісня) [2, с. 57], але задля цього необхідно вбити злу волю в людині: "Воля – ад, твоя проклята, / Воля наша – пещь нам ада" [2, с. 57].

Щасливою людину, згідно із Г. Сковородою, робить добродетність. Щоб її дотримуватися, треба знати, до чого прагнути: позбутися гріхів, бути ситим малим і жити згідно з Христовими заповідями; і чого слід уникати: багатства, заздрості, гордості. Дбання про душу, за Г. Сковородою, є найважливішою справою людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи / Худ. оформ. О. Білецького. – Київ: Майстерня Білецьких, 2008. – 256 с.
2. Сковорода Григорій. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Упор., вступна стаття і прим. І. В. Іваньо. – Київ: Наукова думка, 1983. – 542 с.
3. Шевчук В. О. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли. – Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 528 с.: іл. (Українці у світовій цивілізації).

REFERENCES

1. Popovych M. Hryhorii Skovoroda : filosofiiia svobody [Hryhorii Skovoroda: philosophy of freedom] / Khud. oform. O. Biletskoho. – Kyiv: Maisternia Biletskykh, 2008. – 256 s.
2. Skovoroda Hryhorii. Virshi. Pisni. Baiky. Dialohy. Traktaty. Prytchi. Prozovi pereklady. Lysty [Poems. Songs. Fables. Dialogues. Treatises. Parables. Prose translations. Letters] / Upor., vstupna stattia i prym. I. V. Ivano. – Kyiv: Naukova dumka, 1983. – 542 s.
3. Shevchuk V. O. Piznanyi i nepiznanyi Sfinks : Hryhorii Skovoroda suchasnymy ochyma : rozmysly [The known and unknown Sphinx : Hryhorii Skovoroda through modern eyes : reflections]. – Kyiv: Univ. vyd-vo PULSARY, 2008. – 528 s.: il. (Ukrainsi u svitovii tsyvilizatsii).

Стаття надійшла до редколегії 09.12.22

A. O. Hudyma, PhD

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE MORAL AND ETHICAL IDEAL IN THE DOCTRINE OF H. SKOVORODA

According to the doctrine of H. Skovoroda the moral and ethical ideal is necessarily connected with life in Christ, the confession of his commandments. The soul is not capable of being satisfied with bodily things, therefore, the goal of a person is to gaze at the heavenly. From the writer's point of view, the real values are not wealth, power, but instead poverty, peace and will, a pure heart. The cheerfulness of the heart is an indispensable sign of a person who has reached a moral and ethical ideal.

Taking care of the soul, according to the thinker, is the most important thing for a person. At the beginning of his moral system, H. Skovoroda puts self-knowledge, the realization of the true man in himself, who is the image of God.

The path outlined by him is a path for the chosen, not for the general public, and involves efforts: "to control the soul", "to tame impulses" – to cultivate the spiritual field – and limitations: in particular, poverty.

Keywords: *H. Skovoroda, the moral and ethical ideal, God, heart, happiness.*

Д. В. Іванко, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МУЗЕЙ Г. СКОВОРОДИ: НЕЗАБУТНЯ ІСТОРІЯ РОЗЛОМЛЕНИХ СТІН

Йдеться інформація про події 7 травня 2022 року, зокрема про обстріл Росією Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди та наслідки цих подій. Доводиться цінність пам'ятки для української культури. Акцентується увага на вважливості пам'ятки національного рівня – музею Григорії Сковороди, пам'ятки справді національного значення, де дійсно зберігається не лише матеріальні речі, а його історія, самобутність.

Ключові слова: Григорій Сковорода; музей, Харків, зруйнування, реставрація, ідентичність, історична пам'ять, національність, самоідентифікація.

Постановка проблем та завдань. У грудні цього року виповнюється 300 років від дня народження видатного філософа і поета Григорія Сковороди. Національний музей життя та творчості філософа було знищено прямим попаданням російської ракети у травні цього року. Вогонь майже знищив усі приміщення музею. Найцінніші експонати колекції вдалося врятувати. Вороги і надалі намагаються нищити нашу культуру, дух нації, історію та нашу ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та шляхи вирішення даного питання розглядають у своїх дослідженнях А. Парамонов, В. Лопатько, А. Ніженець, Н. Ішина, Н. Кравченко.

Метою дослідження є спроба розглянути музей, як національну пам'ятку, яка уособлює в собі філософське буття Сковороди, його погляди на життя та красу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Григорій Савич Сковорода – найвидатніша постать українського культурно-літературного життя XVIII ст. Великий національний мислитель, просвітителі і письменник, який розвинув у своїх творах

цілий комплекс ідей, висловлюючи передові погляди українського громадянства [1, с. 1].

Останні роки життя Г. Сковорода провів у маєтку в селі Пан-Іванівка (нині Сковородинівка) на Харківщині [4, с. 48]. Відомо, що у 1922 р. за ініціативи історика, філософа, одного із засновників Української академії наук Дмитра Багалія будівлю та територію було оголошено заповідником. У 1972 р. у приміщенні будинку було відкрито музей Григорія Сковороди [5]. Життєвий шлях педагога, основні його філософські думки та художні твори представлено у перших двох експозиційних залах. Третій зал присвячено вивченню життя та творчості мислителя. Є меморіальна кімната, де жив і помер Григорій Сковорода. Ця експозиція теж відтворює історію та культурно-мистецьку діяльність, що проводилася на базі музею, що є раритетом і, мабуть, містить чи не всі прижиттєві матеріали Сковороди.

Також в експозиції було представлено різноманітні матеріали: видання творів філософа, наукова та художня література про нього, книги античних, середньовічних і сучасних філософів і поетів, яких він вивчав, етнографічні предмети; живопис, графічні роботи, присвячені йому, скульптури, сувеніри. Збереглися також деякі особисті речі. Екскурсія, яка зазвичай проводилася у мирні дні, завжди супроводжувалась записами української духовної музики XVIII ст., а також з музикою та піснями, написаними самим Г. С. Сковородою, а виконавцем найчастіше був український барда П. Приступов. Експозиція також відтворює історію створення самого музею та культурно-мистецьку, просвітительську діяльність, що проводилася на його базі [3].

Звичайно, вся експозиція нині потребує чималих зусиль, щоб цей центр Сковородознавства, не побоюся цих слів, знову запрацював, зміг приймати відвідувачів і таким чином популяризував, поширював силу думки та стійкості українського народу.

Історичне значення має й прилеглий старовинний парк, планування якого з часів Сковороди практично не змінилося. У парку зберігалася криниця, місце першого поховання філософа, його могила, пам'ятник роботи Івана Кавалерідзе, упорядкована скульптурна "філософська алея". Як і заповідав філософ, на місці його поховання немає хреста – тільки камінь

із усім відомою цитатою Григорія Савича: "Світ ловив мене, але не спіймав" [5].

Звичайно, музей зазнав руйнувань. Вогонь охопив усю будівлю. Найцінніші експонати колекції було врятовано, їх перемістили, як зазначалося, в безпечне місце, але сам меморіальний будинок зазнав непоправних втрат [2]. Колись затишна одноповерхова будівля навіть після прямого влучання у дах зберегла свій світлий жовто-білий фасад з двома колонами на вході – ніби символами-опорами. Усередині ж пам'ятки архітектури – руйнівні наслідки пожежі, яка зайнялася після обстрілу [6]. Навіть на цей нищівний акт ворогів знаходимо відповідь у сквородинській філософії: "Найкраща і для тебе рятувальна справа, коли твердо ступаєш шляхом здорового глузду".

Слушну думку висловила Наталія Міщай, директорка Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди: – "Я не казала б слів "знищений музей", правильно говорити "зруйнований". Тому що ім'я Сковороди знищити неможливо, як неможливо знищити сам музей. Хоч би як рашисти намагалися!".

Наразі будівлю законсервували та готують до наступних робіт. Під час проведення реставрації з'явилися цікаві знахідки. Виявили невідповідність між верхньою, наземною частиною будинку та нижньою, підвальною, ймовірно, будинок було перебудовано в його верхній частині. Йдучи за спогадами Ковалевського, стало очевидно, що внизу в підвалі були більш потужні стіни і старіша цегла, ніж у верхній частині будівлі, яка була перебудована, коли її господарем став Крінер. А коли обстежили будівлю самого музею, яка є пам'яткою історії національного значення (а не архітектури), то стало очевидно, що вся будівля, окрім старої частини з колонами, була прибудована Крінером як житловий будинок. Там були підвали і, можливо, навіть кухня, печі. У радянські часи ці приміщення пристосували для сільської школи і, можливо, прибудували кімнатку для вчителя, яка багатьом знайома як світлиця Сковороди. Над колонами будинку-музею виконано атіковий

триступчастий фронтон. Такі були притаманні періоду ампіру (1820–1830 рр.) [7].

За словами Олександра Ткаченка, коли починалася війна, в Сковородинівці планувалися серйозні реставраційні роботи з приводу вшанування 300-річчя, які з відомих причин так і не вдалося зробити [6]. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури повідомила про збір коштів для реставрації музею Григорія Сковороди у Харківській області. За підтримки Міністерства культури та інформаційної політики України та телеком-оператора "Vodafone Україна" було створено проєкт "Збережіть українську культуру". Мета проєкту полягає у приверненні уваги до воєнних злочинів країни-агресора Росії, відновленні та збереженні об'єктів культурної спадщини України, включаючи музей Г. Сковороди. У суму 112 млн грн, яку початково оголосили, входить повна відбудова будівлі. Крім того, у реставрації музею можуть взяти участь такі країни, як Британія, Німеччина, Франція, Бельгія, Італія та Норвегія. Наразі з ними ведуться переговори [2].

Можемо зробити висновок, що попадання ракетою в музей є суто терористичний акт. Сковорода у свій час розумів та усвідомлював бажання росіян знецінення та знищення українського народу та духу, якого вони боялися усі часи. А музей був і є матеріальним доказом перебування Сковороди на Харківщині, а також містить інформацію про Великого українця, геніального філософа. Протягом багатьох століть вони намагалися знищити нашу самобутність та ідентичність. Підкреслимо, що можна знищити будівлю, парк... але неможливо знищити Сковороду й сквородинство. При цьому, будинок знищений, а постамент філософа, як і пам'ятник біля Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, вистояв, попри всі намагання рашистів завдати руйнувань. За словами великого філософа, що хто добре запалився, той добре почав, а добре почати – це наполовину завершити, так буде і з ворогами.

На останок хочу додати, що Росія скоро мине, а Сковорода, його творчість – вічні!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ішина Н. Григорій Савич Сковорода / Н. Ішина, Н. Кравченко ; [редкол.: С. Гайдук та ін.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Skovoroda/Tvory_u_2_tomakh_Tom_2.pdf?PHPSESSID=29dnk12rhp3ukt0b362v4ogl66
2. Міністерство культури та інформаційної політики України. Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://restore.mkp.gov.ua/objects/nacjonalnyj-literaturno-memorialnyj-muzej-g-s-skovorody>
3. Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди. Експозиція. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.skovorodamuseum.com.ua/%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F/>
4. Ніженець А. Г.С.Сковорода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nizhenets_Anastasia/G_S_Skovoroda_Memorable_places_in_the_Kharkiv_Region.pdf?
5. Сім чудес України. Сковороднівка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://7chudes.in.ua/nominaciyi/skovorodynivka-harkivska-obl/>
6. УКРІНФОРМ. Розстріляний музей: російська ракета проти філософії Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3477358-udar-rosii-po-muzeu-skovorodi-e-splanovanou-akcieu-tkacenko.html>
7. Gromada group. Розстріляний музей: Музей Сковороди. Реставрація відкриває нові загадки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gromada.group/news/statti/17798-muzej-skovorodi-restavraciya-vidkrivaye-novi-zagadki>

REFERENCES

1. Ishina N. Hryhorii Sovitch Skovoroda / N. Ishina, N. Kravchenko ; [ed.: S. Gayduk and others]. – Access mode: https://shron1.chtyvo.org.ua/Skovoroda/Tvory_u_2_tomakh_Tom_2.pdf?PHPSESSID=29dnk12rhp3ukt0b362v4ogl66
2. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. National Literature and Memorial Museum Of H.S. Skovoroda [Electronic resource]. – Access mode: <https://restore.mkp.gov.ua/objects/nacjonalnyj-literaturno-memorialnyj-muzej-g-s-skovorody>
3. National Literature and Memorial Museum Of G.s. Nvvisikas. Exposition [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.skovorodamuseum.com.ua/%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F/>
4. Nijenets A. H.S. Skovoroda [Electronic resource]. – Access mode: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nizhenets_Anastasia/G_S_Skovoroda_Memorable_places_in_the_Kharkiv_Region.pdf?
5. Seven miracles of Ukraine. Skovorodnivka [Electronic resource]. – Access mode: <https://7chudes.in.ua/nominaciyi/skovorodynivka-harkivska-obl/>
6. UKRINFORM. Shooting Museum: Russian rocket against the philosophy of Skovoroda [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3477358-udar-rosii-po-muzeu-skovorodi-e-splanovanou-akcieu-tkacenko.html>

7. Gammada group. Shooting Museum: Museum of Skovoroda. Restoration opens new puzzles [Electronic resource]. – Access mode: <https://gromada.group/news/statti/17798-muzej-skovorodi-restavraciya-vidkrivayе-novi-zagadki>

Стаття надійшла до редколегії 07.12.22

D. V. Ivanko, Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**MUSEUM OF HRYHORII SKOVORODA:
AN UNFORGETTABLE HISTORY OF BROKEN WALLS**

The article tells about the events of May 7, 2022, in particular about the shooting by russia of the National Literary-Memorial Museum of Hryhorii Skovoroda and the consequences of these occurrent. The value of the monument culture has to be proved for the Ukrainian. The emphasis is placed on the importance of the national level monument – the museum of Hryhorii Skovoroda, the monuments of truly national importance, where not only material things are preserved, but its history and originality.

Keywords: *Hryhorii Skovoroda; Museum, Kharkiv, destruction, restoration, identity, historical memory, nationality, self-identification.*

О. А. Касьянова, канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ВАРІАТИВНІСТЬ ГУБНИХ ПРИГОЛОСНИХ У МОВЛЕННІ ФІЛОЛОГІВ (на матеріалах відеомарафону #Сковорода300)

Подано артикуляційно-акустичний аналіз українських губних приголосних фонем /b/, /p/, /w/, /m/, /f/, здійсненого на матеріалах відеомарафону #Сковорода300, організованого кафедрою історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Навчально-наукового інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка до 300-річчя українського філософа Григорія Сковороди. Звукові реалізації губних приголосних фонем вивчено на матеріалі сучасного українського мовлення – малої соціальної групи – філологів.

Ключові слова: *варіативність, фонема, звук, приголосний, губний, губно-губний, губно-зубний, сучасне українське мовлення, соціальна група, соціофонетика.*

Актуальність. На сьогодні українській лінгвістиці бракує емпіричного матеріалу, що характеризує різні аспекти змінності мови і мовлення, вивчення яких зокрема є одним із пріоритетних завдань сучасної фонетики, зокрема соціофонетики, яка, незважаючи на сформованість вимовних норм, займається з'ясуванням особливостей індивідуального породження мовлення як показника функціонування мови в соціумі. З огляду на це актуальним є вивчення звукових змін на матеріалі сучасного українського мовлення окремих соціальних груп. У статті описано алофонне варіювання українських губних приголосних фонем, які досить докладно вивчені в системі приголосних фонем сучасної української мови (О. Синявський, Г. Шило, М. Наконечний, А. Багмут, Н. Тоцька, Л. Прокопова, Н. Плющ, Т. Бровченко, Л. Скалозуб, В. Брахнов, Л. Хоменко, Л. Українець, О. Бас-Кононенко та ін.) з акцентом переважно на типізації та системності мовних одиниць. Із ХХ ст. Т. Бровченко, Н. Тоцька, Л. Прокопова, Л. Українець, О. Бас-Кононенко,

А. Багмут, Н. Плющ, П. Вовк, З. Дудник, В. Берковець, О. Іщенко, Н. Вербич та інші науковці почали вивчати мовлення з погляду фізіології та біології, намагалися віднайти акустичні кореляти артикуляційним процесам породження мовлення, закономірності породження мовлення, факти змінності фонетичних явищ. Серед таких досліджень, здійснених у межах традиційної фонетики із застосуванням експериментально-фонетичного методу, і хоч без системного використання понятійно-категорійного апарата соціофонетики, практично були відсутні докладні описи губних приголосних в акустичному та артикуляційному аспектах. Із того часу інтерес до вивчення мовлення в "соціальному контексті" збільшився (М. Вакуленко, Т. Бобкова, О. Касьянова), однак досі лишається актуальним перегляд вимовних норм із застосуванням комплексного аналізу (артикуляційного, акустичного, перцептивного, фонологічного) для вивчення індивідуального породження мовлення, показового з погляду типовості й індивідуальності.

Методика дослідження. Аналіз варіативності губних приголосних у статті здійснено на прикладі малої соціальної групи – філологів, чие мовлення можна вважати реальним відображенням літературної норми зі збереженням якісних типових рис лабіальних фонем української мови на тлі індивідуального вимовного розмаїття. При обранні групи враховано соціофонетичний підхід В. Лабова [8], за яким початком в дослідженні мовних змін є не мовний код, а колектив і комунікація, тобто соціальна група. В основу аналізу лабіальних консонантів покладено принцип, описаний докладно в дисертації О. Касьянової "Діапазон варіативності губних приголосних у сучасному українському мовленні (експериментально-фонетичне дослідження)" [5], у якій комплексно вивчено звуковий діапазон варіативності губних приголосних, у результаті встановлення якого з'ясовано, що: *"виявлення якомога більшої кількості постійних якісних змін із реальним уживанням сегментів дозволяє простежити певні тенденції в розвитку мови"* [5, с. 4]. Аналіз матеріалів відеомарафону #Сковорода300, організованого кафедрою історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Навчально-наукового інституту філології

КНУ імені Тараса Шевченка в соціальній мережі "Facebook" до 300-річчя українського філософа Григорія Сковороди, можна вважати продовженням вказаного вище експериментально-фонетичного дослідження лабіальних консонантів української мови для виявлення мовної/мовленнєвої варіативності, пов'язаної з різними соціальними ознаками носіїв української мови.

Матеріалом для аналізу губних приголосних слугувало відео з декламуванням творчого доробку Григорія Сковороди, викладені у вільному доступі в мережі "Facebook" під #Сковорода300, що дозволило дослідити візуалізовану артикуляцію аналізованої групи консонантів у поєднанні з аудитивним аналізом в 11 дикторів. Обрані інформанти як джерело дослідження алофонного варіювання губних фонем репрезентативні з погляду – регіонального (всі мовці з різних регіонів України), вікового (для зіставлення було взято відео двох викладачів і дев'ятох представників молоді – баклаврантів і магістрантів) і гендерного (один чоловік і дев'ять жінок) критеріїв. Загальна тривалість опрацьованих відео становить 101 хв і 46 с. У статті узагальнено отримані результати й описано найрепрезентативніші артикуляційно-акустичні картини кожного приголосного обраної групи приголосних.

Аналізуючи лабіальні консонанти, використано такі **експериментально-фонетичні прийоми**: *акустичний* – аудитивний (слуховий) для загальної характеристики звуків та *артикуляційний* – відео зовнішніх артикуляторів, зокрема губної динаміки. Візуалізація роботи губного артикулятора є важливою, особливо з огляду на поєднання губної активності з язиковою у творенні губних приголосних. Робота мовних органів у творенні звуків відзначається різноманітністю, однак носіям певної мови характерні типові рухи артикуляторів, спрямовані на локалізацію в певній ділянці ротової порожнини, на набуття певної форми [5, с. 100].

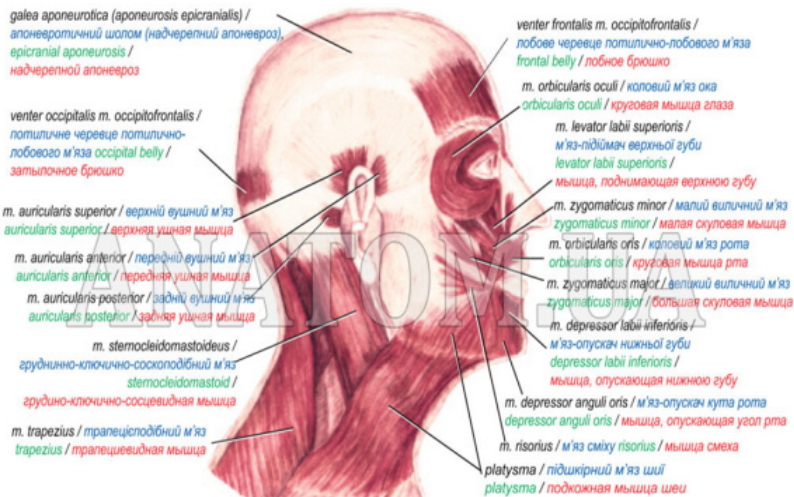
Кожному звукові властивий певний набір артикуляційних рухів, серед яких дуже важливою, хоч і недостатньо вивченою є губна активність. У фонетичній літературі діяльність губ при творенні звуків описують відповідно до таких параметрів: перший – округлення ротового отвору, що протиставляється

горизонтальному розтягненню (кутиків рота); така активність скорельована із другим параметром – витягуванням губ вперед та їхнім відтягуванням назад; третій параметр – форма і розмір губного резонатора [6, с. 49]. Опис губної діяльності за відеозаписом у нашій статті виконаний з урахуванням цих параметрів. Кожен лабіальний описуємо відповідно до того, які лицьові м'язи візуально напружуються і забезпечують артикуляцію. Тому перед аналізом губної динаміки за візуальною активністю було здійснено загальну характеристику лицьових м'язів у залучених інформантів. Зокрема враховано комплексну роботу таких м'язів: *m.orbicularis oris* коловий м'яз рота – виконує змикання губ, їхнє притискання до зубів [9, с. 45–76]; *m.levator labii superioris* – м'яз-підіймач верхньої губи – піднімає кутики рота і верхню губу; *m.depressor labii inferioris* – м'яз-опускач – опускає нижню губу і кутики рота [9, с. 71]; *m.zygomaticus minor* і *major* – малий і великий виличні м'язи, *m.risorius* – м'яз сміху [2, с. 142] (рис. 1). Під час комплексної роботи цих м'язів формується губна артикуляція: піднімається нижня щелепа, разом із цим у ротовій порожнині рухається язик [7, с. 166].

При аналізі лабіальних консонантів також акцентовано увагу на діяльності найактивнішого при губній роботі колового м'яза рота, динаміка якого залежить від будови губ – верхньої та нижньої, у місцях з'єднання яких є кутики; від губного жолобка (фільтра), який може бути розвиненим (при розвиненому губному жолобку активність колового м'яза рота виразніша) і нерозвиненим залежно від індивідуальних особливостей людини і віку (в дітей фільтр менш виражений) [1, с. 52–53].

У статті губи мовців описуються за товщиною, що пов'язано із положенням передніх зубів і формою прикусу [1, с. 52–53]. Крім цього, верхня губа більш складна за будовою, адже вона межує з основою носа та щічними м'язами, що також беруть участь в артикуляції губних. Таким чином, активність колового м'яза рота залежить від типу губ та їхньої будови, що було враховано при з'ясуванні індивідуальних особливостей губних приголосних у мовленні залучених інформантів.

Рис. 1. М'язи голови та шії (правий бік)

(Анатомія людини у 3-х томах. Т. 1 / Головацький А. С.,
 Черкасов В. Г., Сапін М Р. К: Нова Книга, 2010. 368 с.: рис. 142)

Результати дослідження. Варіативність демонструє реальне вживання одиниці в мовній практиці, з одного боку, а з другого – авторитет соціальної поведінки. Тобто кожен акт вимовлення залучених інформантів продемонстрував дещо іншу акустичну та артикуляційну картини, що пов'язано з тим, що в реальному мовленні маємо справу з фонами – індивідуальними реалізаціями алофонів, у яких втілюються ті типові риси, притаманні фонетико-фонологічній системі, до якої належить вимовлений сегмент. За відеозаписом мовлення залучених філологів на основі власних спостережень можемо визначити:

1. З урахуванням губної активності: губно-губний чи губно-зубний звук (місце творення). Губно-губний фокус артикуляції забезпечують виключно губи. При лабіодентальній вимові фокус твориться за рахунок контакту верхніх різців і нижньої губи. Найбільше підгинання нижньої губи під верхні зуби відбувається при реалізації [f], що переважно забезпечує зовнішня поверхня нижньої губи. Серед губно-зубних найбільший ступінь

торкання нижньої губи до верхніх різців зафіксовано у складах із голосними високого ступеня підняття, а найменший – у складах із [a]. Основний фокус творення може бути різним. Так, у мовців із повними (товстими) губами артикулювання лабіальних консонантів більш виражене, яскраво ідентифікується лабіодентальний фокус при [v], [f], при цьому губи не настільки напружені, як у мовців із тонкими губами, у яких спостерігаємо сильніше підтискання губ при артикуляції. За рахунок меншого розміру губ у таких мовців лабіодентальний фокус менш помітний у відео, бо формується за рахунок контакту внутрішньої сторони нижньої губи і верхніх різців. Окрім цього, зовнішній фокус при творенні губно-зубних є іншим, коли в людини нижня губа є повною (товстою), а верхня – тонкою. За таких умов лабіодентальний фокус яскраво виражений та візуально сильний.

2. За рухом лицьових м'язів: губно-губний чи губно-зубний алофон фонемі /v/. При реалізації алофонів [w], [v], [ɥ] спостерігається різний ступінь напруження лицьових м'язів. Так, напружена комплексна робота м'яза сміху, щічних м'язів (великого та малого виличних), а також м'яза – підіймача кутиків рота, є ідентифікатором губно-зубної вимови. Яскраво виражена активність колового м'яза рота і менше напруження інших лицьових м'язів у поєднанні з більшим отвором між губами свідчать про білабіальну вимову. У мовців із повними губами спостерігали більше випинання губ вперед при реалізації [ɥ]. В інформантів із тонкою верхньою і повною нижньою губами подекуди фіксували губно-губну вимову, але без виражених ознак [ɥ] – більшої плавності і "легкості", ніж в інших виявах /v/, випнутих менше вперед губ, ніж при вимові відповідного голосного, і перебування в такому стані впродовж дуже короткого часового проміжку.

3. Спосіб творення: зімкнений чи щільний губний приголосний. Ознакою зімкнення для губних є повний контакт верхньої і нижньої губ – змикання, яке відбувається в кілька етапів – первинний контакт губ (зімкнення), посилення тиску (концентрація), розведення кутиків рота і розмикання. Кожен

етап реалізація **[b]**, **[p]**, **[m]** має свої вирізняльні риси. Наприклад, губний носовий **[m]** є "менш щільним" (слабкий ступінь щільності, губи слабо напружені) [3, с. 18–24], у порівнянні з зімкнено-проривними **[b]**, **[p]**. При **[b]** – поступове посилення зімкнення (від слабкого до середнього), а розмикання і вибух характеризуються раптовістю. Зімкнення миттєве та різке, контакт губ одразу є сильним (максимальний ступінь щільності), а розімкнення таке ж, як і зімкнення, – миттєве і різке, як і вибух притаманні **[p]**. Серед індивідуальних характеристик відзначимо, що в мовців із повними (товстими) губами при вимові **[b]**, **[p]**, **[m]** спостерігається переважно слабе зімкнення, а в мовців із тонкими губами – сильніше, про що свідчить напруження губ, розведення кутиків рота, активність м'яза сміху і напруження виличних м'язів. При вивченні лабіальних реалізацій було також помічено, що локалізація зімкнення може залежати від нахилу зубів і прикусу. Так, при рівних зубах змикання переважно центральне, а при кривих можна зустріти бічне.

При щілинних губи зводяться і за формою отвору між ними визначаємо круглощілинний чи плоскощілинний звук. Спостереження за динамікою творення щілинних губних показало, що в мовленні дикторів можна помітити реалізацію **/f/**, **/v/** і з круглою щілиною, і з плоскою. Це залежить від індивідуальних (анатоמו-фізіологічних) особливостей мовців та фонетичних умов. Зокрема зафіксовано, що при творенні **[w]** утворюється круглий досить великий отвір між губами, що дозволяє кваліфікувати його як круглощілинний. При **[ʋ]** отвір менший, але також круглий. А от **[f]**, **[v]** – плоскощілинні в основних виявах – можуть ставати й круглощілинними, але це є наслідком коартикуляційного впливу огублених голосних.

Щілинні губні можна схарактеризувати також за розташуванням щілини – центральна чи бічна. Цей критерій розподілу залежить виключно від індивідуальних анатоמו-фізіологічних особливостей мовців. За нашими спостереженнями, локалізація утворюваної щілини – явище варіативне, оскільки в одного диктора одна й та сама фонема може реалізуватися, як із бічною, так і з центральною щілиною.

4. За формою і розміром губного резонатора: ступінь лабіалізації приголосних [4, с. 324–336]. Ознакою огублення є діяльність колового м'язу рота, який забезпечує випинання губ вперед, за рахунок чого утворюється додаткова губна зона загального резонатора. Такі характеристики помічаємо, коли лабіальні консонанти стоять поряд із огубленими голосними. Ступені лабіалізації при артикуляції складів губного з [u], [o] різні, що залежить від напрямку впливу – регресивного чи прогресивного, а також від індивідуальних характеристик мовців (у інформантів із повними губами додатковий губний фокус більш виражений, ніж у тих, хто має тонкі губи). Загалом більше випинання губ уперед притаманне складам із [u]. Додатковий губний фокус формується ще при первинному контакті губ. Окрім цього, подекуди було зафіксовано максимальний вияв коартикуляції губного з [u] у складі, що проявляється у формі губ, властивою [u].

Висновки. Аналіз відеозапису роботи зовнішніх артикуляторів, зокрема губної динаміки, довів, що артикуляційні особливості фокуса творення – губно-губного та губно-зубного – забезпечує комплексна робота власне губних м'язів, а також лицьових: великого і малого виличних м'язів, м'яза-опускача нижньої губи та м'яза-піднімача верхньої губи. Залежно від фонетичних умов, у яких перебував звук, або й від індивідуальних особливостей мовця, зовнішній фокус губних приголосних міг бути різним. Однак у живому мовленні губні мають набагато ширший діапазон варіативності, що об'єктивно продемонстрували індивідуальні для кожного мовця фони з різноманітними виявами артикуляційних рухів (наприклад, дещо іншою активністю лицьових м'язів, динамікою губ, асиметричним зміщенням щілини тощо). Тож вивчення варіативності губних приголосних у майбутньому варто продовжити з урахуванням психофізіологічних, соціальних, а також власне лінгвістичних детермінант із залученням інших прийомів експериментально-фонетичного методу та соціолінгвістичних методик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амвросьев, А. П. Пластическая анатомия. – Минск: Вышэйшая школа, 2015. 167 с.
2. Анатомія людини у 3-х томах. Т. 1 – Київ: Нова Книга, 2010. 368 с. Режим доступу: https://pidruchniki.com/78335/meditsina/myazi_fastsiyi_golovi
3. Касьянова О. А. Артикуляційна та акустична характеристика звукових реалізацій української фонемі /m/ (за матеріалами експериментально-фонетичного дослідження). Science and Education a New Dimension. Philology, VI (53), Issue: 182, 2018 Nov. С. 18–24.
4. Касьянова О. А. Звукове поле фонемі /в/: комбінаторні та позиційні алофони. Мовні і концептуальні картини світу. 2015. Вип. 1. С. 324–336. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2015_1_37
5. Касьянова О. А. Діапазон варіативності губних приголосних у сучасному українському мовленні (експериментально-фонетичне дослідження): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Касьянова Олександра Андріївна; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології. Київ, 2021. 423 арк. + Додаток. Додатки: арк. 250–423 (окремий том).
6. Общая фонетика / С.В. Кодзасов, О.Ф. Кривнова. Москва: РГГУ, 2001. 592 с.
7. Речь. Артикуляция и восприятие / Чистович Л. А., Кожевников В. А. – Москва, 1965. 241 с.
8. Labov, W. The social stratification of English in New York City, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press. 2006. URL: https://antroling.wikispaces.com/file/view/Labov_The+social+stratification+of+English+in+NYC.pdf
9. Sonesson B. The functional anatomy of speech organs. Manual of phonetics. Ed. by B. Malmberg. New-York-Amsterdam-London, 1974. P. 45–76.

REFERENCES

1. Amvrosev, A.P. Plastycheskaia anatomyia. Mynsk: Vysshiaia shkola, 2015. 167 s.
2. Anatomiiia liudyny u 3-kh tomakh. T.1 Kyiv: Nova Knyha, 2010. 368 s. URL: https://pidruchniki.com/78335/meditsina/myazi_fastsiyi_golovi
3. Kasianova O.A. Artykuliatsiina ta akustychna kharakterystyka zvukovykh realizatsii ukrainskoi fonemy /m/ (za materialamy eksperymentalno-fonetychnoho doslidzhennia). Science and Education a New Dimension. Philology, VI (53), Issue: 182, 2018 Nov. S.18–24.
4. Kasianova O.A. Zvukove pole fonemy /v/: kombinatorni ta pozytsiini alofony. Movni i kontseptualni kartyny svitu. 2015. Vyp. 1. S. 324–336. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2015_1_37
5. Kasianova O.A. Diapazon variatyvnosti hubnykh pryholosnykh u suchasnomu ukrainskomu movlenni (eksperymentalno-fonetychne doslidzhennia): dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / Kasianova Oleksandra Andriivna; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka, In-t filolohii. Kyiv, 2021. 423 ark. + Dodatok. Dodatky: ark. 250–423 (okremyi tom).
6. Obshchaia fonetyka / S.V. Kodzasov, O.F. Kryvnova. Moskva: RHHU, 2001. 592 s.

7. Rech. Artykuliatsiya y vospriyatye / Chystovykh L.A., Kozhevnykov V.A. Moskva, 1965. 241s.

8. Labov, W. The social stratification of English in New York City, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press. 2006. URL: https://antroling.wikispaces.com/file/view/Labov_The+social+stratification+of+English+in+NYC.pdf

9. Sonesson B. The functional anatomy of speech organs. Manual of phonetics. Ed. by B.Malmberg. New-York-Amsterdam-London, 1974. P. 45–76.

Стаття надійшла до редакції 08.12.22

O. A. Kasianova, PhD

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**THE RANGE OF VARIABILITY OF LABIAL CONSONANTS
IN SPEECH OF PHILOLOGISTS
(on the materials of the #Skovoroda300 video marathon)**

The issues of language and speech variability are currently studied within sociolinguistics and socially oriented disciplines such as interlinguistics, sociophonetics, social dialectology, experimental sociolinguistics, and so on. New approaches and the tendency to multidimensional study of speech phenomena deepened the interest in studying sound changes which demonstrate greater potential of speech rather than language as a socio-historical and abstract phenomenon does.

The material for the study of labial consonants was the oral literary Ukrainian speech of 11 speakers from video marathon #SKOVORODA300. The article describes most representative articulatory acoustic pictures for each labial consonant.

The scholarly novelty of the article refers to the fact that in general phonetics there is no description of labial consonants separately as a group taking into account acoustic, articulatory aspects. Our article considers labial consonants in terms of combination of the labial and lingual activity, which has led before to misunderstanding and sometimes misleading description of the nature of the mentioned group of consonants. The paper demonstrates the sound field for each occurrence of the labial which is possible at the level of the norm. Combination of sociophonetic and phonetic methods helped us to define the reasons for variability of the qualitative features of labial sounds and to trace the direction of their development.

Each labial phoneme as a subject of the research is analyzed by the example of one group selected on the sociophonetic basis. The unifying criterion for the group was belonging to the profession of philologists, who as a source of research of allophone variation of labial phonemes were distinctive from the perspective of regional (all the speakers were from different regions of Ukraine) and age (adults and youth) criteria.

The article illustrates that the sound field of each labial consonant can be extended by moving beyond the pronunciation norm and considering variability from the perspective of individual physiological characteristics. It means that the sound field of labial phonemes is determined by the language system, but which, like any part of the system, is open to changes, dynamic and socially and individually dependent.

Keywords: *the modern Ukrainian literary speech, phonetic variability, labial consonants, experimental phonetic method, articulatory and acoustic features.*

Ю. І. Ковалів, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІНТРИГА ІДЕНТИЧНОСТІ: ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ П. ТИЧИНИ Й В. ПОЛІЩУКА

Присвячено з'ясуванню ступеню ідентичності літературного образу Григорія Сковороди реальній його постаті в поемі-симфонії П. Тичини й роману у прозі і віршах В. Поліщука. Обидва автори, діючи в межах художньої дійсності, інакшій, не тотожній довікллю, подавали не копію філософа й поета, а власні інтерпретації, трактували його як текст, але накладали на нього особистісні й корпоративні (партійно-ідеологічні) матриці, які не завжди відповідали його сутності. Коли П. Тичина йшов до Г. Сковороди через музику, то В. Поліщук через наукову рецепцію. Давалися взнаки й обов'язкові соціологічні, класові алгоритми. Поставали авторські образи поета й філософа. Тому виникає питання про справжнього конкретно-історичного Г. Сковороду як тексту, який мав би підказати авторам адекватні коди прочитання його сутності нарах legomenon (лат.: річ або явище в одному екземплярі), коли б вони йшли від тексту (концепції), а не від себе. Інтрига ідентичності лишилася не розв'язана, філософ-поет і довіклля оперували (оперують) відмінними знаковими системами, завжди були й лишаються іншими, інакшими.

Ключові слова: ідентичність, типологічні ряди, нарах legomenon, екзистенціювання, духовні цінності, сквородинська символіка, декодування.

Унікальний ідіостиль Григорія Сковороди нелегко вкладається в типологічні ряди. Їх ще можна віднайти в силабічному віршуванні, в пізньобароковому книжному мовленні. Його байка лише зберігає зовнішню структуру жанру, однак зазнає істотних авторських модифікацій, наповнюється особистісними сюжетами, лірика, закодована в епіграфах, відображає світоглядні переконання поета, трактати, переповнені християнськими інтертекстами, концентрують у собі концептуальні аргументації філософа, який мислив не поняттями, а метафорами й символами, обґрунтовує визначальні положення онтологічно-екзистенційного сенсу, засновані не тільки на власному інтелектуальному досвіді, а й на глибоко осмисленій одвічній

традиції народного буття, найповніше сфокусованій у "філософії серця". Будучи вродженим ескапістом, він не обмежувався інтравертивними рефлексіями, а поєднував мікрокосм з макрокосмом через символіку Біблії, виявляючи небезпечну за своїми наслідками прагматику цивілізації, поширеної в урбаністичному світі, лишався послідовним прихильником природної людини, апологетом розкриття її вроджених нахилів, формульованого в переконливих положеннях "спорідненої діяльності", обстоював раціональний спосіб екзистенціювання, відповідний потребам людського життєдіння, поза принадами привласнення довколишнього світу, який насправді потребує продуктивного діалогу між собою й самодостатньою особистістю, здатною адекватно читати її тексти. Тому Г. Сковорода, байдужий до службової кар'єри, матеріального достатку, оманливих марнот й марнославства, якими поглинуто людство, не вписувався жоден соціальний контекст, в жодну стану ієрархію, керувався імперативом втечі у свободу, що не мав нічого спільного з ісихазмом, тому що філософ потребував духовного екзистенціювання, а не порятунку свого ества, прагнув постійного наближення до відомої лише Богу, недосяжної для смертних істини як найвищого Духу. Г. Сковорода, вся маєтність якого містилася в його сакві, не вписувався в контекст своєї доби, котра розминулася з визначальними для сутності людини духовними цінностями, як і наша епоха початку ХХІ ст. Якби він явився в нашу добу, вона, перейнята утилітарними інтересами, глобалістськими маніпуляціями, патологією воєн, покраяна смугами соціальних відчужень, байдужа до визначальних для філософа духовних цінностей, навряд чи сприйняла б його. Вона не краща від тієї доби, в якій приречений був жити Г. Сковорода. Він її просто не помічав, усвідомлюючи свою невловність для світу, з яким не вступав у гострі конфлікти, обравши для себе самотність. Між ними не могло виникнути продуктивне комунікативне поле з циркуляцією ідей, з діалогічною практикою збіжності горизонтів розуміння, тому що філософ-поет і довілля оперували відмінними знаковими системами, завжди були й лишаются іншими, інакшими.

Загадкова постать Г. Сковороди завжди приковувала увагу інтерпретаторів, зокрема літературних. Лишається відкритим питання, чи зумів хто з них адекватно декодувати його як текст, не накладаючи на нього невласливих особистісних, корпоративних, ідеологічних матриць, не подаючи щоразу "свого" Сковороду, відмінного, а то й несумісного із справжнім Г. Сковородою; чи хтось ішов від тексту ідентичного Г. Сковороди, знаходячи в ньому відповідний, а не будь-який інший, ключ декодування, найповніше фіксований в концепції філософа й поета, унаочнений в його різножанровій творчій спадщині. Це питання потребує з'ясування на конкретних прикладах літературної Сковородіани, бодай взятих з доробків відмінних за ідіостилем П. Тичини й В. Поліщука.

П. Тичина писав поему-симфонію "Сковорода" впродовж свого життя. Розпочата 1920 р., вона постійно зазнавала змін в концепції, часто під впливом зовнішніх, не завжди сприятливих чинників. На ній позначилося авторське фахове знання музики, зокрема захоплення творами Л. ван Бетховена, К.-В. Глюка, Ф.-Й. Гайдна. Жанрова ідентифікація поеми визначалася не лише великим за тривалістю музичним твором для симфонічного оркестру з трьох-чотирьох контрастних частин, з чергуванням підтем, що притаманно сонатному циклу. Автор мав на увазі також трактати ("Симфонія, наречення Книга Асхань, о познанії самого себе") Г. Сковороди, або їхні структурні сегменти, зокрема підрозділ "симфонії" в "Наркисі". Поєднуючи музичні й літературні досвіди, П. Тичина репрезентував синтетичну поему з двох антитетичних мотивів. Вони відображають цілісність душевної субстанції філософа, який прагнув духовної досконалості і внутрішнього спокою при роздвоєній свідомості на іманентного Сковороду й Чорнобога, на героя й антигероя.

Першими з'явилися ліризовані розділи "Allegro giocoso", "Grave", "Risoluto", що справляли враження вже завершеного твору, хоч він далі розгортався в нових сюжетних лініях. Три твори були опубліковані в журналі "Шляхи мистецтва" під загальною назвою "Сковорода. Уривки до симфонії". Невдовзі з'явився розділ "Finale", який логічно завершував попередні фрагменти, вже відповідав жанровій сутності симфонії з

притаманною їй чотиричастинною композицією, з відповідним розвитком емоційної ідеї. Всі розділи друкувалися в журналі "Червоний шлях" (1923). Адаптуючи музичний жанр до літератури, П. Тичина розумів його як поетичну форму зі складною поліфонією ліричних й епічних мотивів. Він при написанні, наприклад "Alegro giocoso" (жвавий музичний темп), застосував досвід Л. ван Бетховена (принцип "Егмонта"), зокрема емоційно-звуковий контраст, раптове нарощення конфліктної сили й висоти звучання інтонації та стрімке її спадання. Напруження емоційного тону розв'язане завдяки трагічному катарсису, зумовлюючи очисну хвилю переживань і морального оновлення. Жвавий, навіть веселий тон початку розділу, коли Сковорода переживає хвилину просвітлення в Китаївській пустині (Свято-Троїцький монастир, місце поховання лаврських подвижників) перетинається з драматичним моментом, викликаним церковними дзвонами. Вони, збурюючи почуття, спонукають філософа до втечі з монастирського саду в поле. Очевидно, сад і поле символізували архетипи внутрішнього і зовнішнього світів, про які писав філософ. Водночас актуалізовано сократівське гасло "Пізнай самого себе", яке відповідало духовним пошукам філософа, суголосним міркуванням Ж.-Ж. Руссо ("Чи сприяло відродження наук і мистецтв очищенню звичаїв"). Посилаючись на них, П. Тичина згадував Ф. Г. Клопштока, Й.-В. Гете, Дж.-Г. Байрона, проводив паралелі між їх поглядами й поглядами Г. Сковороди, пов'язаними "із шуканням щастя для людей", "з визволенням од рабства, з любов'ю до своєї батьківщини". Важливою партією озвучена зустріч філософа з пастушкою-кріпачкою Маришкою, яка крізь сльози кидає йому гіркий докір: "А вам напевне весело живеться, що ви все граєте?". Переживши шок, Сковорода замислюється над трагічною екзистенцією людського буття, не відповідного божественному провидінню.

Самопізнання здійснюється через природу, через знаходження гармонії людського ества і довкілля. Ремінісценція сквородинської формули "Подяка Богові за те, що важке зробив непотрібним, а потрібне неважким" стала піснею, яку виконує головний герой грою на флейті. У поемі-симфонії наведено біля десятка пісень,

стилізованих під вірші Г. Сковороди. Намагаючись бути якомога ближчим до його стилю, П. Тичина унікав притаманної кларнетизму насиченої тропіки, схилився до автологізму в розкритті епічного часу, який в "Alegro giocoso" схожий на веселі кораблі під "зеленим вітром", спрямовані "в далечинь". Образ, не маючи романтичного ефекту, підкріплює філософські уявлення головного героя, втаємниченого у вічне перетікання буття через розмаїті форми: "за кругом круг тече, за гору гора забігає". У тесті поеми-симфонії актуалізовано опорні символи Г. Сковороди, передусім кільця, звитого змія, який тримає хвоста зубами, тобто циклічного хронотопу, а не лінійного, як у християнському віровченні: "...початок і кінець – / В єдиній точці сходяться, / Бо від зерна колос – / В зерно ж повертається. / І там, де світ нібито закінчується, / Там він наново народжується, – / Світ – / Вічно текучий, / Світ – / Як вода. / Найди: де перша крапля в ній, / А де остання?".

Уявлення про людське життя, "тлінне без вічності", вкладене у нескінченну динаміку буття, викликає екзистенційні переживання. Вони допомагають долати метафізичний жах перед неминучим, осмислити людське ество у контексті нескінченного всесвіту, в якому тут-і-завжди існує вічний дух, засвідчуючи єдність онтологічного розмаїття. П. Тичина звертається до сквородинської символіки, зокрема до обґрунтованих за античної доби першоелементів, збагачених конотатами людського досвіду: "А се ж бо єсть інший триугол: / Земля – огонь – вода. / Земля, що правди прагне, права. / Огонь, цей гнів, що сам рождається з землі в задуху, / В спеку, у туман. / Також вода – душа людини".

У другій частині "Crave" (поважно, з урочистим темпом, уповільнено) поглиблено лейтмотив "Alegro giocoso", пов'язаний з самопізнанням Сковороди, змаганням умонастроїв: "В душі боролися два бога: / Гармонія і справедливість. / І першу вливала лють, / Бо де ж гармонія, / Як справедливості нема?". П. Тичина, розкриваючи внутрішню колізію філософа з православною конфесією, вжив алюзію на реальний факт, коли Г. Сковорода відмовився прийняти ризу на пропозицію ченців Києво-Печерської лаври, тому що сповідав принципи раннього, недогматизованого

християнства, був переконаний у всюдиприсутності Бога, а не тільки в культових спорудах. Збуджений стан героя, який бурхливо переживає нерозуміння докільлям його світоглядних принципів, неадекватно тлумачених конфесійною церквою, суголосний ритмам ще не відшумілої грози, спалахам блискавки. Вони відтворюють душевну боротьбу аполлонійського й діонісійського умонастроїв Сковороди, унаочнюють ідейно-структурні особливості розділу, в якому змінюється не так сюжетна лінія, як психологічна напруга переживань персонажа, сум'яття думки й емоційні згустки його глибоких сумнівів: "Бо що гармонія, як справедливості нема?".

Особливе потрясіння викликала в нього закатована Маришка під акомпанемент церковних співів про милосердя. Виповнене героїчно-трагічним пафосом "Risoluto" розкриває панораму Коліївщини, якої філософ, якщо брати до уваги його твори, ніби не помічав. Але в розділі він шокований розправою над гайдамаками в Голосієві. Його обурення жорстокою дійсністю переростає в національний і соціальний протест: "душа перестала мовчати". Один із визначальних символів – кривава "заря", мовлена по-російськи, мимоволі асоціюється зі словом "зарізати", що відповідає суті абсурду буття середини XVIII ст. П. Тичина продовжував лейтмотив збірки "Замість сонетів і октав". Трагічна експресія сягає напруженого крещендо при розкритті гострого конфлікту українських та антиукраїнських сил, опинившись між якими, головний герой мало не гине. Його болісно вразила деморалізація пастушки Маришки. Ставши коханкою російського генерала, вона інформувала його про пересування гайдамаків, яких він підступно "розгромив" у Голосієві. Повстанці мали підстави помститися їй на очах шокованого Сковороди, якого теж мало не вбили, але, на щастя, його впізнав один із них. Так завершується "Finale" – четверта частина симфонії, яка "зазвичай характеризується затвердженням світлого, оптимістичного світогляду". П. Тичина надав цій частині "трагічної експресії", що "високими емоційними сплесками й контрастами" перегукується з "Allegro" [2, с. 156], витворюючи композиційне обрамлення.

Жанрове інтермедіальне визначення "симфонія" позначилося на ідейно-змістовому значенні поеми, розмежованої на дві частини – власне симфонічну і драматичну (фантасмагоричну), як в трагедії "Фауст" Й.-В. Гете. Філософ змушений, за версією П. Тичини, переглянути концепцію гуманізму на хвилі, яка понесла його за мужніми коліями. Властивий симфонізму принцип лейтмотивного перетворення поступово в поемі набув сенсу соціального конфлікту між особистісними переконаннями і громадськими інтересами (перший-другий розділи), усвідомленням потреби обстоювати справедливість (третій-четвертий розділи). Поет мав на меті дати художню інтерпретацію світоглядної еволюції філософа в широких зв'язках світової і національної інтелектуальної думки. У листі від 14 жовтня 1929 року П. Тичина писав: "...про Сквороду питаєте. Одне тільки скажу: напружено виліплюю. Ну й сильна ця натура! Його ще в нас як слід не почули". Однак задум симфонії був реалізований частково в окремих сценах і фрагментах. Деякі епізоди, як-от "Судить мене" (1931–1932), повністю не збереглися.

Можливо, серед великоформатних творів поета найбільше В. Поліщуку вдався біографічно-ліричний роман у прозі й віршах "Григорій Скворода", несподіваний в доробку авангардиста, динаміста-спіраліста, прихильника урбаністичних темпоритмів в ліриці, що він спростовував власною поезією, заповненою не тільки верлібрами, а "традиційною" силабо тонікою. Непослідовності автора тут не було, адже він цікавився експериментами барокової культури, представником якої лишається Г. Скворода. Очевидно, В. Поліщука не все влаштувало в поемі-симфонії "Скворода" П. Тичини [4, с. 236], спонукало звернутися до наукових праць, що може суперечити настановам авангардизму, але не інтересам конструктивіста В. Поліщука, який вмів виходити за межі стилю. Його роман у прозі й віршах можна вважати художньою рецепцією досліджень О. Грузинського, М. Плевако, Д. Багалія, П. Клепатського, І. Немоловського та інших аналітиків філософської і літературної спадщини мислителя XVIII ст., використанням інтертекстуальної традиції, притаманної історичній прозі. Хоч В. Поліщук,

прагнучи знайти адекватне бачення постаті барокового й просвітницького інтелектуала, обстоював право на помилку в інтерпретації ("Нехай [кожен – Ю. К.] шукає, як хоче помиляться"), все-таки мусив запобігати перед панівною історіографією з класовим тлумаченням минувшини. Це позначилося на "Інтродукції", написаній перед самим завершенням роботи над твором, над яким автор працював у 1922–1924 рр., 1928 р. у Харкові. Він посилався на реальний факт з життя філософа, розпочавши свій роман "малюнком того тихого літнього вечора, коли Сковорода з угорського міста Офена з саквою на плечі, де був шматок хліба, кілька книжок і Біблія єврейською мовою, вирушив на Україну". В. Поліщук пояснював, чому інтровертивний психотип, заглиблений в метафізичну субстанцію буття, опинившись між двох сил гнобителів і гноблених, "одірваний од обох і взявший від обох", "хилиться між тими і другими, а найчастіше одходить убік, не прийнятий ні тими, ні другими". Філософ в інтерпретації поета відповідав своєму прототипу, який, не бажаючи брати участі в абсурді земних марнот, запевняв: "Пізнайте самі себе, / А радості усім наставить, / Бо кожному по силі Бог дає. / Земнії ж блага – тля". В. Поліщук дотримувався документальних свідчень, зображуючи учнів Григорія Сковороди, передусім М. Ковалинського. Навіть змальовуючи засвідчені легендою любовні стосунки філософа з Оленкою, з якою він мав одружитися, але втік з-під вінця, поет передав без змін, адже йшлося не про страх героя його твору перед шлюбом, а про надто високу сублімацію сердечних переживань духовного подвижника, що здійснював свій подвиг в ім'я християнських чеснот. К. Буревій був подивований цією любовною пригодою, що несподівано для В. Поліщука як автора поеми "Онан" описана "ніжно, світло й талановито" [3, с. 634].

Змушений зважати на ідеологічну кон'юнктуру, використовуючи фактичний матеріал, відповідні документи, автор обстоював право на домисел, зокрема в епізоді розмови Григорія Сковороди з турбаївцями, які не могли зрозуміти його ідеї ненасильницьких дій, що суперечать як мотивам повстанців, так і класовим догматам. Герой роману перебував у конфлікті із

загалом, обґрунтував свою екзистенційну позицію, пріоретизацію філософії над позірним докільлям, кожного разу лишався самим собою, а не соціально заангажованим протестантом в інтерпретації П. Тичини. В. Поліщук увиразнив національну ідентичність свого героя, здатного на духовний подвиг, на досягнення онтологічної сутності людського існування, підкреслив його етнічну відмінність у зіставленні з московською дійсністю ("До того ж Катерина мудро научала: / Тра мати лисів хвіст та вовчі зуби, / Коли ідете розмовлять з хохлами"), апелював до незнищеної пам'яті гетьмана Івана Мазепи ("Мазепина церковця вітала радісно Григорія..."). Це не могло не дратувати радянський офіціоз, який під гаслом пролетарського інтернаціоналізму маскував російську великодержавність, а в роки репресій пригадав автору його принципову національну позицію.

Роман у віршах у прозі привносить певні корективи в поширене, дещо викривлене уявлення про В. Поліщука як нарцисиста й абсолютизованого авангардиста, схильного до непогамовної епатації класичної традиції. М. Васьків спостеріг неодноразові перегуки твору з поемою "Гайдамаки" Т. Шевченка як на тематичному, так і на композиційному та версифікаційному рівнях [1, с. 207–210]. В. Поліщук присвятив свій роман великому попереднику: "Тарасові Шевченкові – генієві українських трудящих мужиків, від одного з них, сучасника великого жовтневого сполоху". Помітно, що поет пережив у середині 20-х творчу кризу і роман у віршах, очевидно, був для нього виходом з неї. Його цікавили не події, а "швидше біографічно-ліричний роман душевних пригод" мандрівного філософа, тому зав'язка твору акцентувала "шукання Сковороди. Визначальною була його духовна, а не реальна біографія" (В. Крикуненко). Поліфонічний в ідейно-образному аспекті роман, в якому органічно поєднані голоси оповідача, Григорія Сковороди й інших персонажів, новаторський і за формою, бо синтезує можливості поетичного і прозового мовлення.

Зіставлення поеми-феєрії П. Тичини й роману у прозі і віршах В. Поліщука дають підстави для з'ясування, на скільки їхні

образи Сквороди ідентичні своєму прототипу. Навіть при певних наближеннях до нього вони у кожному разі були авторськими інтерпретаціями постаті поета й філософа, на якому помітні не тільки накладання особистісних матриць кожного з авторів, а й соціальних й корпоративних (партійно-ідеологічних). Коли П. Тичина йшов до Г. Сквороди через музику, то В. Поліщук через наукову рецепцію. Обидва не завжди коригували власні проєкції з іманентним текстом Г. Сквороди. Та й не мали вони потреби відтворювати прототип таким, яким він був насправді, тому що, діючи за законами мистецтва, моделювали художню дійсність, не тотожну довколишній. Однак вона при своїй інакшості містить у собі квінтесенцію життя. У випадку з неординарним Г. Сквородою йдеться про цю квінтесенцію, закодовану глибоко продуманою світоглядною концепцією поета-філософа, унаочнену його нетиповим стилем життя, в сенсі *haraux legomenon*. Тому тут марно шукати інших зразків, крім самого Г. Сквороди, хіба що інтрига ідентичностей лишається відкритою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васків М. Романні форми в українській літературі 1920–1930-х років. – Кам'янець-Подільський : Буйницький О. А., 2009. – 325 с.
2. Косінова О. М. Концепція панмузичності у творах Павла Тичини : дис. ... канд. філол. наук. – К., 2013. – 207 с.
3. Поліщук В. Вибрані твори / упорядн. Олеся Омельчук. – К. : Смолоскип, 2014. – 680 с.
4. Сулима М. Книжниця у семи розділах. – К. : Фенікс, 2006. – 424 с.

REFERENCES

1. Vasjkiv M. Romanni formy v ukrajinsjkij literaturi 1920–1930-kh rokov. – Kam'janecj-Podiljsjkij : Bujnyckij O. A., 2009. – 325 s.
2. Kosinova O. M. Koncepcija panmuzychnosti u tvorakh Pavla Tychny : dys. ... kand. filol. nauk. – K., 2013. 207 s.
3. Polishhuk V. Vybrani tvory uporjadn. Olesja Omeljchuk / Valer'jan Polishhuk. – K. : Smoloskyp, 2014. – 680 s.
4. Sulyma M. Knyzhycja u semy rozdilakh. – K. : Feniks, 2006. – 424 s.

Стаття надійшла до редколегії 14.11.22

Yu. I. Kovaliv, Dr Hab., Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**THE INTRIGUE OF IDENTITY: HRYHORII SKOVORODA
IN THE INTERPRETATIONS OF P. TYCHINA AND V. POLISHCHUK**

The article is devoted to finding out the degree of identity of the literary image of Hryhorii Skovoroda with his real figure in the poem-symphony of P. Tychyna and the novel in prose and verse of V. Polishchuk. Both authors, acting within the limits of artistic reality, in a different, non-identical environment, presented not a copy of the philosopher and poet, but their own interpretations, interpreted it as a text, but imposed personal and corporate (party-ideological) matrices on it, which did not always correspond to it entities. When P. Tychyna went to H. Skovoroda through music, V. Polishchuk through scientific reception. Obligatory sociological and class algorithms were also indicated. The author's images of the poet and philosopher were staged. Therefore, the question arises about the real concrete-historical H. Skovorod as a text, which should have suggested to the authors adequate codes for reading his essence hapax legomenon (Latin: thing or phenomenon in one instance), when they would proceed from the text (concept), and not from myself. The intrigue of identity remained unresolved, the poet-philosopher and the environment operated (operate) with different symbolic systems, always were and remain different, different.

Keywords: *identity, typological series, hapax legomenon, existence, spiritual values, Panna symbology, decoding.*

Н. М. Левченко, д-р філол. наук, проф.
Харківський національний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди, Харків

ТВОРЧИСТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ПРОФЕСОРА ЛЕОНІДА УШКАЛОВА

Наголошується на вкладі в інтелектуальну матрицю Харківської філологічної школи наукових розвідок професора Леоніда Ушкалова. Він окреслив у своїх дослідження такі комплексні проблеми літературно-філософських розважань Г. Сковороди, як джерельне підґрунтя його писань; жанрово-художні особливості версифікації його поезій; означення Сковородою байки як самостійного літературного жанру філософського татунку, а притчі як моделі своєрідного поєднання байки та філософського діалогу; яскрава міфологічна й біблійна образність та оригінальна будова трактатів; розгортання в пишних барокових формах та в біблійних, міфологічних, емблематичних образах в площині християнського неоплатонізму філософсько-богословських думок в "сократівських" діалогах богослова; антропологічна парадигма онтології, естетики, гносеології в межах ідеї "двох природ"; розгортання ідеї "пізнай себе" в перспективі "сродності" в ідеї узгодження людської волі із Божим промислом; сквородинська філософія серця; радикалізм рис оригенівського апокатастазису в евдемонізмі світобачення філософа; сквородинівській "парадокс нерівної рівності"; ідея теозису; сквородинівській метафізичний Ерос (Amor divinus) у формі любові до Біблії, сквородинська біблійна ноематика та гевристика як усеосяжна алегореза тексту Святого Письма; структура сквородинського символічного світу; творчість Сковороди в контексті української барокової традиції; вплив творів Сковороди на нову, новітню й сучасну українську літературу і величезна кількість інших питань, кожне з яких має перспективу розгортання в окремий глибинний сквородинознавчий дискурс. Зокрема зазначається, що Л. Ушкалов запропонував більше трьохсот тем подальших студій творчості Г. Сковороди.

Ключові слова: *бароко, трактат, діалог, біблійна ноематика, гевристика, алегореза Біблії.*

Найвищою точкою розвитку української барокової літератури безумовно є творчість Григорія Сковороди, одного із найзагадковіших оригінальних мислителів і найяскравіших

українських письменників. Його пристрасна думка дивовижно втілювалася у гармонійному поєднанні зовнішньої й внутрішньої краси, матеріального й духовного аспектів буття, зорієнтованих на самопізнання і цілковиту згоду з волею Бога.

Літературно-філософські розважання українського барокового митця були знаними далеко за межами України: "Його твори видавалися багато разів не лише в оригіналі, але й у численних перекладах, а сам він став знаковою фігурою для цілого грона блискучих письменників та інтелектуалістів: досить пригадати бодай Тараса Шевченка, Івана Франка, Льва Толстого, Олександра Потебню, Володимира Соловйова, Володимира Ерна, Миколу Сумцова, Дмитра Багалія, Михайла Грушевського, Сергія Єфремова, Миколу Бердяєва, Олексія Лосєва, Миколу Зєрова, Миколу Хвильового, Павла Тичину, Михайла Булгакова, Дмитра Донцова, Івана Мірчука, Дмитра Чижевського, Георгія Флоровського, Юрія Лотмана, Юрія Шевельова, Ричарда Лужного, Богдана Гаврилишина, Роланда Піча, Сергія Аверинцева, Івана Павла II чи Пауло Коельо" [14, с. 12].

З огляду на закоріненість світогляду Сковороди, з одного боку, старожитню українську духовну культуру, а з іншого – в античну філософію, Александрійську патристику, німецький містицизм, його творчість привертала увагу сотень вітчизняних і закордонних науковців в галузі філософії, історії, богослов'я, лінгвістики, педагогіки та літературознавства.

Значний внесок у сприяння глибшого розуміння своєрідного портрета українського філософа та письменника Г. Сковороди як знакової фігури української нації зробив професор Л. Ушкалов, раптова смерть якого у 2019 році стала величезною непоправною втратою як для Харківської філологічної школи, так і для українського літературознавства. Проте величезним досягненням залишаються його численні наукові праці, аналізуючи які, в одному із своїх інтерв'ю Л. Ушкалов заявив: "Що можна дізнатися про мене, якщо читати мої книжки, написані в стилі "смерть автора"? Це такий стиль, коли в тебе є ілюзія, що ти цілком зникаєш, і твій текст перетворюється на таку барвисту річ" [11].

Наукові зацікавлення професора Л. Ушкалова справді барвисті й різновекторні. Він є автором академічних розвідок з історії української літератури, філософії та богослов'я, науково-популярних праць, дитячих книжок, сотень статей, тематичний обсяг яких можна визначити за назвою однієї з його книг "Від бароко до постмодерну", але лівову частку в його творчому доробку займає глибоке й багатогранне вивчення творчості Григорія Сковороди.

Авторка пропонованої статті ставить за мету визначити місце, вагу й роль досліджень Л. Ушкалова в літературознавчій сковородіані.

На сьогодні існують тисячі наукових досліджень, в яких подано аналіз різноманітних аспектів творчості Григорія Сковороди – останньої інтелектуальної перлини українського бароко. Значний внесок у сприяння глибшого розуміння своєрідного портрета українського філософа та письменника як знакової фігури української нації зробила Харківська філологічна школа, яка формувалася протягом двох століть і продовжує свою плідну роботу нині.

Однак найвагоміше наукове слово в питаннях систематизації поглядів барокового митця, тлумачення ідей, образів, сюжетів його творів сказав засновник сковородинознавчої харківської наукової школи в межах Харківської філологічної школи доктор філологічних наук, професор кафедри української та світової літератури Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди Леонід Ушкалов. Специфіка наукового аналізу української літератури професором Леонідом Ушкаловим полягала у вивченні української літератури як єдиного живого організму та строкатого інтертекстуального явища, в межах якого мистецькі коди одних епох пан професор, уважно вчитуючись в текст, дешифрував знанням естетики й поезики інших.

Проблематика й тривка фактологічна основа наукових розвідок Л. Ушкалова з опертям на якісну філологічну школу спонукає до діалогу та безконечного літературознавчого дискурсу.

Сковородинську тему Л. Ушкалов почав студіювати в аспірантурі при Інституті літератури ім. Тараса Шевченка НАН України та

в докторантурі при кафедрі української літератури Харківського національного педагогічного університету.

У 1989 році в Інституті літератури ім. Тараса Шевченка НАН України Л. Ушкалов захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за сквородинознавчою темою: "Творчість Григорія Сковороди і антична культура". У цьому ж таки Інституті 1996 року захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за темою, тісно пов'язаною із творчістю Г. Сковороди: "Література українського бароко в її зв'язках із філософією".

Леонід Ушкалов є автором численних історико-літературних та історико-філософських праць, присвячених життю і творчості Сковороди, які були надруковані українською, англійською, німецькою, польською та російською мовами.

Українське літературознавство конче потребує осмислення та занесення в наукову систему координат результатів інтелектуальної спадщини професора Леоніда Ушкалова. Новизна й оригінальність його наукових досягнень має вагомі підстави спонукати молоде покоління науковців до вивчення сквородинознавчих праць професора.

Вагомим внеском в українське сквородинознавство є одинадцять книжок автора, а саме: "Нариси з філософії Григорія Сковороди" (Харків: Основа, 1993. 152 с.), "Григорій Сковорода і антична культура" (Харків: Знання, 1997. 180 с.), "Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду" (Харків: Акта, 2001. 221 с.), "Два століття сквородіяни: бібліографічний довідник" (Харків: Акта, 2002. 528 с.), "Григорій Сковорода: семінарій". (Харків: Майдан, 2004. 876 с.), "Сковорода та інші. Причинки до історії української літератури" (Київ: Факт, 2007. 552 с.), "Григорій Сковорода" (Харків: Фоліо, 2009. 123 с.), "Сковорода, Шевченко, фемінізм...: статті 2010–2013 років" (Харків: Майдан, 2014. 312 с.), "Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди" (Київ: Дух і Літера, 2017. 368 с.), "Сковорода від А до Я" (Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 72 с.).

Уже перша монографія аспіранта Л. Ушкалова "Нариси з філософії Григорія Сковороди", написана у співавторстві з тодішнім студентом V курсу, а нині професором О. Марченком, засвідчила входження в науковий світ серйозного інтелектуаліста, здатного до формулювань глибоких аргументованих висновків. Дослідження присвячувалося засновковим моментам ейдології Григорія Сковороди, різні моделі якої всотували в себе поступ європейської філософської традиції від античності до бароко.

У монографії "Григорій Сковорода і антична культура" автором здійснена екстраполяція позірної зрозумілості псалми Г. Сковороди "Всякому городу нрав и права" на всю культурну сферу. Літературний твір письменника вивчається науковцем як своєрідний "образ" безконечності духовної культури людства. Розгортання даного твору в хронотопі європейської гуманістичної традиції змусило автора винести його аналіз за межі суто літературної площини і довести, що "перебуваючи по той бік поетичної сфери, філософські універсалії є складниками певних ідеологічних побудов, по цей бік – вони часто переходять у власне інобуття, структуруючи поетичний текст" [7, с. 4].

У розвідці "Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду" Л. Ушкалов розглядає методу Григорія Сковороди сходження до Бога "ліствицею" творива у контексті українського "богомислення" XVII–XVIII ст. як найвищий злет української духовної традиції доби пізнього бароко. Сходинки до цієї "ліствиці" необхідно було шукати в Біблії, яка мала в українській бароковій літературі своєрідну екзегетичну специфіку. "Тлумачення художніх текстів було вільним, а тлумачення текстів Святого Письма вимагало порівняння наслідків тлумачення, що теоретично мало задовольняти потреби релігійних культів, хоча на практиці це не завжди було можливим" [19, с. 63]. Дослідник наголошує, що богомисленнева синтеза філософії, теології та містики є прикметною ознакою творчості останнього письменника епохи українського бароко – Григорія Сковороди.

На думку Л. Ушкалова, "богомислення" Сковороди структурується архетипними образами сновидінь, характерними

для бароко, як однієї із форм таємничої подобизни життя, "трихотомією" Господнього страху, всезагальною "фігуратистською" ноєматичною настановою в галузі біблійної герменевтики, ідеєю самопізнання в руслі Божого промислу, світом образів-ідей та риторичною "матерією", в основі якої виражальні засоби українського літературного бароко.

На неординарність побудови наукової монографії вказує наявність авторських образних поезій перед кожним розділом книжки.

І структура монографії, і її високий науковий стиль, і широка термінологічна база, якою оперує дослідник, і висновки, до яких апелює автор, свідчать про те, що Л. Ушкалов долучився до творення глибоко інтелектуальної елітарної науки в Україні.

У 2007 році в серії "Висока полиця" київським видавництвом "Факт" було видано книгу Л. Ушкалова "Сковорода та інші. Причинки до історії української літератури", до якої увійшли двадцять статей, есеїв та рецензій, присвячених українській літературній традиції від давнини до сучасності. Книга свідчить про розширення літературознавчих горизонтів Л. Ушкалова, оскільки автор торкається проблеми творчості не лише представників української давньої літератури, в авангарді яких Григорій Сковорода, а й порушує питання, пов'язані з творчістю Тараса Шевченка, Івана Франка, Дмитра Чижевського, Юрія Шевельова, Оксани Забужко та інших.

Дуже важливу роботу для подальшого розвитку світової сквородіяни виконав Л. Ушкалов, уклавши бібліографічний довідник двохсотлітнього сквородинознавства [2], в якому брали участь науковці з України, Австрії, Італії, Канади, Молдови, Польщі, Росії, Румунії та США, та тематичний семінарий [8] на більш, ніж три сотні тем, за кожною з яких можна писати наукові розвідки про Сковороду різного формату від реферату до дисертації.

Бібліографічний довідник "Два століття сквородіяни" зафіксував найповажніші видання творів Сковороди та численні праці про українського філософа в світовому літературознавстві упродовж XIX–XX ст. Книга структурована покажчиком авторів та предметним покажчиком, що набагато спрощує пошуки

потрібного джерела. Укладач використав "літописну" манеру укладання бібліографічного довідника, чим обумовив прозорість її композиції та зручність у користуванні. Хронологічний принцип шикуння студій у довіднику якнайкраще ілюструє амплітуду коливань розвитку української сквородіани. Є очевидним справжній "сквородинський бум" на початку ХХ ст., під добу "українського Ренесансу", та у кінці ХХ – на початку ХХІ століть, в часи набуття Україною незалежності. Спостерігається також помітний спад у розвитку українського сквородинознавства в 1930–1950 роках, коли українська інтелектуальна еліта зазнала жорстокого нищення з боку більшовицького терору.

Загалом, вихід бібліографічного довідника сприяє поживленню та поглибленню сквородинознавчих студій.

Перспективи розвитку української сквородіани Л. Ушкалов окреслив у посібнику "Григорій Сковорода: семінарії". Автор подав бібліографічну інформацію щодо найрізноманітніших питань, пов'язаних із життям та творчістю Григорія Сковороди.

Серед тем, які потребують наукового вирішення, літературознавець називає з'ясування теологічних поглядів Сковороди, сквородинську христологію, еклезіологію, біблійну герменевтику. Попри існуючі вже лінгвістичні розвідки Петра Бузука, Веслава Вітовського, Федота Жилка, Михайла Жовтобрюха, Миколи Наконечного, Олекси Синявського, Василя Чапленка, Юрія Шевельова, пильної уваги, на думку Л. Ушкалова, потребує велике коло питань, пов'язане з мовою Сковороди.

Одним із магістральних напрямків академічної сквородіани науковець вважає з'ясування питомих джерел сквородинської поезії, філософії та богослов'я.

Вагомим є питання, за Л. Ушкаловим, впливу Сковороди на подальшу українську культуру та філософію, а також проблема його зв'язку з центрально- та західноєвропейською літературною і філософською традиціями XVII–XVIII століть.

Очікує свого вирішення і предметне вивчення сквородинських універсалій, таких як натура, сродність, тип, архетип, антитип тощо.

Бібліографічно-методичне забезпечення перспективних студійних тем покликаний здійснити аналізований нами довідник-семінарий.

Щойно з-під пера науковця як українською, так і російською мовами вийшла монографія "Григорій Сковорода", яка є науково-популярним начерком життя та творчості українського філософа, розрахована уже не лише на фахово підготовлену аудиторію, а на широкий загал реципієнтів.

Крім того, чимало питань, пов'язаних із творчістю Сковороди проф. Ушкалов розглянув у інших своїх книжках: "Світ українського бароко: філологічні етюди" (Харків: Око, 1994. 112 с.), "З історії української літератури XVII–XVIII століть" (Харків: Акта, 1999. 216 с.), "Есеї про українське бароко" (Київ: Факт; Наш час, 2006. 283 с.), "«На риштованнях історії української літератури»: дещо про рецепцію нашої класики" (Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2007. 56 с.).

"Світ українського бароко: філологічні етюди" присвячено ейдології та риториці української барокової літератури, зокрема, її засновковим універсаліям, як-от "наслідування природи", "образ", "текст", "концепт", "золота середина", "передання наук" тощо. Серед імен, пов'язаних з феноменом українського літературного бароко автор згадує і Григорія Сковороду.

Роздуми українських інтелектуалістів XVII–XVIII століть, серед яких поважне місце посідає Григорій Сковорода, над сенсом власного життя та долею Вітчизни, їхні душевні порухи й естетичні уподобання склали "мисленевий" сюжет книги Л. Ушкалова "З історії української літератури XVII–XVIII століть".

Певним узагальненням раніше виданих праць Л. Ушкалова є його книга "Есеї про українське бароко". Роздумуючи про українське бароко, про його єство, місце та роль в історії нашої літератури від давнини до сьогодні, автор спирається і на вчення Григорія Сковороди.

За книгу "Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду" проф. Ушкалов став першим лауреатом харківської муніципальної премії ім. Г. Сковороди (2002), бібліографічний довідник "Два століття сковородіани" посів

перше місце на Львівському міжнародному форумі видавців 2002 року в номінації "Словники та довідники" й отримав спеціальну відзнаку Української бібліотечної асоціації, а 2007 року проф. Ушкалов став лауреатом Міжнародної літературно-мистецької премії ім. Григорія Сковороди.

Проф. Леонід Ушкалов чимало робив і у справі популяризації творчості Сковороди. Зокрема, він був упорядником, редактором, автором передмови та приміток до антології "Барокова поезія Слобожанщини" (Харків: Акта, 2002. 521 с.), де опубліковано весь корпус поезій Сковороди, автором книжкових проєктів "Григорій Сковорода. Сад божественних пісень" (Підготовка тексту, передмова та коментарі Леоніда Ушкалова. Харків: Майдан, 2002. 127 с.), "Григорій Сковорода. Вибрані твори в українських перекладах" (Упорядкування текстів, передмова та примітки Л. Ушкалова. Харків: Ранок, 2003. 144 с.), "Дмитро Чижевський. Філософія Г. С. Сковороди" (Підготовка тексту й переднє слово проф. Леоніда Ушкалова. Харків: Прапор, 2004. 272 с.), "Григорій Сковорода" (Харків: Фоліо, 2009. – 123 с. – сер. "Знамениті українці"), "Григорій Сковорода. Буквар миру: книга для сімейного читання" (Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Читання", 2015. 320 с.) та інших. А ще проф. Ушкалов був науковим консультантом Національного літературно-меморіального музею Сковороди в Сковородинівці, виступав з доповідями про творчість Сковороди на багатьох престижних наукових імпрезах (скажімо, на Третньому конгресі Міжнародної асоціації українців 1996 року він керував роботою Сковородинської секції, а на міжнародних конгресах Американської Ради Наукових товариств 2005 та 2007 років виголошував доповіді "Про стан та перспективи студій над Сковородою" й "Текстологічні питання, пов'язані з підготовкою нового академічного видання творів Сковороди").

Вершиною харківської сковородіани стала робота проф. Леоніда Ушкалова над підготовкою повного академічного видання творів Сковороди, в якій взяли участь декілька установ, зокрема Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди

Національної академії наук України, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Національний літературно-меморіальний музей Г. Сковороди в Сковородинівці та Університет Альберти (Канада). До речі, професори Університету Альберти Наталія Пилип'юк та Олег Ільницький підготували до цього видання фундаментальну електронну конкордацію.

У 2010 році повна академічна збірка творів Григорія Сковороди була надрукована в харківському видавництві "Майдан". Вона відразу стала лауреатом XVI форуму видавців у Львові, а у Всеукраїнському рейтингу "Книжка року" здобула перше місце в номінації "Хрестоматія" й виграла гран-прі, у 2011 році вийшла другим накладом, її автору Президією НАН України була вручена премія ім. І. Я. Франка.

Книгу Леоніда Ушкалова "Сковорода, Шевченко, фемінізм...: статті 2010–2013 років" (2014) структурували півтора десятки написаних упродовж 2010–2013 років статей, у яких розглядається низка історико-літературних, філософських, богословських та культурологічних питань, пов'язаних передовсім із творчістю Григорія Сковороди (1722–1794) й Тараса Шевченка (1814–1861). Крім того, автор аналізує проблематику українського фемінізму XIX століття, розглядає окремі явища української літератури часів реформації, бароко й 1920-х років.

У книзі "Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди" (2017) Леонід Ушкалов подає біографію українського письменника, філософа, богослова Григорія Сковороди. Утім, це дослідження стало не лише життєписом видатної людини на основі багатого джерельного матеріалу, а ще й відтворенням яскравого образу України XVIII століття. Життя Сковороди змальовано в одинадцяти розділах книги й обрамлено двома окремими сюжетами – Prelude та Finale, що покликані надати біографії Сковороди якомога більшої глибини, а також показати його першорядну роль в українській духовній традиції.

Завершує книжкову сковородіану Л. Ушкалова книга "Сковорода від А до Я", яка, на жаль, не встигла вийти за життя видатного літературознавця і була надрукована "Видавництвом Старого Лева" в 2019 році вже після смерті автора. Завдяки

старанням професора Л. Ушкалова ця книга зробила приступними до сприйняття й розуміння складних алегоричних та символічних інтегралів творчості українського барокового митця не лише дорослими, а й дітьми. Взірцеві гасла творчості Г. Сковороди, розтлумачені Л. Ушкаловим, мали на меті створити у дитячій та дорослій уяві одну-єдину цілісну картину життя, сповнену світла, радості, любові, віри й надії та відкритості до світу.

Темі творчості Григорія Сковороди професор Л. Ушкалов присвятив ще й не одну сотню наукових статей, огляд яких потребує окремої наукової розвідки. Більш детально з творчим доробком професора Леоніда Ушкалова можна ознайомитися в бібліографічному довіднику "Вінець моїх свічад, що знають геть усе...": літературознавчий світ Леоніда Ушкалова (біобліогр. довідник / упоряд., наук. ред., передм. Н. Левченко. Харків: Майдан, 2020. 92 с.), де колишня аспірантка й докторантка професора Л. Ушкалова, авторка цієї статті здійснила жанровий розподіл його наукових праць. Матеріал кожної рубрики подала в хронологічній послідовності. "Літописна" традиція біобібліографічного довідника зробила його композиційно прозорим, а також окреслила історичну стратегію розвитку літературознавчих векторів і поступ наукової думки Л. Ушкалова.

З огляду на те, що роль професора Л. Ушкалова у світовій сковородіані досить вагома, а кількість його робіт настільки широка, що передбачає дослідження набагато більшого формату, ніж стаття, ми зупинилися лише на окремих розвідках професора Леоніда Ушкалова, застосувавши "літописний принцип" висвітлення наукового матеріалу. Навіть оглядовий ракурс нашого дослідження засвідчує присутній та вельми поважний внесок харківського вченого Леоніда Ушкалова у справу вивчення життя і творчості Григорія Сковороди.

Отже, Л. Ушкалов окреслив тематику студій і зробив вагомий внесок у дослідження таких комплексних проблем творчості Г. Сковороди, як джерельне підґрунтя його писань; жанрове розмаїття й особливості версифікації його поезій; жанр байки як "самостійний літературний жанр філософського гатунку" [4, с. 18]; притча як "своєрідне поєднання байки та

філософського діалогу" [4, с. 19]; яскрава міфологічна й біблійна образність та оригінальна будова трактатів; розгортання в пишних барокових формах, образах "з Біблії, грецької міфології, емблематики тощо" [4, с. 21] та в річищі християнського неоплатонізму філософсько-богословських думок в "сократівських" діалогах богослова; антропологічна парадигма онтології, естетики, гносеології в межах ідеї "двох природ" [4, с. 27]; розгортання ідеї "пізнай себе" в перспективі "сродності" в площині узгодження людської волі із Божим промислом; сквородинська філософія серця; радикалізм рис оригенівського апокатастазису в євдемонізмі світобачення філософа; сквородинівській "парадокс нерівної рівності" [4, с. 28]; ідея "обоження" людини; сквородинівській "метафізичний Ерос (Amor divinus)" [4, с. 32] у формі "любові до Біблії" [4, с. 28], сквородинська біблійна ноематика та гевристика як усеосяжна алегореза тексту Святого Письма; структура сквородинського символічного світу; творчість Сквороди в контексті української барокової традиції; вплив творів Сквороди на нову, новітню й сучасну українську літературу і величезна кількість інших питань, кожне з яких має перспективу розгортання в окремий глибинний сквородинознавчий дискурс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барокова поезія Слобожанщини : антологія / упоряд., передм. Л. Ушкалова. – Харків : Акта, 2002. – С. 17–47.
2. Два століття сквородіани: бібліографічний довідник / Укладачі: Леонід Ушкалов, Сергій Вакулєнко, Алла Євтушенко; загальний нагляд та наукова редакція Леоніда Ушкалова. – Харків : Акта, 2002. – 528 с.
3. "Вінець моїх свічад, що знають геть усе...": літературознавчий світ Леоніда Ушкалова: бібліогр. довідник / упоряд., наук. ред., передм. Н. Левченко. – Харків : Майдан, 2020. – 92 с.
4. Скворода Г. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків : Майдан, 2010. – 1400 с.
5. Скворода Григорій. Сад божественних пісень ; підгот. тексту, передм. та комент. Л. Ушкалова. – Харків : Майдан, 2002. – С. 89–125.
6. Ушкалов Л. Григорій Скворода / Худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. – Харків: Фоліо, 2009. – 123 с. (Знамениті українці).
7. Ушкалов Л. Григорій Скворода і антична культура. – Харків : Знання, 1997. – 180 с.

8. Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарії. – Харків : Майдан, 2004. – 876 с.
9. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко. – Київ : Факт–Новий час, 2006. – 284 с.
10. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. – Харків : Акта, 1999. – 216 с.
11. Ушкалов Л. З Олексиївки Захід дуже добре видно. Режим доступу: <https://inkuiv.com.ua/2017/09/z-oleksiivki-zakhid-duzhe-dobro-vidno/> /Дата звернення 06.08.2022.
12. Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. – Київ: Дух і Літера, 2017. – 368 с.
13. Ушкалов Л. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків : Основа, 1993. – 152 с.
14. Ушкалов Л. Про нове академічне видання творів Григорія Сковороди. *Г. Сковорода: глобальне і національне : ма-теріали Всеукр. наук. конф. 19 трав. 2007 р.* – Харків : ТООексклюзив, 2007. – С. 5–21.
15. Ушкалов Л. Світ українського бароко: філологічні етюди. – Харків : Око, 1994. – 112 с.
16. Ушкалов Л. Сковорода від А до Я. – Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. – 72 с.
17. Ушкалов Л. Сковорода, Шевченко, фемінізм...: статті 2010–2013 років. – Харків : Майдан, 2014. – 312 с.
18. Ушкалов Л. Українське барокове богومислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду. – Харків: Акта, 2001. – 221 с.
19. Levchenko N., Liamprekht O., Zosimova O., Varenikova O., Boiko S. Emblematic Literature as a Form of Biblical Hermeneutics. *Amazonia Investigo*. Volume 9. Issue 32. de la Amazonia, 2020. P. 61–69.

REFERENCES

1. Barokova poeziiia Slobozhanshchyny : antolohiia / uporiad., peredm. L. Ushkalova. Kharkiv : Akta, 2002. S. 17–47.
2. Dva stolittia skovorodiiany: bibliografichniy dovidnyk / Ukladachi: Leonid Ushkalov, Serhii Vakulenko, Alla Yevtushenko; zahalniy nahliad ta naukova redaktsiia Leonida Ushkalova. Kharkiv : Akta, 2002. 528 s.
3. "Vinets moikh svichad, shcho znaiut het use...": literaturoznavchyi svit Leonida Ushkalova: biobliohr. Dovidnyk / uporiad., nauk. red., peredm. N. Levchenko. Kharkiv : Maidan, 2020. 92 s.
4. Skovoroda H. Povna akademichna zbirka tvoriv / Za redaktsiieiu prof. Leonida Ushkalova. Kharkiv : Maidan, 2010. 1400 s.
5. Skovoroda Hryhorii. Sad bozhestvennykh pisen ; pidhot. tekstu, peredm. ta koment. L. Ushkalova. Kharkiv : Maidan, 2002. S. 89–125.
6. Ushkalov L. Hryhorii Skovoroda / Khudozh.-ofomliuvach Ye. V. Vdovychenko. Kharkiv: Folio, 2009. 123 s. (Znamenyti ukrainsi).
7. Ushkalov L. Hryhorii Skovoroda i antychna kultura. Kharkiv : Znannia, 1997. 180 s.
8. Ushkalov L. Hryhorii Skovoroda: seminarii. Kharkiv : Maidan, 2004. 876 s.
9. Ushkalov L. Esei pro ukrainske baroko. Kyiv : Fakt–Novyi chas, 2006. 284 s.
10. Ushkalov L. Z istorii ukrainskoi literatury XVII–XVIII stolit. Kharkiv : Akta, 1999. 216 s.

11. Ushkalov L. Z Oleksiivky Zakhid duzhe dobre vydno. Rezhym dostupu: <https://inkyiv.com.ua/2017/09/z-oleksiivki-zakhid-duzhe-dobro-vidno/> Data zvernennia 06.08.2022.
12. Ushkalov L. Lovytva nevlavnoho ptakha: zhyttia Hryhoriia Skovorody. Kyiv: Dukh i Litera, 2017. 368 s.
13. Ushkalov L. Narysy z filosofii Hryhoriia Skovorody. Kharkiv : Osnova, 1993. 152 s.
14. Ushkalov L. Pro nove akademichne vydannia tvoriv Hryhoriia Skovorody. *H. Skovoroda: hlobalne i natsionalne : ma-terialy Vseukr. nauk. konf. 19 trav. 2007 r.* Kharkiv : TOEkskliuzyv, 2007. S. 5–21.
15. Ushkalov L. Svit ukrainskoho baroko: filolohichni etiuudy. Kharkiv : Oko, 1994. 112 s.
16. Ushkalov L. Skovoroda vid A do Ya. Lviv : Vyd-vo Staroho Leva, 2019. 72 s.
17. Ushkalov L. Skovoroda, Shevchenko, feminizm...: statti 2010–2013 rokov. Kharkiv : Maidan, 2014. 312 s.
18. Ushkalov L. Ukrainske barokove bohomyslennia. Sim etiudiv pro Hryhoriia Skovorodu. Kharkiv: Akta, 2001. 221 s.
19. Levchenko N., Liamprekht O., Zosimova O., Varenikova O., Boiko S. Emblematic Literature as a Form of Biblical Hermeneutics. *Amazonia Investigo*. Volume 9. Issue 32. de la Amazonia, 2020. P. 61–69.

Стаття надійшла до редколегії 23.10.22

N. M. Levchenko, Dr Hab., Prof.

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv

**CREATIVITY OF HRYHORII SKOVORODA
IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF THE PROFESSOR
LEONID USHKALOV**

The article emphasizes the contribution of Professor Leonid Ushkalov to the intellectual matrix of the Kharkiv Philological School of Scientific Intelligence. He outlined in his research such complex problems of literary and philosophical reflections of H. Skovoroda as the source basis of his writings; genre-artistic features of versification of his poems; Skovoroda's definition of a fable as an independent literary genre of a philosophical genre, and parables as a model of a peculiar combination of a fable and a philosophical dialogue; vivid mythological and biblical imagery and the original structure of the treatises; unfolding in lush baroque forms and in biblical, mythological, emblematic images in the plane of Christian Neoplatonism of philosophical and theological thoughts in "Socratic" dialogues of the theologian; anthropological paradigm of ontology, aesthetics, epistemology within the framework of the idea of "two natures"; deployment of the idea of "know yourself" in the perspective of "affinity" in the idea of harmonizing human will with God's providence; Skovoroda's philosophy of the heart; radicalism features of Origen's apokatastasis in the eudaemonism of the philosopher's

worldview; the "paradox of unequal equality"; the idea of theosis; the Skovoroda's metaphysical Eros (*Amor divinus*) in the form of love for the Bible, the Skovoroda's biblical noematics and heuristics as a comprehensive allegory of the text of the Holy Scriptures; the structure of the symbolic world of Skovoroda's; Skovoroda's work in the context of the Ukrainian baroque tradition; the influence of Skovoroda's works on the new, modern and modern Ukrainian literature and a huge number of other issues, each of which has the prospect of unfolding into a separate in-depth discussion of Skovoroda's studies. In particular, it is noted that L. Ushkalov suggested more than three hundred topics for further studies of H. Skovoroda's work.

Keywords: baroque, treatise, dialogue, biblical noematics, heuristics, allegoresis of the Bible.

К. В. Марчук, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І СУЧАСНІСТЬ

Досліджено епістолярну спадщину Григорія Сковороди. Особливу увагу приділено темі надмірності, сродності та дружбі. Загально окреслено інші погляди та філософські засади мислителя. Доведено, що думки великого філософа залишаються актуальними й донині.

Ключові слова: Григорій Сковорода, український філософ, епістолярна спадщина, сродність, надмірність, дружба.

"Може, ні про одного філософа у світі не висловлено таких розбіжних думок, як про Сковороду. Тепер є не менше, ніж 250 великих та малих праць, присвячених Сковороді, який, як це загально визнано, є найцікавішою постаттю історії українського духу" [2, с. 3].

Цікавим є питання, чим Григорій Сковорода і досі так цікавить науковців. Слушно зауважив В. Шевчук: "Сковорода сказав про світ та людину таке, чого не сказали інші, учив людину жити так, як не вчили інші... А найголовніше – сам жив так, як учив" [3, с. 580].

Чільне місце в його творчості займає епістолярна спадщина. Саме в листах можна ширше дослідити його погляди, думки, побачити тогочасний побут, проблеми. Як писала Коцюбинська: "листи виявляють – спонтанно, незаплановано, в чистому вигляді – справжню суть людини, зокрема людини творчої – письменника, митця. Виявляють його уподобання, його святощі, не приховуючи відтінків, внутрішніх суперечностей, набагато повніше й автентичніше, ніж інші вияви літературно-публіцистичного висловлювання..." [4, с. 57].

Мета статті – дослідити епістолярну спадщину Григорія Сковороди і висвітлити актуальність його поглядів.

У своїх листах Сковорода часто звертався до теми надмірності. Він порівнював людину з годинником, як і у випадку зі

сродністю. Коли всього рівно стільки, скільки треба – він працюватиме злагоджено.

Григорій Сковорода закликав мати міру в усьому. Потрібно й відпочивати, й працювати, але остерігатися неробства та понаднормової роботи. Адже й те, й інше шкодить здоров'ю.

Засуджував сріблолобство, тобто надмірне прагнення до збагачення, вважав, що від нього походять всі біди, такі як, наприклад, війни, вбивства, розпач, нещастя.

Причиною тілесних хвороб називав надлишок вологи. Під "надлишком вологи" Григорій Савич мав на увазі дуже актуальну в той час проблему, таку як – пияцтво. Сюди можна віднести й, як він це називав, "об'їдання м'ясом". У одному з листів Ковалинському він писав, що "не буде тверезим той, хто перевантажує себе їжею, хоча б він і не пив вина" [1, с. 273].

Також він писав, що хвороба виникає тоді, коли в тілі "постав розлад погано узгоджених між собою елементів, а саме: коли вогонь або земля переважає, або й те й інше" [1, с. 268]. Асоціації, що спадають на думку до слова вогонь – це спалювати, знищувати, пожирати, земля ж це переважно символ родючості. Для Сковороди був характерний образно-символічний стиль мислення. Тому, земля може символізувати перенасичення, а вогонь – надмірне обмеження себе. У цьому ж листі він зазначає, що людина, позбавлена емоцій, є подібною до стовпа.

Єдине, в чому видатний філософ не вбачає перенасичення, так це такі чесноти як "віра, надія, і найвеличніша з усіх і безкінечна любов" [1, с. 266]. Тут він навпаки мислить, що чим краща перевага людини в цих чеснотах, тим більше користі вона приносить людству.

Інша важлива для сучасності ідея – "сродність". Григорій Сковорода один із перших висунув ідею перетворення праці із засобу людського існування у найпершу необхідність та найвищу насолоду. Філософ закликав пізнати себе, відшукати своє призначення у цьому світі, знайти свою "сродну працю".

Адже "коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним" [1, с. 227].

Його ідея базується на "нерівній рівності" – менша посудина хоч і менша, але у тому дорівнює більшій, що однаково повна.

Проте, деякі його сучасники не поділяли таких думок, за що й часто не дозволяли спілкуватися своїм учням з ним. У листі до одного зі своїх друзів, відповідаючи на закиди своїх супротивників, Григорій Сковорода писав, що ніколи не ділив професії на потрібні та непотрібні. Для пояснення своїх поглядів він використовує образ театру, де кожна роль по-своєму важлива. Але неправильно підібрана маска може зіпсувати виставу, бо виглядатиме на сцені недоречно та недолуго, так само як і людина, коли вона не на своєму місці.

Перешкоди, які можуть виникнути на шляху, мислитель бачить як спосіб загартування: "наслідуй пальму: чим сильніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здійснюється вона догори" [1, с. 229].

У подоланні перешкод він вбачав справжнє щастя. "Якщо ти твердо ідеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий" [1, с. 342], – так він писав у листі до Федора Жебокрицького.

Дружбу Сковорода вважає найголовнішим та найціннішим своїм скарбом і саме їй присвятив більшу частину своїх листів. У дружбі він вбачав здатність зм'якшувати прикрощі життя. До нас дійшли поради як правильно обирати друга, яким він має бути, як відрізнити справжнього друга від фальшивого. Істинна дружба у Сковороди – це та, яка постала не з тлінних речей. Вона виникає не лише зі спорідненості душ, але й зі спорідненості зацікавлень. Визначаючи, яким має бути друг, Григорій Савич писав, що він не повинен бути неприємним чи грубим. Обирати слід простих і щирих.

Як справжній друг, Сковорода прагнув захистити Ковалинського, тому наводить поради, яких людей краще уникати. Таких називає "підлесниками". Цитуючи Плутарха, говорить, що для підлесників характерна мінливість і непостійність.

Підлесників поділяє на два типи, одні просто підлещуючись, де це можливо, випрошують по-жебрацьки їжу. Інші ж подібні до змії, вкрадаються у довір'я, намагаються вивідати таємниці, і чекають вдалого моменту, щоб напасти.

Сковорода зазначає, що з цього останнього виду підлесників виходять брехливі друзі, фальшиві апостоли, погані царі. І робить

висновок, що через ось цю фальш такі люди "часто весь світ потрясають смутами" [1, с. 241].

Тут філософ натякає на ще одну ваду тогочасного суспільства – прагнення високих чинів. Людина, яка виконує роботу не за своєю природою, не тільки не приносить користі, а ще й спричиняє розбрат у суспільстві.

Великого значення надавав любові. Любові в значенні дружнього захоплення, прихильності. Тогочасна освіта у Київській академії визначалася вивченням багатьох мов і "була необхідною умовою високої культури мислення, яка прищеплювалася вихованцям академії" [5]. Загалом мовою листування Сковороди з Ковалинським була латинська та давньогрецька. Латинською "amare" означало як любити, так і кохати.

"Хіба не любов все поєднує, буде, творить, подібно до того, як ворожість руйнує? Хіба не називає бога любов'ю його найулюбленіший учень Йоанн? Хіба не мертвою є душа, позбавлена істинної любові, тобто бога? Хіба всі дарунки, навіть ангельська мова, не є ніщо без любові? Що дає основу? – Любов. Що творить? – Любов. Що зберігає? – Любов..." [1, с. 264]. Як зазначив І. Драч: "Сковорода не проводив грані між любов'ю людською і любов'ю божою, бо бог для нього був у людині" [6, с. 206].

Так само як і сама дружба, любов не може бути вічною та міцною, якщо породжувалася матеріальними речами. Вона виникає лише зі спорідненості душ. "Бо як гниле дерево не склеюється з іншим гнилим деревом, так і між негідними людьми не виникає дружби" [1, с. 286].

Немалою значення надає Сковорода й тому, з ким краще не спілкуватися. У листі за 1764 рік він ділиться з Михайлом своєю історією, як він зустрів ченця, і той поділився з філософом своєю бідою. Даючи йому поради, Сковорода й сам почав вірити у біди та нещастя. Цікавий цей лист і тим, що ми дізнаємося про переяславських мишей. З цього приводу Валерій Шевчук висловив свою думку, що тут мова йшла про втрачену теоретичну частину поезики Сковороди.

Загалом епістолярна спадщина цікавить нас і відображенням філософських поглядів Сковороди, тут простежується пантеїзм, дуалізм, кордоцентризм.

Як вже зазначалося вище, за допомогою листів можна дізнатися більше про автора, що саме впливало на його світогляд. Сковорода був обізнаний із працями відомих філософів та мислителів, наприклад, Платона, Плутарха, Сенеки, Еразма Роттердамського та інших.

Цікавими листи також є з погляду кращого пізнання автора, тут описані проблеми його епохи, спілкування на побутові теми, ставлення до віри.

Отже, незважаючи на те, що митець жив і творив у іншу епоху, актуальність його поглядів беззаперечна. Григорій Сковорода розглядав питання, які залишаються актуальними в усі часи – це моральні та релігійні проблеми. Чи не найважливішими питаннями були пошуки справжнього щастя, істинної дружби, свого призначення. Саме тому Григорій Савич не втрачає важливості, його вивчають, ним цікавляться, досліджують.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Григорій Сковорода. Твори: У 2 т. – К.: АТ "Обереги", 1994. – (Гарвард. б-ка давнього укр. письменства). Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. – С. 226–378.
2. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода / Худож. – оформлювач С. В. Вдовиченко. – Харків: Фоліо, 2009. С. 123.
3. Шевчук В. О. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть: У 2 кн. Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко. – К.: Либідь, 2005. С. 579–594.
4. Коцюбинська М. Х. Лист і люди. Роздуми про епістолярну творчість. К.: Дух і літера, 2009. – С. 584.
5. Гнатюк Л. П. Мова Григорія Сковороди: хаос чи система? // Культура слова. – Вип. 64. – 2004. – С. 3–9.
6. Драч І. Ф. Григорій Сковорода: Біографічна повість. Драч І. Ф., Кримський С. Б., Попович М. В. – К.: Молодь, 1984. – С. 216.

REFERENCES

1. Hryhorii Skovoroda. Tvory: U 2 t. – K.: AT "Oberehy", 1994. – (Gharvard. b-ka davnjogho ukr. pysjmenstva). T. 2: Traktaty. Dialoghy. Prytchi. Pereklady. Lysty. – S. 226–378.
2. Ushkalov L. V. Hryhorii Skovoroda / Khudozh. – oformljuvach Je. V. Vdovychenko. – Kharkiv: Folio, 2009. S. 123.
3. Shevchuk V. O. Muza Roksolansjka: Ukrajinsjka literatura XVI–XVIII stolitj: U 2 kn. Knygha drugha: Rozvynene baroko. Piznje baroko. – K.: Lybidj, 2005. S. 579–594.
4. Kocjubynsjka M. Kh. Lyst i ljudy. Rozdumy pro epistoljarnu tvorchistj. K.: Dukh i litera, 2009. – S. 584.

5. Ghnatjuk L. P. Mova Hryhoriia Skovorody: khaos chy systema? // Kuljtura slova. – Vyp. 64. – 2004. – S. 3–9.

6. Drach I. F. Hryhoriï Skovoroda: Bioghrafichna povistj. Drach I.F., Krymsjkyj S. B., Popovych M. V. – K.: Molodj, 1984. – S. 216.

Стаття надійшла до редколегії 09.12.22

K. V. Marchuk, Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

HRYHORII SKOVORODA AND THE PRESENT

The article is devoted to the study of the epistolary heritage of Hryhoriï Skovoroda. Particular attention is paid to the theme of redundancy, affinity and friendship. Other views and philosophical foundations of the thinker are generally outlined. It is proved that the thoughts of the great philosopher do not lose their importance in modern times.

Keywords: *Hryhoriï Skovoroda, Ukrainian philosopher, epistolary heritage, kinship, redundancy, friendship.*

Я. О. Мишанич, наук. співроб.
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ

ПЛАТОН І ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: СИСТЕМНІСТЬ І ГУМАНІЗМ

Проблема ідеального суспільства та ідеальної держави цікавила людство у всі часи – від античності до сьогодення. Праці грецького філософа Платона свідчать, що вже у п'ятому столітті до нашої ери була створена концепція справедливої держави, де кожна людина виконуватиме свою роботу й буде жити щасливо. Ідеї Платона стали популярними в західній Європі й уже в XVI–XVII ст. з'явилися утопічні твори, де був змальований вигаданий неіснуючий світ людей, в якому є цілком досяжним людське щастя, обов'язковою передумовою якого є праця за покликанням. Подібну цілісну філософську концепцію у XVIII ст. створив український філософ Г. Сковорода. Ідея праці за покликанням стала основоположною для його філософії. Розвитком концепції стала так звана "горня республіка", де всі люди здобували свій хліб працюючи за покликанням і згідно зі своїми природними нахилами. Крім античних джерел філософ використовував Біблію, яку вважав окремим ідеальним світом, за зразком якого треба жити всім людям. Основними засадами гармонійної ідеальної держави Г. Сковорода вважав любов, спільну власність, всезагальна рівність та республіканське правління. Проте він розумів, що досягнути такого рівня за сучасного йому розвитку людства неможливо, тому його "республіка" мала підлягати особливим "космічним" законам.

Ключові слова: ідеал, суспільство, республіка, справедливість.

Проблема ідеальної держави, ідеального володаря та ідеального громадянина цікавила людство з античних часів. Ще до нової ери грецькі філософи Солон, Платон, Арістотель, Епікур, а на початку нової ери – римляни Сенека й Цицерон у своїх трактатах обмірковували власні концепції державного устрою, пропонували своє розуміння соціальної справедливості та, на їхню думку, найбільш прийнятну й ефективну для античних часів теорію громадянського суспільства.

Виникнення християнства, безперечно, вплинуло на державницькі засади й суспільний ідеал античного світу,

а поява інституту церкви посприяла утворенню "паралельних" державі керівних інституцій релігійного характеру в усіх країнах, що офіційно прийняли християнство, в тому числі й на теренах Київської Русі у X–XI ст.

На заході Європи проблему суспільного ідеалу піднімали представники різних країн, згадаємо лише Томаса Мора та його "Утопію" (Англія, XVI ст.) і Томазо Кампанеллу та його "Місто сонця" (Італія, XVII ст.). Тогочасну Україну цілком можна розглядати в європейському контексті, тому не дивно, що подібні ідеї могли виникнути і на її теренах. Зрозуміло, що автори утопічних ідей брали натхнення в античних авторів, зокрема, в Платона, які чимало попрацювали над створенням та удосконаленням державницьких концепцій. Свій погляд на цю проблему мав і Г. Сковорода. Його творчість вивчали сотні дослідників, назвемо лише кількох з них: С. Ф. Русова, М. Ф. Сумцов, В. Ф. Ерн, Д. Багалій, А. Ніженець, Д. Чижевський, Л. А. Софронова, Л. Ушкалов, В. Шевчук, Н. Федорак та багато інших.

***

Закоріненість Г. Сковороди в античну філософію, його повага до античних авторів не викликають жодного сумніву. Він не був надто вигадливим щодо форми у власній творчості й безхитрісно звернувся до жанрів байки, філософського діалогу чи трактату. Майже те саме можна побачити в давньогрецькій літературі за 2000 років до нього – у творчості Езопа, Платона і Плутарха. Оскільки тема нашого дослідження більше стосується державницьких поглядів, зосередимося на постаті Платона, та його впливах на Г. Сковороду.

Власний погляд Г. Сковороди на ідеальне суспільство й людину був викладений у його трактатах, загалом свої філософські й освітні погляди він розвивав і в інших творах, зокрема у поезіях, байках та листуванні з друзями. У центрі уваги філософа була ідея про людське щастя та шляхи його досягнення.

XVIII століття було складним періодом для України через послідовну колонізацію й денационалізацію політичної й релігійної верхівки і, як наслідок, цілковитого демонтажу

української державності, що почала своє становлення за гетьмана Івана Мазепи в кінці XVII – на початку XVIII ст. Можливо, саме через це філософська думка Г. Сковороди зосередилася на окремій людині, а саме – на досягненні нею особистого щастя, а також – на суспільних проблемах того часу і шляхах їх вирішення.

Проблеми особистості, її самоідентифікації, вміння проводити самостійну діяльність, суголосну нахилам і бажанням індивіда, позиціонування людини в суспільстві – ті проблеми сучасності, які ще у XVIII ст. передбачив і запропонував шляхи їх вирішення Г. Сковорода.

Філософа цікавила не стільки держава, як суспільний організм, скільки стосунки між її громадянами та шлях до щастя окремо взятої людини.

Для порівняння – гіпотетична держава Платона повинна була бути першочергово ідеальним суспільним організмом, наріжними каменями котрого була доцільність тих чи інших державних інституцій, правильне виховання людини (як духовне, так і фізичне) і справедлива влада (у діалозі "Держава" філософ виокремлює кілька її типів і дає кожному з них вичерпну характеристику).

Весь світ філософ метафорично розділив на три складові (світи) – мікрокосм (людину), макрокосм (природу) і світ символів (Біблію). Ключ до ідеальних людських взаємин він шукав саме у біблійних текстах. На думку Сковороди, цей ключ знаходиться виключно в духовній площині, будь-які плотські впливи на людські стосунки вважалися ним згубними й руйнівними.

Філософ пропонує власний "новий світ" – Біблію – як ідеал наслідування для всього людства: "Знай, друг мой, что библиа есть новый мир и люд божій, земля живых, страна и царство любви, горній Іерусалим; и, сверх подлаго азіатского, есть вышній. Нѣт там вражды и раздора. Нѣт в оной республикѣ ни старости, ни пола, ни разнствія – все там общее. Общество в любви, любовь в боге, бог в обществѣ. Вот и колцо вѣчности!" [1, с. 41].

Ідеальний світ, на думку Г. Сковороди, потребує від людини дуже високих духовних якостей, цілковитого підкорення плоті

перед духом, категоричної відмови від гріховних і аморальних плотських бажань. Відповідно, всі стосунки між людьми також повинні йти від їх духовної сутності, а не від плоти.

Утопічна "горня республіка" – це художній образ утопічної країни, витворений філософом через інтерпретацію біблійних текстів, як світу символів, у якому Сковорода бачив образ ідеальних стосунків між людьми, де на першому місці є виключно духовні прагнення та інтереси громадян.

Держава Сковороди існує на чотирьох засадах: на любові, спільній власності на все, на всезагальній рівності, на республіканському правлінні. Оскільки є задекларована відмова від матеріальних благ, всіляка діяльність повинна проводитися на громадських засадах. У цьому світі відсутнє будь-яке зло.

Проте, сам Г. Сковорода розумів, що досягти такого рівня ідеалу, такої моральності суспільства на практиці у тогочасі є неможливим, тому вважав, що його світ повинен підлягати божественним космічним законам і "от человекъ сіе невозможно".

Погляньмо, що пише Платон у своєму трактаті-діалозі "Держава", звертаючись до співрозмовника Адіманта, про багатство і бідність та їхній згубний вплив на державу: "...ми, здається, знайшли щось таке, чого всілякими способами слід остерігатись, щоб коли-небудь це щось непомітно ... не проникло в державу. – Що ж це? – Багатство, – відповів я, – і бідність, оскільки одне провадить до розкоші, лінощів і нововведень, а друге, oprіч нововведень, – до підлості і злодіянь" [2, с. 109].

Держава, в якій живуть поруч бідні й багаті, на думку Платона, не може навіть мати однієї назви, бо: "Вони об'єднують – усі без винятку – щонайменше дві держави: одна злидарів, а друга – багатіїв, а в кожній із них також багато держав, і якщо ти сприйматимеш їх за щось одне, то припустишся великої помилки" [2, с. 110]. Зрозуміло, що таке негативне ставлення до властивого античності державного устрою могло справити великий вплив на українського філософа, котрий хоча й не був державником у нинішньому розумінні, проте власний погляд на сучасний йому суспільний лад усе ж таки мав.

Філософ майже не торкався питання приватної власності й приватновласницьких відносин, але сатира його творів чітко спрямована на викриття соціальних наслідків цих відносин – духу збагачення, прагнення наживи, зажерливості, здирництва тощо. Впоратися з виразками приватновласницького суспільства можна було б, на думку Сковороди, лише моральним піднесенням понад ними й встановленням імперативу спільної власності, всезагальних рівності й любові – його уявлення мають виключно духовний характер і суголосні утопічним ідеям середньовічної Європи.

На думку мислителя, потяг до приватної власності не є характерною рисою людської природи, таким чином інтерес до праці не повинен мотивуватися зароблянням грошей, набуттям багатства чи володінням матеріальними благами. Сковороді близька бідність, він так і каже: "мій жребій з голяками", але цю його позицію слід відрізнити від жорсткого аскетизму, який, насправді, зовсім не був властивий філософу. Він виступав, скоріше, проти надмірностей: "Подлинно всякой род пищи и питія полезен и добр есть, но разсуждать надобно время, мѣсто, мѣру и персону" [1, с. 389]. Йдеться про їжу й пиття, але це не головне. Принцип грецького філософа Сократа "Живу не для того, щоб їсти і одягатись, їм і одягаюсь, щоб жити" неодноразово згадується філософом і є основоположним для Сковороди. Його розуміння бідності теж своєрідне – бідність, на його думку, – не голод і не фізична злиденність, а розумне обмеження себе у володінні матеріальними благами, відмова від панування. Головною метою на шляху до особистого щастя для людини повинне стати звільнення від влади багатства, речей і приватної власності. Така бідність зрозуміла й виправдана, вона не може завадити людському щастю, навпаки – наблизить його.

Платон доволі ретельно розглянув проблеми, котрі могли виникнути у приватновласницькому суспільстві, щоправда, стосовно цього він пише лише про військових у ідеальній державі: "...ми десь говорили, що охоронці не повинні мати ані власних будинків, ані землі, ані жодного майна, їм належить отримувати від інших громадян їжу... і споживати все спільно..." [2, с. 156].

Приватновласницькі інтереси не повинні зачіпали воїнів "щоб вони не розшматували державу, як нерідко трапляється, коли люди своїм називають не одне й те саме, а кожний – щось інше: при цьому один тягне до свого дому все, що тільки може здобути, ні на кого не зважаючи, а другий – до свого дому, цілком окремого... А тут завдяки однакового розумінню приватної власності всі тяжіють до тієї самої мети й відчувають, наскільки це можливо, ті самі радощі й печалі" [2, с. 157]. Відсутність приватної власності сприяє оздоровленню суспільства, хоча Платон і далі говорить про воїнський стан: "А про всілякі найдрібніші неприємності, яких вони, напевно, не позбудуться, не наважусь навіть згадувати, наприклад, про підлабунство убогих перед багатіями, про клопоти та прикрощі, які обов'язково потягне за собою виховання дітей, про вишукування грошей, необхідних для утримання сім'ї, коли доводиться або позичати, або не віддавати іншим, або, всілякими способами звідкись діставши, тримати їх у жінок чи в домашньої прислуги... Вони звільняться від усього цього й заживуть щасливим життям – значно щасливішим, ніж переможці на олімпійських іграх" [2, с. 158].

Філософське вчення Г. Сковороди базується на концепції "сродного труда", як джерела людського щастя й добробуту одночасно. Ідеальним суспільством, на думку філософа, є таке, де кожен громадянин може розвинути й реалізувати свої природні обдарування й нахили у праці, що їм відповідає.

Пізнати себе, свої обдарування й природні схильності можна за допомогою освіти, тому самопізнання, на думку Г. Сковороди, повинне стати основоположним для побудови щасливого й високоморального суспільства. Важливо не збитися з дороги духовного саморозвитку в бік реалізації плотських бажань, а знайти своє справжнє покликання, яке дається кожній людині без винятку від народження – тільки такий шлях веде людину до цілковитого щастя у "спорідненій праці", сприяє тому, що "нужное станет нетрудным, а трудное – ненужным".

Ставлення Платона до людської праці згідно з нахилами суто утилітарне: "спочатку люди народжуються не зовсім подібними

один до одного, вони мають різну природу, а також різні здібності до тої чи тої справи. [...] Хто краще працює – чи той, хто володіє багатьма мистецтвами, чи хто лише одним? [...] ...кожне діло можна робити не лише в більшій кількості, а й краще та докладуючи менших зусиль, коли виконувати його за своїми природними здібностями і, до того ж, вчасно, не займаючись іншими роботами" [2, с. 55].

Людина, що працює за покликанням і виконує "сродну" їй працю, отримує радість від роботи, відчуває "внутренній мир, сердечное веселіє, душевную крѣпость", досягнути яких можливо лише прислухаючись до самого себе, шляхом пізнання своєї внутрішньої сутності, внутрішньої натури. Тільки вільна "сродна" праця може забезпечити людині щасливе життя й наповнити його смыслом. Таким чином філософ розв'язав для себе проблему людського щастя й сенсу людського буття.

Тільки слідуючи природним нахилам, працюючи за покликанням і з задоволенням людина може жити в добробуті й радості: "Откуда же уродится труд, если нѣт охоты и усердія? Гдѣ ж возьмеш охоту без природы? Природа есть первоначальная всему причина и самодвижущаяся пружина. Она есть мать охоты... Охота сильняе неволи, по пословицѣ. Она стремится к труду и радуется им, как сыном своим. Труд есть живый и неусыпный всей машины ход потоль, поколь породит совершенное дѣло, соплѣтающее творцу своему вѣнец радости. Кратко сказать, природа запалает к дѣлу и укрѣпляет в трудѣ, дѣлая труд сладким" [1, с. 417–418]. Таким чином, праця для людини через самопізнання перетворюється з засобу для простого забезпечення життєдіяльності в життєву потребу і справжню насолоду.

Зрозуміло, що щаслива людина, яка любить свою працю й отримує задоволення від неї буде корисною для суспільства, яке, в свою чергу, повинне забезпечити всі можливості для її виховання, розвитку й духовного вдосконалення.

Платон у своєму діалозі, перш ніж говорити про задоволення від праці, поділяє людей на три типи: "...існує три типи людей: любомудри, тобто філософи, шанолюбці й користолюбці"

[2, с. 283]. Відповідно й задоволення кожен з них отримує саме від своєї праці, проте не сприймає інший тип діяльності, як задоволення: "...коли б тобі закортіло розпитати по черзі кожного з таких людей, яке життя з тих трьох типів найприємніше, то кожен з них найбільше вихвалитиме своє власне" [2, с. 283]. Що цілком суголосне із постулатом Сковороди "пізнай себе". Типів задовольень за Платоном також є три: "Отже, коли існують три види втіх, то вид, який належить тій частині душі, з допомогою якої ми пізнаємо, буде найвищим, і життя людини, у якій це начало панує над іншими, буде найприємнішим" [2, с. 285]. Тобто, найсильніше задоволення людина отримує від того типу діяльності, до якого вона схильна від природи, що знову ж таки перегукується зі сквородинівською концепцією "сродного труда".

Найважливішим завданням освіти, на думку Сковороди, є допомогти людині зрозуміти, який рід діяльності для неї є "сродним", бо "сродность" і покликання рівноцінні богу в людині. Між природою і богом та між життям і ділом він ставить знак рівності: "С природою жить и с богом быть есть то же; жизнь и дѣло есть то же" [1, с. 421]. Причому, особливу втіху людина повинна отримувати саме від процесу роботи, а не від отриманого результату, призначенням якого, в першу чергу, є підтримання життєдіяльності. Таке задоволення може дати лише "сродна" праця, а не прибуток чи отриманий результат: "Прибыль не есть увеселение, но исполнение нужности тѣлесныя, а если увеселение, то не внутреннее; родное же увеселение сердечное обитает в дѣланіи сродном. Тѣм оно слаже, чем сроднѣе. Если бы блаженство в изобиліи жило, то мало ли изобильных?" [1, с. 430].

Важливішою за виготовлений у процесі роботи продукт для людини повинна стати реалізація її природних нахилів і здібностей, повноцінне застосування обдарувань і талантів, отримання насолоди в процесі роботи. А ідеальне суспільство, на думку філософа, повинне забезпечити кожному своєму громадянину таку можливість; саме тому першочергову вагу має правильне виховання й освіта, які допоможуть людині знайти в собі "сродность" до певного типу праці. Особливу увагу Сковорода

пропонує звернути на природні нахили людини, адже природа, на його думку, є найкращим вчителем і вихователем, головне – не заважати їй, а йти назустріч. Важливим є практичне навчання людини, "наука", яка повинна спрямовуватися на розвиток і довершення природних даних, закріплювати які необхідно спеціальними вправами. "Споріднена" праця повинна увійти в звичку, стати єдиним проявом сутності людини на шляху до духовного вдосконалення. Життєвий час не повинен марнуватися на неробство й байдкування.

Виховання ідеального члена суспільства повинне, на думку Сковороди, приносити людині не лише практичні знання, а й прищеплювати їй правильні почуття та емоції, до яких зараховує любов, дружбу, вдячність. Адже природні нахили людини і її схильність робити добрі вчинки визначаються не лише розумом, а й "благим серцем" та "доброю волею". Головним вихователем, як вважає філософ, є природа – вона "есть всенародная и истинная учительница", але роль школи, людини-вчителя, вихователя не менш важлива – вони скеровують молоду людину на шляху пізнання. Перед тим, як навчати когось, вчителі мають довго вчитися самі, щоб мати моральний авторитет перед учнями. Та головними вчителями, які, давши людині життя, повинні навчити її чинити добро, є батьки: "Родители суть наши лучшие учителя" [1, с. 449]. Таким чином, бачимо у Г. Сковороди три складових повноцінного навчального процесу – природу, вчителя і батьків.

Платон про виховання людини пише так: "правильне навчання й виховання спонукають до вияву в людині добрих природних нахилів, а в кого ці нахили від народження, у того під впливом такого виховання вони стають ще кращими – і взагалі, і в передачі їх своїм нащадкам, так як буває у всіх живих істот" [2, с. 112]. Крім того, грецький філософ підкреслює важливість правильного виховання саме для держави, бо: "виховання зводиться до одного – до чітко окресленого й зрозумілого результату: або благо, або його протилежність" [2, с. 113], він каже, звертаючись до свого співрозмовника Адіманта: "у нас є всі підстави твердити, що так само й найдобріші

душі під впливом поганого виховання стають особливо поганими. Чи ти дотримуєшся думки, що великі злочини й крайня зіпсутість проростають із негарних натур, а не з прекрасних, яких зіпсувало виховання?" [2, с. 185].

Потужним джерелом кризових явищ у суспільстві Сковорода вважає "несродность" – коли людина виконує роботу, до якої не має нахилу чи відповідних здібностей у відповідній сфері діяльності: "Кто безобразит и растлѣвает всякую должность? – Несродность. Кто умерщвляет науки и художества? – Несродность. Кто обезчестил чин священничий и монашескій? – Несродность. Она каждому званію внутреннѣйшій яд и убійца. "Учителю, иду по тебѣ". Иди лучше паши землю или носи оружје, отправляй купеческое дѣло или художество твое. Дѣлай то, к чему рожден, будь справедливый и миролюбный гражданин и довлѣет" [1, с. 444].

Соціальна нерівність в ідеальному суспільстві Сковороди це "Неравное всѣм равенство", що має "природне" походження й трактується ним як різниця між людьми в їхніх природних нахилах та обдаруваннях. Філософ стверджує, що люди подібні до чаш різного розміру, наповнюваних від бога здібностями і що "Меншій сосуд менѣ имѣет, но в том равен есть большему, что равно есть полный" [1, с. 435].

Подібну думку має і Платон, який вважає, що "коли ремісник чи хтось інший, звичайний ділок за своїми вродженими здібностями, піде вгору завдяки багатству, широким зв'язкам, силі або ще чомусь іншому, і спробує перейти до стану воїнів, або хтось із воїнів зробить спробу потрапити до членів ради чи до охоронців, не маючи на те жодних підстав, а ще як одні й другі поміняються між собою і знаряддями праці, і званням, чи коли одна й та сама людина намагатиметься все це робити водночас, тоді, я впевнений, ... що така перестановка і втручання не в свою справу згубні для держави" [2, с. 123–124].

Суспільний ідеал для Г. Сковороди це – державне утворення, де "сродна" праця є життєвою потребою, благом і насолодою водночас, а сфера споживання матеріальних благ для людини не є вирішальною. Кожен член такого суспільства може розвинути

й реалізувати свої здібності, працюючи відповідно до власних бажань і природних нахилів.

Для Платона ідеальна держава та, де панує справедливість, бо "справедливість – це добродієність і мудрість, а несправедливість – нищість і невігластво", справедлива людина "достойна і мудра, а несправедливий – невіглас і лихий" [2, с. 35].

Український філософ, скориставшись античною спадщиною (зокрема моделлю ідеальної держави Платона) та Святим письмом, зміг витворити свій власний ідеальний світ щастя, обґрунтувати власні ідеї, які цілком справедливо стоять в одному ряду з європейськими філософськими та утопічними концепціями. Це свідчить про те, що творчість Г. Сковороди та його філософія, а відтак і українська література XVIII ст. цілком виправдано посідають належне місце серед європейських літератур того часу. Аналіз двох абсолютно різнопланових творів – "Держави" Платона та трактату Г. Сковороди "Жена Лотова" дає можливість простежити тяглість державницької філософської думки від античних часів до доби просвітництва XVIII століття. Очевидно, що продумана "системність" античного діалогу з його виразним державницьким спрямуванням цілком природно доповнюється людиноцентризмом і гуманізмом Г. Сковороди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Г. Сковорода. Книжечка о чтеніи священи[аго] писанія, нареченна жена Лотова // Г. Сковорода. Повне зібрання творів у двох томах. – К.. 1973.: "Наукова думка". – Т. 2.

2. Платон. Держава. Переклад з давньогрецької та коментарі Дзвінки Коваль. – Київ: "Основи", 2000.

REFERENCES

1. H. Skovoroda. Knyzhechka o chteniy svjashhenn[agho] pysanija, narechenna zhena Lotova // H. Skovoroda. Povne zibrannja tvoriv u dvokh tomakh. – K.. 1973.: "Naukova dumka". – T. 2.

2. Platon. Derzhava. Pereklad z davnjoghrecjkoi ta komentari Dzvinky Kovalj. – Kyjiv: "Osnovy", 2000.

Стаття надійшла до редколегії 06.12.22

Ya. O. Myshanych, Researcher
Shevchenko Institute of Literature of National Academy
of Sciences of Ukraine, Kyiv

PLATO AND HRYHORII SKOVORODA: SYSTEMICITY AND HUMANISM

The problem of an ideal society and an ideal state has interested mankind at all times – from antiquity to the present. The works of the Greek philosopher Plato show that as early as the fifth century BC, the concept of a just state was created, where everyone would do their job and live happily.

Holistic philosophical concept in the XVIII century. created by Ukrainian philosopher H. Skovoroda. The idea of vocation work became fundamental to his philosophy. The development of the concept was the so-called "upper republic", where all people got their bread working by vocation and according to their natural inclinations. In addition to ancient sources, the philosopher used the Bible, which he considered a separate ideal world, according to which all people should live. H. Skovoroda considered love, common property, universal equality and republican rule to be the main principles of a harmonious ideal state.

Keywords: *ideal, society, republic, justice.*

О. М. Сліпушко, д-р філол. наук, проф.,
Р. Фань, асп., М. Хуан, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ "САДУ БОЖЕСТВЕННИХ ПІСЕНЬ" ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Досліджено фундаментальні світоглядні засади поетичної збірки Григорія Сковороди "Сад Божественних пісень". Наголошено на новаторстві митця у сфері творення нових засобів поетичного вираження, зокрема поезики. Представлено бачення і тлумачення Сковородою важливих філософських категорій, акцентовано на творенні митцем власних символів, метафор, алегорій. Проаналізовано особливості синтезу у світогляді автора античних, середньовічних і ренесансних традицій. Світоглядні засади збірки "Сад Божественних пісень" охарактеризовано як барокові за своїм характером і вираженням.

Ключові слова: Григорій Сковорода, "Сад Божественних пісень", світогляд, Бароко, символ, емблема, античність, Середньовіччя, поезика.

Творчий світогляд Григорія Сковороди ґрунтується на бароковій художній концепції та цілком бароковими за своєю сутністю й концептуальними настановами поглядами на світ. Провідним є синтез середньовічних і ренесансних традицій, про що свідчать апелювання письменника до Біблії й водночас ідей античності. Художня концепція письменника представлена насамперед складною системою символів і алегорій, які набувають емблематичного характеру. Ідейна парадигма прочитується на рівні підтексту, адже Г. Сковорода не є прямолінійним, письменник творить оригінальну інтерпретаційну модель світоглядних переконань, переданих через образну систему, характерну для епохи Бароко. Л. Ушкалов виокремлює такі провідні символи у художньому світогляді Г. Сковороди: дзеркало, дорога, зернятко, змії, камінь, коло, море, рослина, сад, театр, трикутник. Символіка й емблематика творів відтворює бароковий світогляд письменника, сформований на основі Біблії, античних традицій і філософських роздумів.

Творчість Г. Сковороди, зокрема репрезентовані в ній ідеї, свідчать про її спорідненість з європейською літературною традицією, що дає можливість розглядати спадщину письменника в контексті світової літератури й філософії.

Світогляд Сковороди почав формуватися з дитинства: з одного боку, внутрішні духовні роздуми, а з іншого, впливи навколишньої дійсності, зокрема складна суспільно-політична ситуація в Україні. У 1734 р. Григорій Сковорода вступив до Києво-Могилянської академії, де навчався протягом десяти років із перервами, при чому відмовився від вивчення класу богослов'я, оскільки був переконаний, що віра насамперед має бути в душі людини, а натомість, церква є виразником політичної ідеології. Києво-Могилянська академія була вищим навчальним закладом європейського типу, майданчиком, на якому тогочасна європейська університетська освіта латинською мовою інтегрувалася в контекст української духовної культури. Це заклало головні підвалини творчого мислення Сковороди. Саме в стінах Академії почав формуватися світогляд майбутнього філософа, здобуті знання стали підґрунтям літературної творчості й власної філософської концепції.

У 1741–1744 рр. Г. Сковорода перебував у придворній капелі імператриці Єлизавети Петрівни, тому змушений зробити перерву в навчанні. Спочатку жив протягом року в Москві, потім у Санкт-Петербурзі (1742–1744 рр.). За переконанням Л. Ушкалова, "роки, проведені в столицях імперії, стали важливим етапом формування Сковороди, зокрема як музиканта" [8, с. 61]. Позначилися вони і на його творчих пошуках. Протягом 1745–1751 рр. Г. Сковорода був учасником російської дипломатичної місії в Угорщину, де мав можливість спілкуватися з університетськими викладачами й ученими. Протягом п'яти років філософ подорожував Європою. Окрім Угорщини, письменник відвідав Австрію, Словаччину, Польщу, Італію, Чехію та Німеччину, що вплинуло на формування його світогляду. Так, В. Соболев, досліджуючи зв'язки письменника з Польщею, зазначає, що "Польща увійшла в життя Сковороди у 1750 році, коли він приїхав до неї у складі почту генерал-майора Вишневського. Ймовірно, Сковорода побував у Краківському університеті..." [6, с. 112].

Г. Сковорода все життя провів у мандрівках, зокрема по Європі, де слухав лекції в європейських університетах, що зумовило значні зміни у світогляді письменника, і як наслідок, формування власного погляду на освіту й науку. Із 1751 р. після повернення в Україну письменник викладав поезику в Переяславській колегії, звідки його було звільнено. Г. Сковорода у викладанні апелював до нових методів. По суті, курс поезики "Міркування про поезію та посібник з поетичного мистецтва" побудовано не на традиційних принципах, а на новаторських, що викликало спротив у місцевих єпископів. Філософ мав конфлікт із єпископом Переяславської колегії Никодимом Срібницьким щодо методів викладання. Фактично єпископ вимагав повернутися до традиції, однак, Г. Сковорода не зрадив своїм принципам і дав відповідь латинським висловом: "Одна справа єпископський жезл, інша – сопілка пастуха". Власне, це й стало причиною звільнення з Переяславської колегії, оскільки система навчання з новаторськими методами викладання письменника піддавалася зауваженням і критиці, викликала спротив у єпископів, які надавали перевагу узвичаєним методам викладання. Саме під час перебування на Переяславщині письменник розпочав свою творчу діяльність.

Своїм життєвим покликанням Г. Сковорода вважав саме викладання. З 1754 р. філософ працював приватним учителем у переяславського поміщика Степана Томари у с. Ковраї, навчаючи його сина Василя. Письменник був досить вимогливим учителем, у 1755 р. його звільнено, оскільки слова, сказані учневі було сприйнято як особисту образу. Письменник був ознайомлений із працями німецьких філософів-містиків. Однак Д. Чижевський наголошує лише на впливах містичної літератури на творчість Г. Сковороди, адже філософ писав, основуючись на власному духовному досвіді: "Сковорода був лише натхнений колись читанням містичної літератури, але опрацьовував по-письменницькому свої думки самостійно, використовуючи лише матеріал своєї пам'яті, інтерпретуючи в дусі своїх ідей Св. Письмо та спираючись на власний духовий досвід" [9, с. 210].

Протягом 1759–1760 рр. Г. Сковорода викладав поезику в Харківській колегії. Філософа запрошували стати ченцем

церкви, однак, він мав власні погляди на тогочасну церкву, яка, як і суспільство загалом, значно обмежувала людину, її внутрішню природу. Цінуючи свободу й апелюючи до переконання, що віра насамперед має бути в душі, письменник відмовлявся від таких пропозицій: "Я стовпотворіння собою умножати не хочу, досить і вас, стовпів неотесаних, у храмі Божому". Своїм покликанням, "сродною" працею бачив саме навчання інших, а отже, повертається до викладання в колегії в 1761 р., де працював до 1764 р. Власне, Харківська колегія дала письменнику знайомство з Михайлом Ковалінським, який став його відданим учнем і найближчим другом.

Після перерви у викладанні Г. Сковорода поновлює роботу в колегії в 1768–1769 рр. Однак філософ викладав курс катехізису, при цьому методи викладання не знаходили схвалення в колегії, тому він залишає її і починає вести суто мандрівний спосіб життя, подорожуючи Слобожанщиною. По суті, у курсі катехізису філософ використовував не традиційні тлумачення, а свої власні, які відрізнялися від усталених переконань. Як бачимо, Г. Сковорода був стійким в особистих переконаннях і не хотів коритися, йшов, коли відчував на собі тиск чи обмеження. Свобода, і насамперед внутрішня, мала для нього найвище аксіологічне значення протягом усього життя, не проміняв її на посади чи приватну власність. Після 1769 р. Г. Сковорода не викладає в навчальних закладах, а натомість, подорожує Україною й фактично стає народним учителем, переходячи з одного будинку до іншого й передаючи свої знання. Ці подорожі спонукали до власних духовних роздумів, на основі яких поставали філософські трактати письменника. Помер Г. Сковорода 29 жовтня 1794 р. у с. Іванівка (нині Сковородинівка Золочівського району на Харківщині) у маєтку Андрія Ковалівського. На пам'ятнику викарбувано слова, які загалом репрезентують життєву концепцію письменника: "Світ ловив мене, та не спіймав".

На думку В. Сулими, світогляд Г. Сковороди відзначався символіко-алегоричним способом мислення, реалізованим через концепти: "У сучасній трансформації первісний символічно-образний спосіб думання Г. Сковороди можна визначити як

форму мислення концептами, здебільшого біблійними, що органічно тяжіють до формування власної концептосфери або ідеосфери, мислесфери" [7, с. 10]. Так, світогляд письменника сформувався на трьох визначальних засадах: антична і середньовічна європейська філософія; вітчизняне просвітительство; народна мудрість. За переконанням О. Мишанича, світогляд Г. Сковороди тісно пов'язаний із народною творчістю, однак, античні традиції також стали підґрунтям для формування поглядів на світ: "У поглядах на всі явища Сковорода перебував під великим впливом народної мудрості, світогляду простого трудового народу... Та філософська система Сковороди багатьма своїми коренями сягає античної філософії і філософської спадщини «отців церкви»" [4, с. 14–15]. Загалом уся спадщина перейнята філософськими ідеями, на становлення яких вплинули ідеї античних філософів.

Жанрова палітра творчості письменника є різноманітною. У поезії Г. Сковорода апелює до таких жанрів, як елегія, епіграма, пісня, панегірик, емблематичний вірш. Г. Сковорода як поет експериментує з версифікаційними властивостями вірша, що дало можливість Л. Ушкалову назвати його "одним із найрадикальніших реформаторів українського вірша за всю його історію" [8, с. 221]. Свою позицію дослідник пояснює системою таких аргументів: "По-перше, жоден з українських поетів XVII–XVIII століть не користувався так рясно неповними римами... По-друге, на відміну від класичної української силабіки, що культивувала жіночі рими (чоловічі рими вживалися тут лише як факультативні), Сковорода часто послуговується чоловічими римами... По-третє, поезія Сковороди відзначається особливим розмаїттям строфіки..." [8, с. 221]. Загалом Григорій Сковорода був реформатором поетичної техніки, запровадивши у теорію і практику віршування ряд новаторських речей, зокрема перехресне римування, чергування жіночих і чоловічих рим, він створив авторську конструкцію строфи, широко використовував внутрішнє римування. Він був новатором у творенні версифікаційних можливостей української барокової поезії, збагативши систему віршування. Провідними в поетичній спадщині митця є барокові ідеї свободи, життя як театру чи

дороги, людини та її місця у Всесвіті, пізнання, мотиви плинності й марності людського життя, мотив смерті. Окрім того, Л. Ушкалов виокремлює "христологічні мотиви: різдвяний і великодній, пов'язаний із мотивом співрозп'яття" [8, с. 225]. Дослідник акцентує також на мотивах "спокою, рустикального раю, аскетичного змагання зі світом, плоттю й дияволом, щастя, Христової бідності тощо" [8, с. 225].

"Сад Божественних пісень, що проріс із зерен Священного Писання" – поетична збірка Г. Сковороди, укладена протягом 1770–1780 рр., коли поет перебував на Слобожанщині. Збірка складається з 30 поезій-пісень, написаних за час викладання поетики в Переяславській колегії. Збірка свідчить про новаторство Г. Сковороди у сфері поезії, що проявляється у теоретичному і практичному планах. На думку З. Генік-Березовської, на становлення Г. Сковороди як поета вплинула освіта, здобута в Києво-Могилянській академії, яка була осередком європейських ідей: "Як поет Сковорода сформувався в переломну добу. Він був вихованцем Київського колегіуму, з яким пов'язаний розвиток української книжної поезії, орієнтованої на європейські, й головним чином, польські зразки" [1, с. 40–41]. Так, навчання в Києво-Могилянській академії, зокрема здобуті знання з поетики й риторики, було поглиблено й удосконалено під час викладання поетики в Переяславській і Харківській колегіях, де в поета сформувалося власне бачення поезії, її теоретичних положень.

Насамперед Г. Сковорода експериментує з версифікаційною системою, зокрема використовує чоловічу риму, перехресне римування, поєднує народну тонічну систему віршування та книжну силабічну систему віршування, а відтак, апелює до силабо-тонічної системи. В. Шевчук наголошує, що "збірка "Сад Божественних пісень" – це не тільки універсальна картина поглядів самого мислителя, створена цілком у традиціях українського бароко, але й універсальна розкладка поетичних розмірів. Творячи збірку, автор не просто з'явив свої емоції, але й склав справді "Керівництво до мистецтва поезії", яке дає поняття про всі можливі в тодішній нашій поезії віршовані розміри й строфи" [9, с. 583–584]. Б. Криса, досліджуючи

особливості української барокової поезії наголошує на тому, що новаторство Г. Сковороди простежується не лише на теоретичному, а й на ідейному рівні. Дослідниця пише, що збірка "Сад Божественних пісень" – "з одного боку, різновид поетичної філософії, а з другого – цілком нове явище – філософська лірика... Григорій Сковорода поглиблює вже відому проблематику в напрямку багатозначності й символічності слова, що постає через проблему духовного сприйняття текстів Святого Письма, на відміну від його букви. На цій основі він відкриває процес поетичного мислення як гру значень, мінливість думки, в якій можна вловити істину" [3, с. 209]. Окрім того, поет пропонує нові жанрові модифікації, зокрема переосмислює й осучаснює жанр панегіричної поезії в Піснях 25, 26, 27; доводить самодостатність жанру пейзажної поезії в Піснях 3, 13, 18; виокремлює жанр соціально-етичної поезії у Піснях 10, 20, в яких критикував соціальну нерівність.

Символічною є назва збірки, що реалізується через центральну алегорію саду, яку активно використовували у своїй творчості барокові письменники. Однак Г. Сковорода подає власну інтерпретацію саду, репрезентуючи біблійні алюзії. Окрім того, до кожної пісні дібрано епіграф з Святого Письма, який є своєрідною зерниною, з якої проростає власне поезія, тобто розкривається символічний зміст, закладений в епіграфі. За переконанням І. Ісіченка, відповідно до алегоричного мотиву саду письменник вибудовує структуру збірки, подаючи тридцять поезій, у чому дослідник вбачає прихований і символічний зміст: "Утілюючи мотив Саду, Г. Сковорода відповідно структурує поетичну збірку. Він відбирає зі своїх записів тридцять віршів, виявляючи вже в цьому символічному числі підсумковий характер збірки. "Сад божественних пісень" постає наслідком досягнення життєвої зрілості, яка дає змогу навчати інших. Адже саме 30-річний вік старозавітна громада визнавала необхідним для початку проповідницького й учительного служіння" [2, с. 56]. Отже, в основу кожного вірша покладено "зерно", узятє з Біблії й проінтерпретовано філософом по-своєму. Пісню 1-шу присвячено ідеї чистої совісті й переконанню в тому, що людина, яка живе злом і ненавистю,

здобуває духовну смерть. Натомість, чиста совість приводить до вічного життя: "Коли совість в тебе чиста, не страшний Перун огнистий, ні! Пекла вогнем він не палить, А має життя райське, хвалить" [5, с. 49]. Власне, головну ідею символічно переосмислену в Пісні, репрезентовано в епіграфі: "Блаженні непорочні в дорозі, що ходять законом Господнім". Автор протиставляє праведне життя людини, яка наслідуює шлях Христа, живе за законами любові й добра, та того, хто чинить гріх, а отже, обирає духовну смерть. Г. Сковорода закликає: "Зітри серця твердість, вогню пали щедрість; На смерть марноті і злomu в житті Живу тобі, мій світ!" [5, с. 50]. Так, ключовою є опозиція "життя – смерть", яка розгортається через усю збірку.

До ідеї чистої совісті поет апелює в Пісні 10-ій, відомій під назвою "Всякому місту звичай і права". Епіграфом до вірша стали слова Сираха: "Блажен муж, що в премудрості помре і що в розумі своїм повчається святині". Пісня вибудовується на антитетичних опозиціях: центральний образ "совісті, як чистий криштал", що є виразником духовного й внутрішнього, та негативні образи, які виражають матеріальне й зовнішнє. Варто звернути увагу на структуру вірша, а саме, рефрен "А я у полоні одних лиш дум, Одне непокоїть тільки мій ум" [5, с. 57], який в передостанній строфі ускладнюється й відображає рух авторської думки: "В мене ж турботи лише одні, Щоб безрозумно не вмерти мені" [5, с. 57]. В останній строфі Г. Сковорода наголошує, що лише чиста совість може протистояти смерті, яка переосмислюється через фольклорний образ-символ коси й не зважає на матеріальні статки людини чи її соціальне становище в суспільстві, а отже, висловлюється ідея про рівність усіх перед нею. У Пісні 2-ій Г. Сковорода порушує проблему матеріального й духовного, свідченням чого є символічний епіграф: "Що на землі ти зв'яжеш, те зв'язане буде на небі". Вірш є антитетичним, тобто вибудовується на центральній опозиції "земля – небо", яка символічно переосмислюється через антитезу "матеріальне – духовне". Так, у першій строфі подано заклики піти від земних справ і турбот у гори, де спокій і тиша: "Залиш, о дух мій, скоро всі землянії міста! Зійди, мій душе, в гори, де правда живе свята, Спокій де, тишина царюють

з відвічних літ, Країна де вабна, де неприступний є світ. Залиш печалі світу й марнотність мирських діянь!" [5, с. 50]. На основі зазначених опозицій душа протиставляється тілу, як небесне земному: "А душу тілесним не можна задовольнити, Вона лише небесним смуток хоче наситить" [5, с. 50]. У вірші провідною є ідея, яка репрезентує життєву філософію Г. Сковороди, який закликав утекти від суспільних обмежень, матеріального світу й знайти душевний спокій, внутрішню гармонію: "Кинь світ цей злоторний. Він завжди є темний ад. Хай летить геть ворог чорний, в горній підіймися град. Хоч по землі йдеш ти, поселись на небесах..." [5, с. 50]. Зовнішній світ переосмислюється як такий, що позбавлений духовності й моральних цінностей, де втрачається зв'язок із Богом. Філософ вважав, що людині важливо жити в гармонії з власною природою.

У збірці є вірші, написані з нагоди релігійних свят, в яких автор апелює до євангельських мотивів. Так, у Піснях 4-ї і 5-ї розповідається про Різдво Христове, свідченням чого є епіграфи, подані на початку: "Бог сина свого одnorodженого послав у світ, щоб ми з нього жили" [5, с. 52], "І породила вона свого первенця сина, і його сповила, і до ясел поклала його" [5, с. 53]. Репрезентативним у Пісні 4-ї є заклик, що звучить рефреном: "Веселіться, адже з нами Бог" [5, с. 52]. У Пісні 6-ї Г. Сковорода звертається до теми хрещення Ісуса Христа від Іоана Предтечі. Пісні 7-му та 8-му присвячено Воскресінню Христовому, а відтак, центральним є мотив страждання Ісуса Христа на Голгофі. Зокрема, у Пісні 7-ї поет переосмислює людину як символ зернини, покладеної в землю, з якої з'являється врожай, тобто людина, померши тілом, може здобути безсмертя душі й подарувати життя іншим: "Пшеничная зернина хоч в ниві згнива, Та з мертвого рослина і плід ожива. Одне зерно оте В наступний рік зросте, сторицею – плід" [5, с. 54]. Пісню 15-ту присвячено Великій суботі. Пісня 9-та присвячена Святому Духу й має два епіграфи: "Добрий дух твій нехай попровадить мене по рідній землі", "Тож зійдімо і змішаймо там їхні мови, щоб не розуміли вони мови один одного". Провідною є ідея свободи, якій Г. Сковорода надавав великого значення в житті. Філософ був переконаний, що все вимірюється саме

свободою: "Мені ж свобода лиш одна вабна, І безпечальна, препроста путь, В житті це мірка є основна, З'єднає коло циркуль отут" [5, с. 56]. У Пісні 11-ій центральною є опозиція "матеріальне – духовне", між складниками якої відбувається постійна боротьба. Власне, Г. Сковорода порівнює людину з орлом, зазначаючи, що матеріальне обмежує її, як орлу не дає розправити крила. Рефреном у першій і другій строфах є слова: "Не плоттю ситий дух" [5, с. 58], в якому розкривається головна ідея вірша. Поет зазначає, що вибір на користь духовного приведе людину до Бога, натомість, матеріальне є втіленням прірви.

Проблему тогочасного суспільства як символу обмежень і утисків людини порушено в Пісні 12-ій. Так, місто протиставляється полю, тобто світ матеріальний і штучний ставиться в опозицію до природи. Г. Сковорода вважав, що наодинці з природою людина може знайти спокій і тишу: "В город не піду багатий – на полях я буду жить, Вік свій буду коротати там, де тихо час біжить... Бо міста, хоча й високі, в море розпачу штовхнуть, А ворота, хоч широкі, у неволю заведуть" [5, с. 58–59]. Більше того, місто асоціюється з неволею і розпачем, натомість, природа приносить радість, зокрема рефреном є риторичний оклик: "О діброво, о зелена! Моя матінко свята! В тобі радість звеселенна тишу, спокій розгорта" [5, с. 59]. Саме на природі Г. Сковорода знаходив внутрішню свободу й спокій, що було для нього найбільшим багатством і викликало почуття щастя, спонукало до глибоких філософських роздумів і приносило мудрість: "Здрастуй, любий мій спокою! Ти навіки будеш мій, Добре будь мені з тобою: ти для мене, а я твій. О діброво! О свободо! Я в тобі почав мудріть І в тобі, моя природо, шлях свій хочу закінчить" [5, с. 59–60]. З огляду на це, людина має повернутися до природи, тобто свого первинного, природного стану, оскільки місто як утілення матеріального й штучного з багатством обмежує людину, руйнує її духовну сутність. Оспівуванню й похвалі природи присвячено також Пісню 13-ту. Так, природу означено поняттями гармонії та музики, в осмисленні автора це рай, а натомість, місто заперечується: "Пропадайте думи трудні, І міста багатолюдні! Я й на хлібі сухім житиму в раю таким" [5, с. 60].

Мотив утечі до природи з її тишею і спокоєм продовжується в Пісні 17-ій. Власне, це втеча від зовнішнього світу, який переосмислюється як "Червоне море, що кипить", тоді як природа – це "тиха пристань". Ліричний герой зупиняє свій біг, щоб утекти до тиші й спокою. У Пісні 18-ій провідним є мотив жити за природою, приймати з вдячністю все, що дає Бог, що репрезентується в символічному епіграфі: "Бог противиться гордим, а смиренним дає благодать". Яскраво вираженими у вірші є фольклорні елементи, які надають твору ознак народної пісні. Г. Сковорода апелює до мотиву нудьги в Пісні 19-ій, написаній у переяславських степах у с. Ковраї. Поет називає нудьгу проклятою, лютою мукою: "Ах ти, нудьго проклята! О докучлива печаль! Гризеш мене затята, як міль плаття чи ржа сталь. Ах ти, скуко, ах ти, муко, люта муко!" [5, с. 66]. Автор намагається боротися з нею, просить у Бога допомоги в цьому. До проблеми душевного спокою та боротьби з нудьгою чи печаллю Г. Сковорода звертається також у Пісні 24-ій. Поет наголошує на труднощах, які виникають під час пошуку спокою: "О спокою наш небесний! Де тебе знайти в наш час? Ти усім нам є чудесний, врізнобіч розкинув нас" [5, с. 72]. У Пісні 20-ій провідним є образ-символ душевної чистоти, до якої автор закликає прагнути: "Непорочність – ось де діамант, А невинність – ось священний град" [5, с. 67].

Пісню 21-шу присвячено ідеї щастя, його пошуку у світі, що простежується в риторичному запитанні, яке ліричний герой ставить птахам, мудрецам і книжникам: "Щастя, де ти живеш?" [5, с. 68]. Рефреном звучать риторичні оклики, звернені до щастя як матері й дому, які вважалися святинами, а отже, щастя для поета було чимось особливим і сакральним: "О щастя, наш ясний світе, О щастя, наш красний цвіте! Ти мати і дім, появився, покажися!" [5, с. 68]. На основі внутрішніх роздумів автор робить висновок, що щастя не потрібно шукати в зовнішньому світі чи матеріальних речах, оскільки там його немає: "Щастя нема на землі, щастя нема і в небі, Не віднайти й у вуглі – інде шукать треба" [5, с. 68]. Ці філософські міркування приводять поета до розуміння того, що щастя насамперед потрібно шукати всередині самої людини через самопізнання. У Пісні 22-ій

Г. Сковорода повертається до протиставлення духовного й матеріального, закликаючи надавати перевагу справжнім цінностям: "Всяка плоть – пісок той, як мирська слава, А жадоба омерзить те, знай, Полюби шлях вузький, утікай од орави, Візьми Бога з Давидом ти пай" [5, с. 70]. Пісню 23-тю присвячено проблемі часу, зокрема характерному для епохи Бароко мотиву швидкоплинності, який переплітається з мотивом вічності. Філософ закликає не марнувати час, а використовувати кожен хвилину свого життя з користю й задоволенням: "Кинь, о друже мій, безділля, Дорожити варто днем, Зразу ти берись до діла – Час безслідно промайне!" [5, с. 71].

Л. Махновець наголошує на великому значенні Пісні 26-ої, зазначаючи, що це був перший датований твір Г. Сковороди як талановитого поета. По суті, це панегірик переяславському єпископу Іоанну Козловичу, символічний зміст якого розкривається в епіграфі: "Отож хай просвітиться світло ваше перед людьми, щоб бачили ваші добрі справи...". Написано вірш у 1753 р., тобто в рік початку роботи в Переяславській колегії. Панегірик відзначається урочистістю й офіційним викладом, що пояснюється приводом для його написання, тобто входом на єпископський престол Іоанна Козловича. Висловлюється ідея про те, що користь для суспільства принесе лише гідна людина, яка займає своє місце, відповідно до природних здібностей. Саме добрі справи єпископа проставляються у вірші. Схожу ідею висловлено також у Піснях 25-ій і 27-ій, присвячених відповідно Гервасію Якубовичу та білгородському єпископу Іоасафу Миткевичу. Так, Пісня 25-та написана з приводу відходу з Переяслава в Білгород Гервасія Якубовича в 1758 р. в якості архімандрита. Власне, дорога від одного міста до іншого переосмислюється як алегорія життя-мандрівки. Г. Сковорода висловлює побажання щасливого шляху, які реалізуються в рефренах: "У щасливу путь хай шляхи ведуть!", "У щасливий слід, мов гладенький лід", "Доброщасний путь у ніч всюди будь", "Щасний хай відхід доброславить вхід" [5, с. 73–74]. Пісня 27-ма перегукується зі структурою й загальною ідеєю збірки насамперед через образ саду, зокрема приїзд єпископа Іоасафа Миткевича переосмислюється як вхід у сад. Власне, колегія уподібнюється

до саду, а викладання є поливання рослин. Так, Г. Сковорода після вірша подав записку для пам'яті, в якій висловив прихильність до єпископа, назвав його "істинним садівником": "Був пастир освічений, покірливий, милосердний, незлобивий, правдолюбець, престол чуття, любові світильник. У саду цього істинного садівника Христового і я благочестиво три літа – 1760 і 63-тє і 4-тє, коли він представився від землі до небесних сфер – працював..." [5, с. 76].

У пісні 28-їй стверджується думка про те, що людина є творцем свого щастя, яке потрібно шукати в собі, у душі й серці через самопізнання: "Що потрібно тобі, знайдеш лиш у собі. Придивись в нутро тобі: друга знайдеш у собі..." [5, с. 77]. Г. Сковорода апелює до осмислення життя як бурхливого моря, з якого поет намагається втекти, у Пісні 29-їй. Навколишній світ переосмислюється в образі моря: "Човен бурі вихр хитає, Піднесе чи вниз кидає! Нема мені миру І нема навкліру. Море це мене зживає" [5, с. 79]. Пісня 30-та є завершальною і містить усі теми й проблеми, порушені у збірці, зокрема провідну опозицію "життя – смерть", до якої автор звертався в першій пісні.

Загалом у збірці "Сад Божественних пісень" Г. Сковороди бачимо багатогранну барокову за своїм характером художню концепцію і світоглядну систему. Світоглядний контекст базується на поєднанні й переосмисленні традицій Середньовіччя і Бароко. Автор постійно звертається до біблійних текстів і надбань античної культури. Це два рівноцінні джерела для натхнення і пошуків. Світоглядна система Г. Сковороди виявляється через прочитання не стільки тексту, скільки його підтексту. Сформована автором суто індивідуальна інтерпретаційна модель світоглядних переконань передається через систему художніх образів, характерних для епохи Бароко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Генік-Березовська З. До питання про пізню українську барокову поезію // Грани культур. Бароко, романтизм, модернізм. – Київ: Гелікон, 2000. – С. 37–50.

2. Ісиченко І. Сакральний простір "Саду божественних пісень" Григорія Сковороди // Слово і час. – 2013. – № 1. – С. 52–63.

3. Криса Б. Пересотворення світу: українська поезія XVII–XVIII ст. – Львів: Свічадо, 1997. – 215 с.

4. Мишанич О. Григорій Сковорода та усна народна творчість. – Київ: Наукова думка, 1976. – 151 с.
5. Сковорода Г. Сад Божественних пісень // Повне зібрання творів у 2-х т. – Київ: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 49–81.
6. Соболь В. О. Реценція Григорія Сковороди в Польщі // Переяславські Сковородинівські студії. – 2011. – Вип. 1. – С. 111–123.
7. Сулима В. Біблійні концепти і проповідницька традиція української літератури (на прикладі концепту води) // Слово і Час. – 2007. – Вип. 12. – С. 3–14.
8. Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарій. – Харків: Майдан, 2004. – 776 с.
9. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. – Харків, 2004. – 272 с.
10. Шевчук В. Григорій Сковорода як письменник і мислитель // Муза Роксоланська Українська література XVI–XVIII ст.: У 2 кн. – Київ: Либідь, 2005. – Т. 2. – С. 579–594.

REFERENCES

1. Henyk-Berezovska Z. Do pytannia pro pizniu ukrainsku barokovu poeziiu. Hrani kultur. Baroko, romantyzm, modernizm. Kyiv, 2000.
2. Isichenko I. Sakralnyi prostir "Sadu bozhestvennykh pisen" Hryhoriia Skovorody. Slovo i chas, 2013. № 1.
3. Krysa B. Peresotvorennia svitu: ukrainska poeziia XVII–XVIII st. Lviv: Svichado, 1997.
4. Myshanych O. Hryhoriia Skovoroda ta usna narodna tvorchist. Kyiv, 1976. 151 s.
5. Skovoroda H. Sad Bozhestvennykh pisen. Povne zibrannia tvoriv u 2-kh t. Kyiv, 1973. T. 1.
6. Sobol V.O. Retseptsiiia Hryhoriia Skovorody v Polshchi. Pereiaslavski Skovorodynivski studii Pereiaslav, 2011. Vyp. 1.
7. Ushkalov L. Hryhoriia Skovoroda: seminarii. Kharkiv, 2004.
8. Ushkalov L. Hryhoriia Skovoroda: seminarii. Kharkiv, 2004.
9. Chyzhevskiy D. Filosofiiia H. S. Skovorody. Kharkiv, 2004.
10. Shevchuk V. Hryhoriia Skovoroda yak pysmennyk i myslytel. Muza Roksolanska Ukrainka literatura XVI–XVIII st.: U 2 kn. Kyiv, 2005. T. 2.

Стаття надійшла до редколегії 29.08.22

O. M. Slipushko, Dr Hab., Prof.,

R. Fan, PhD Student, **M. Huan**, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

OUTLOOK BASIC OF "GARDEN OF GOD SONGS" OF HRYHORII SKOVORODA

In this article the fundamental outlook basic of poetical book "Garden of God songs" of Hryhoriia Skovoroda is investigated. It is underlined the new character of formation of modern methods of poetic representation, partly poetic. It is represented understanding and interpretation by Skovoroda of difficult and important philosophical categories. It is underlined the formation by poet individual

symbols, allegories and metaphor. It is analysed the join it his outlook the Ancient, Middle Ages and Renaissance traditions. The outlook basic of book "Garden of God Songs" is characterised as Baroque.

The general symbols in the art outlook of Hryhorii Skovoroda is mirror, way, nom, snake, stone, circle, sea, plant, garden, theatre. Symbols and emblems of poetic texts represent his Baroque outlook, that was formed in the basic of Bible, Ancient traditions and philosophical thinking. Poetic texts of book and its ideas in this book represented its connection with European literature traditions. That is why we can analysed literary heritage of writer in the context of the world literature and philosophy.

In general in book of Hryhorii Skovoroda "Garden of God songs" we can observe the Baroque complicate art conception and outlook system. The outlook context is based on the reinterpretation of Middle Ages and Renaissance traditions. The text of author represent the interpretation of Bible texts and Ancient culture. These two equal sources for inspiration and looking texts. The outlook system of Skovoroda is represented through reading not only exterior text but interior text too. Author formed individual interpretation model interpretation model of outlook thinking. It is presented through system of art images with Baroque character.

Keywords: Hryhorii Skovoroda, "Garden of God songs", outlook, Baroque, symbol, emblem, Ancient World, Middle Ages, poetic.

А. О. Ткаченко, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІНТЕРТЕКСТ ЯК СВІТ: ОРИГІНАЛ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ (на матеріалі творчості Григорія Сковороди)

Хрїя "пізнай себе" інтертекстуальна, її автор – не Сократ і не Сковорода. Зате йому належить оригінальне трактування міту про Наркіса та вчення про природжені нахили людини, її споріднену діяльність.

Полемічно заперечено заміну в адаптації Валерія Шевчука для школярів "душі" на "нутро", а Глаголу (Божого Слова) на "знання"; відкинуто й анонімний макаронічний покрuch "сродна праця".

На прикладі художнього осягнення "феномена волошки" в поезії П. Тичини, А. Малишка, І. Драча розкрито проблематику порушення гармонії між красивим і корисним. Постає актуальна і нині, і повсякчас тема: красиве/корисне/моральне – і художність.

Ключові слова: Григорій Сковорода, інтертекст, красиве-корисне-моральне, кардіоцентризм, лівопівкульний раціоцентризм, споріднена діяльність, мистецька ідея, художність.

У нашому схилянні перед мандрівним філософом і поетом, у контексті глобальної битви цивілізацій незайвим буде вдатися й до поняття інтертекстуальності та до головних апорій світу – **краса і користь**. Інакше кажучи – естетика і прагматика.

Іще в шумерському епосі, твореному понад 45 століть тому, натрапляємо на легенду "Літо і Зима, або Енліль обирає бога – покровителя землеробів". Володар повітря бог-батько Енліль, прагнучи створити на землі добробут, породив двох братів – Емеша й Ентена (Літо і Зиму). Брати згодом засперечалися, хто з них кращий. Батько розсудив їхню суперечку, віддавши перевагу Ентену-Зимі, адже, мовляв, води, що приносять життя всім краям, доручено йому, хліборобові богів, котрий виробляє все. Після батькового дорікання Емеш припадає на коліна перед Еntenом і звертається до нього з молитвою, потім дарує йому золото, срібло й лазурит, і вони як брати та друзі радісно бенкетують [1, 36–37].

Цей диспут можна вважати не тільки першою писемною фіксацією антиномії *красивого* і *корисного*, а й першим порушенням одного з основних законів логіки – закону тотожності, або ж протиставленням непротиставлених понять. Адже опозиція *красивому/прекрасному* – *некрасиве/потворне*, опозиція *корисному* – *некорисне/шкідливе*. Тавтологічно кажучи, *красиве* те, що *красиве*, а *корисне* те, що *корисне*. Проте, за утилітарного підходу, формальна логіка поступається місцем алогічній прагматиці: *красиве те, що корисне*.

Понад 20 століть по тому Сократ увиразнює подібну і чи не найдавнішу в історії людства та найживучішу оману в парадоксальних образах: кошик із гноєм прекрасний, якщо він корисний, а гарно оздоблений щит, виготований з матеріалу, що не захищає воїна, не можна назвати прекрасним [1, с. 29]. А втім, Сократ намагався гармонізувати *прекрасне* і *корисне* на основі третього поняття – *моральності*, яка, на його думку, постає завдяки знанню того, що є *благо* – *прекрасне* й *водночас корисне* для людини, а це допомагає їй досягти *блаженства* й *щастя*.

Згадаймо античну ідею *калокагатії*, гармонійної єдності фізичної краси і духовної досконалості, Краси і Добра. Стародавні греки вважали, що людина має *природжену* здатність відрізнити *прекрасне* від *потворного*, бачити *добре* (а воно завжди *прекрасне*) і *зле* (завжди *потворне*). Життя, сповнене наснаги й добробуту, – це добро і благо; гармонія космосу – це краса. Людина дивується, захоплюється ними, а відтак і сама живе відповідно до пов'язаних із космосом міри та краси. Але красу як речей, так і душі, пов'язують із *природною доцільністю*, а не з духовним абсолютотом: його, як і добра, одягненого у вериги самокатування й покори, античність не знає.

На межі нашої ери устами Мойсея буде проголошено: "Не одним хлібом живе людина, але всяким Словом, що виходить із уст Господа" (Второзаконня, 8, 3); а також у Євангеліях, – устами Христа – "Людина житиме не самим хлібом, а кожним Словом, що виходить з уст Божих" (Лука, 4, 4; Матв., 4, 4).

Іще по двох тисячоліттях читаємо у Вікіпедії: "Фразеологізм уживають у значенні: для людини бути ситою, жити в достатку не головне, є в житті важливіші *цінності* – духовні". Так знову,

вже на рівні етимології слова *цінності* (чи *вартості*), показує різки світ прагматики. Внутрішня форма (за О. Потебнею), або ж етимон обох цих слів – од торгу. Христос виганяв торгашів із храму. Натомість у словосполучах *моральні* чи *духовні основи, підвалини, засади* етимологічне коріння будівниче, але наш корисливий час їх відкидає, універсалізуючи *катахрезою* (оксиморон, що від частого вживання втратив свою первинно гостру парадоксальність), – *моральні, духовні*, як і всілякі інші, – *цінності* або ж *вартості*. Почому мораль і духовність?

Але повернімося до прекрасного. У буддистському світосприйнятті (Шанкара, IX ст.) воно осягається в нирвані – відчутті єдності з абсолютом, стані спокою, відсутності бажань, незацікавленості й позаеґоїстичності [1, с. 36–37].

Ще через дев'ять століть сучасник Сковороди І. Кант майже повторює ці постулати стосовно естетичного сприйняття: до об'єкта слід підходити насамперед безкорисливо, незацікавлено: це дає задоволення "без поняття" і "без мети" [1, с. 29].

Художньо розгортає подібну тезу Освальд-Еккард Бурггардт / Юрій Клен у сонеті "Сковорода": *"Піти, піти без цілі і мети <...> Щоб з хаосу душі створити світ"*. А Павло Тичина в першій частині поеми-симфонії "Сковорода" подає картину єдності мандрівного філософа з природою-красою: *" <...> / І понад гречкою бриніння бджіл, / а ще отари понад лісом, / і Кисва далекого торжественність нагорна, – / усе, усе в природі каже: / пізнай себе самого, пізнай. / І знову сповнюється миру / душа Сковороди. / І тиху флейту з-за пояса діставши, / він починає славить світ, / Того, хто в світ його послав / і пізнавать себе самого научив"*.

Хрія (афоризм, що не має зафіксованого авторства) "пізнай себе" інтертекстуальна, її автор – не Сократ, якому її приписують у ширшому формулюванні ("Пізнай самого себе, і ти пізнаєш всевіт..."), і не Сковорода (він сам називає кілька джерел – від Мойсея до Фалеса [4, с. 200]). Зате йому належить оригінальне трактування міту про Наркіса, котрий через зовнішню красу осягає свою істинну, сущу в Бозі ідею, закохується в неї, у глибинах душі має знайти свою вічну,

нетлінну людину, а разом з нею і світ, і Бога в абсолютній єдності з собою. Так і виявляється його *"сродність"*.

Поняття *"сродности"* багатогранне: це і мета, до якої прагне людина, і шлях, яким іде. Сковорода вважає спорідненість таємним Божим законом, убаचाє в ній метафізичну суть людини. Щоб не заблукати, а прожити те єдине життя, яке реалізує Божий план, треба пізнати свою природу, вслухатися в себе і жити відповідно до істинних *нахилів, покликів* духу. Але як пізнавати себе? Як збагнути спорідненість із власним покликом і Божим промислом? Як розпізнавати в житті все зайве й непотрібне? А головне – як жити за цими принципами? Уся творчість і життя Григорія Сковороди були підпорядковані потребі дати відповіді на ці питання. Зокрема, й художнім словом. Так, у 28-ій пісні він закликає: *"Брось Коперниковски сфери. / Глянь в сердечныя пещеры! / В душъ твоей Глагол, вот будеш с ним весьол!"* [4, с. 59].

Адаптація пісні для учнів старшого шкільного віку (автор версії Валерій Шевчук) перекичує суть цієї максими: *"Кинь Коперникові сфери, / В серця глянь свого печери! / Як знання в нутрі твоїм – то веселий будеш з ним"* [6, с. 56]. Душа, певна річ, – не "нутро", Глагол – не частина мови, а Слово, тобто Бог, любов. Так з'являється світоглядна помилка: замість *кардіоцентризму* – *раціоцентризм*. Знання – то ще не любов. І незнання цього (тобто, знання, не забезпечене моральністю, про що говорив ще Сократ) он стільки знарядь убивства начворило.

Книжку "Сад пісень", із якої процитовано адаптацію В. Шевчука, чотири рази перевидано в серії "Шкільна бібліотека" видавництва "Веселка" ще за дочорнобильських часів (1968, 1972, 1980, 1983), саме тому й авторський епітет "божественних" зник із її назви. Про Бога згадали після Чорнобиля, та ще після того, як Олесь Гончар слідом за Василем Биковим процитував рядки з Одкровення Іоанна Богослова: "<...> звідки вона явилась, ця "звізда Полин", – з ночей біблейських чи вже з ночей прийдущих? "Палаюча, мов смолоскип, впала вона на третину річок та на джерела вод <...>" І чим викликана була з'ява її – чи недбальством людським, жорстокою їхньою невдячністю, порушенням самої рівноваги буття, чи глумлінням над Матір'ю-

природою, яка завжди була така добра до нас у своїй вічній, безмірно терплячій любові? І чому та полинна розгнівана сила вибрала саме нас, що хотіла так страшно сказати цьому нинішньому віку, від чого хотіла всіх нас застерегти?" [2, с. 694].

Можливо, упорядник "Саду <...> пісень" (Василь Яременко) та інтерпретатор (Валерій Шевчук), улягаючи атеїстично-дидактичним директивам, намагалися полегшити учням сприйняття, а собі – коментування, бо в інших версіях В. Шевчука фігурує *глагол* (з малої літери), а замість душі – на жаль, таки *нутро* (див., напр.: [5, с. 338]).

А в наступній строфі ніби все й відтворено, за винятком гумористичного штришка оригіналу. **Сковорода:** *"Мать блаженная натура / Не творит ничто же здура. Нужнѣйшее тебѣ найдеш то сам в себѣ"*. **Шевчук:** *"Вічна природа-мати / Зайвини не може мати. / Найпотрібніше тобі ти знайдеш лиш у собі"*. Не кажучи вже про версифікаційну підміну силабіки силабо-тонікою (а форма, як відомо, змістовна), це і в **суто** змістовому плані посилює дидактику оригіналу. Діти не дуже люблять, коли їх так пласко, без гумору, повчають.

А щодо *раціоцентризму* додам уточнення – він ще й *лівопівкульний* (обидва терміни мої). Це те, що сучасні дослідники дружно та хибно звуть логоцентризмом. Постструктуралізм устами Ю. Крістєвої [3] оголошує неконкретним і саме поняття Слова, натомість універсалізуючи його величність Текст (так і пишуть – з великої), що з нього ж таки, Слова, виростає. У них пропущене джерело О. Потебні, який виводить усе зі слова й показує три його сфери, що перегукуються зі сферами Сковороди, а постструктуралісти розпливаються в речовині тексту, ніби не помічаючи його першоджерела, повторюю – Слова. Полемізуючи проти логоцентризму, вони чомусь убачають у логосі лиш античне раціо, тоді як там, у ядрі, в центрі – й емоцію, почуття, серед яких найцентровіше – любов. Тобто, підмінили суть *логоцентризму* *раціоцентризмом*, а потім одностайно (тут цілком підходить оте радянське слівце) його осуджують.

Глибокий, об'ємний термін **ідея** сягає античності та включає в себе як "ідеалістичну", так і "матеріалістичну" (емоційну

і раціональну) сфери. Саме тому визначення ідеї як головної чи провідної "думки" твору, що перемандрує зі словника до словника, – однобоке, прагматичне, раціоцентричне. Ліва півкуля нашого мозку, спрощено кажучи, продукує раціо, права – емоцію. І постійно ця дуже розумна ліва півкуля **намагається** опанувати праву. Звідси розхожий вислів: розберімося без емоцій. Але це неможливо, бо **без людських емоцій немає людського осягнення істини**. Та все ж лівопівкульний, сальєрівський раціоцентризм **намагається** збагнути моцартівську загадку генія, "алгеброю звірити гармонію". Чи не тому звульгаризоване за радянських часів поняття **ідея**, під яким розуміли переважно ідею політичну, соціологічну, нині втрачає свої **мистецькі** позиції. Його тепер ледь не повсюдно замінили іншою вивіскою лівопівкульного раціоцентризму – модним поняттям *смисли/сенси*, яке вже нав'язло в зубах. **Смисли мої, сенси мої, лихо мені з вами!** Якщо вже так боїмося девальвованого поняття **ідея**, то поняття **мистецька ідея** (феноменолог Б. І. Антонич уживав також запозичений у поляків термін "**ідея артистична**") – повторюю, набагато глибше, об'ємніше, ніж будь-які сенси чи смисли, бо там, у глибині, є не лише думка, а й почуття.

Але повертаємося до Григорія Сковороди, хоч ми від нього й не віддалялись, а навпаки – наближаємось. І ще про один lapsus linguae. Він анонімний, але локалізувати його, напевне, можна 20–30-ми роками ХХ століття, а пояснити – намаганням піймати філософа і притягнути до атеїстичної школярської дидактики й прагматики, про що йшлося вище. Пізнання себе – лише перший крок на шляху до гармонії. В оригіналі ключові поняття звучать як "**сродность**", "**сродное дѣйствіє**", "**дѣло**". Серед них – і "**сродность к хлѣбопашеству**", і "**сродность к богословію**", і "**к воїнству**", навіть "**к подлѣйшему ремеслу**" ("Разговор, называемый алфавит, или Букварь мира" [4, с. 205, 210, 217, 220]). Однозначного перекладу цього поняття на сучасну мову немає. **Спорідненість** – не зовсім те саме. Це спільне походження чи схожі якості. Отже, варто назвати кілька синонімічних конструкцій (теж не вельми тотожних): **природжений поклик, потяг, нахил, схильність; природжена**

діяльність чи дія, справа, діло. Натомість в анонімному покручі "сродна праця" перша частина словосполучки оригіналу макаронічно спрофанована (продовження того вінегрету, про який писав Тарас Шевченко), а друга частина звужена. Адже у філософа йшлося **не лише про працю, а про природжений потяг до певної діяльності.** Це значно ширше. Шануючи працю, не маємо права стискати **на рівні мови** сократівське чоло Сковороди. Але й досі в підручниках, у творах учнів і студентів, у головах викладачів засіла макаронічна словосполучка-уніфікатор "сродна праця". Нею корисливий світ упіймав-таки філософа у свої прагматичні сіті. А коли наводиться як приклад "сродна праця" бджоли, то вбачаю в цьому егоїстичну людську позицію: оце, бджоло, твоє призначення, а ми в тебе заберемо мед, а ти старайся. Розглядаємо її як "річ-для-нас", а вона ж – "річ-у-собі".

В одній із ранніх поем І. Драча "Соната Прокоф'єва" є такі рядки: *"Футболісти зморені, / А футболки чорні. / А лобами куцими, / А тупими бутсами / Розбігаються круто / і не м'ячем з розворота, / А головою Сократа / пробивають / ворота. / Воратар прудкий, як муха, / Хап філософа за вуха, / Прикладається з розгону – Прямо в пельку стадіону / Вибиває. / Всюди шал. / Ораторія. Хорал"*.

Саме за образ "похмурих футболістів" критикував цю поему Леонід Новиченко (у лапках – його визначення). Можливо, страхувався від закидів високих партійних уболівальників, що мали на стадіоні імені М. С. Хрущова (нині Олімпійський) урядову ложу. А якщо глибше, то, напевне, дистанціювався від художніх алюзій на тодішню "мажорну" дійсність, яка наvertsала до гасла всіх охлократій – "Хліба і видовищ!", а може, ще й від безпосереднього натяку на биківнянський "стадіон", де діти початку шістдесятих грали у футбол черепами замордованих за чверть століття до них батьків і дідів (про це знаємо тепер зі спогадів Леся Танюка щодо обставин народження Симоненкового "цвинтаря розстріляних ілюзій" [7, с. 539–544]).

У ще донедавна хрестоматійному вірші "Троянди й виноград" наш неокласик прагнув розв'язати антиномію **красивого і корисного**

на основі згаданих вище ідей – античної калокагатії та сквородинської спорідненої... ех, таки ж праці. Щоправда, не простої: *"Ми працюю любимо, що в творчість перейшла, / І музику палку, що ніжно серце тисне. / У щастя людського два рівних є крила: / Троянди й виноград, красиве і корисне"*. Але в тім-то й річ, що ця завершальна риторична сентенція **художньо, артистично** не вмотивується трьома попередніми фабулами і не є їх ідейним синтезом. Згадаймо. Перша фабула: втомлена дівчина, щойно з поля, замість вечеряти, **"творчо"** хапається *"За сапку – і в квітник, де рожка розцвіла, / Де кучерявляться куці любистку й м'яти"*. Друга фабула: *"З путі далекої вернувся машиніст, / Укритий порохом, увесь пропахлий димом, – / До виноградника!"* – і **"творчо"** бореться з мільдью. Третя фабула чи не найбільш переконлива: *"В саду колгоспному допитливий юнак / Опилення тонкі досліджує закони, – / А так же хороше над чорним ґрунтом мак / Переливається, мов полум'я червоне!"* Щодо того, як деякі нинішні допитливі юнаки досліджують мак, – окрема тема. Тут же варто згадати назву книжки того ж Л. Новиченка "Не ілюстрація – відкриття". Митець не мусить бути ілюстратором тих чи тих ідей, навіть, здавалося б, найпрогресивніших. Він відкриває нові художні обрії, а вже з них постають **ідеї артистичні**. Натомість хрестоматійний вірш "Троянди й виноград" був покликаний-таки проілюструвати наперед визначену плакатну показуху: наші селяни (дівчина), наші робітники (машиніст) і наші вчені (юнак) люблять "сродну" працю, *"що в творчість перейшла"*.

Певна річ, варто зважити на час написання вірша – 1955 р. Два роки по смерті "кривавого Торквемади", десять років по ядерному знищенню Хіросіми й Нагасакі, нове розпалювання гонки озброєнь і витягування жил із **"творчих"** робітників, селян та інтелігенції. *"Переддень космічної доби"* – і... сапа чи жорна. *"Цілую руки, / що крутили жорна / у переддень космічної доби"; "В космос крещуть ото не ракети, / але дружні цівки молока"* (Василь Симоненко). І намагання старшого поета, активізувавши пам'ять неокласика, змалювати антично-сквородинсько-"нашу"

ідилію, навернути читачів на нове осягнення краси світу. Значно органічніше, художніше вийшло це у мудро-прощальному його вірші *"Ластівки літають, бо літається..."*.

Досить показовим саме з погляду художнього проникнення в діалектику **красивого** і **корисного** може бути звернення поетів до **образу-символу волошки** – "некорисної" (забур'янює поля), проте красивої. Гірка патетика раннього Тичини – вірш "Розкажи, розкажи мені, поле...": *"– Ех, хіба це уперше! Така моя доля. / Хоч кукіль та волошки я буду родити. / – Все ж плугатарю є щось із поля"*. Натурософське уособлення пізнього А. Малишка: *"Я волошка, споконвік волошка, / Я земну енергію несучу <...> Краще вибухати синім цвітом, / Аніж чорним атомним грибом"* ("Волошка").

У Драчевій "Волошці" зовсім інакше – без риторичних вигуків і стверджень, – постає символ беззахисної "речі-в-собі" (хоча з погляду прагматичного вона таки й "річ-для-нас" – лікарська рослина): *"Заломилися ноги в волошки / Заросилися пелюстки в волошки / Запеклися блакитні вуста / Вона бідна коня чекає / А виходить за трактора заміж / Вона бідна хустину згубила / В неї стрижена страх голова / Заломилися руки в волошки / Літака вона просить блакитно / Я маленька візьми я вдова / А він дивиться дивиться дивиться / У ріллі найчорніше дзеркало / Де пелюстка як небо бува / А він дивиться дивиться дивиться / Як волошка біжить по полю / Як волошці нетерпеливиться / Блакитного неба сива вдова"*.

Вірш прочитовано весь, бо скорочувати його не виходить: треба перечитувати й думати. Драчева версія видається однією з **художньо** найпереконливіших – завдяки нериторичному, одивненому, україноментальному вслуханням в ті загрози, які несе "некорисній" красі бездуховна цивілізація. Нова мистецька якість **"ідеї артистичної"** досягається тут завдяки, зрештою, традиційному прийомові персоніфікації (але персоніфікуються об'єкти не лише первинного світу **природи** (волошка, кінь, небо, отже – **красиве**), а й світу вторинного (трактор, літак, отже – **корисне**, прагматика).

Марксистська теза про первинність матеріально-економічного базису та вторинність духовної надбудови, вирісши ледь не з шумерської легенди про Зиму й Літо, вросла навіть у відоме **фейклорне** (саме так) прислів'я: "*Буде хліб – буде й пісня*". Перегукується з цим висловом, цитованим на свята врожаю по всіх будинках культури (які ще залишилися), Борис Олійник, навівши спочатку біблійний вислів, а потім його заперечивши: "*Істинно, люди: / Живемо не хлібом єдиним. / Істинно так... коли маємо хліб на столі...*". Певна річ, це заперечення залучає й споконвічну хліборобську думу, та ще і вкодовану в генетично-голодоморний пласт нашої підсвідомости. Чи не тому й досі пишуться трафаретні твори "Хліб – усьому голова", і пропонуються в інтернеті **на продаж** цитатні реферати, і не проїдається тема, як не проїдається хліб. А варто б нарешті збагнути, що крім **красивого** і **корисного крил у птаха людського щастя має бути ще й серце** – отой третій і найголовніший чинник, про який говорив ще Сократ, – **моральність**. І виходить тріада: **красиве / корисне / моральне. Буде пісня – буде й хліб**. Звучить ритмічніше, ніж фейклорне прислів'я, і без какофонічного збігу приголосних.

Отже, знову повертаємося до Григорія Сковороди та його ідей, що інтертекстуально сягають античності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боров Ю. Эстетика. – Москва. Политиздат, 1969. – 350 с.
2. Гончар О. Твори: У 12 т. Т. 9, кн. 1: Публіцистика / Упоряд. і післям. В. Галич, комент. В. Галич, О. Галича. – К. Наук. думка, 2012. – 868 с.
3. Кристева Ю. Разрушение поэтики // Французская семиотика. От структурализма к постструктурализму / Пер. с фр., вступ. ст. Г. К. Косикова. – Москва. Прогресс, 2000. – С.458–483.
4. Сковорода Г. Літературні твори / Вступ ст., упоряд. і прим. Б. Деркача. – К. Наук. думка, 1972. – 436 с.
5. Сковорода Г. [Поезія] // Антологія української поезії. У 6 т., Т. 1 / Упоряд. В. Шевчук. – К. Дніпро, 1984. – С. 330–344.
6. Сковорода Г. Сад пісень. Вибр. твори. Для ст. шкіл. віку / [Пер. М. Зерова, П. Пелеха, В. Шевчука; Передм., упоряд. та приміт. В. Яременка]. – К. Веселка, 1983. – 190 с.
7. Танюк Л. Твори. В 60 т. Т. 6 : Щоденники 1962 р. – К. Альтерпрес, 2006. – 920 с.

REFERENCES

1. Borev YU. (1969). Éstetyka [Aesthetics]. 350 p. (in Russ.).
2. Honchar, O. (2012). Tvory [Works]. Vol. 9, 1. (Vols. 1–12). 868 p. (in Ukr.)
3. Krysteva YU. (2000). Razrushenye poétyky [The Destruction of Poetics] // Frantsuzskaya semyotyka. Ot strukturalyzma k poststrukturalyzmu / Per. s fr., vstup. st. H.K. Kosyikova. P. 458–483. (in Russ.).
4. Skovoroda H. (1972). Literaturni tvory [Literary works] / Vstup st., uporyad. i prym. B. Derkacha. 436 p. (in Ukr.).
5. Skovoroda H. (1984). [Poeziya] [Poetry] // Antolohiya ukrayins'koyi poeziyi. U 6 t., T. 1 / Uporyad. V. Shevchuk. P. 330–344. (in Ukr.).
6. Skovoroda H. (1983). Sad pisen' [Garden of songs] Vybr. tvory. Dlya st. shkil. viku / [Per. M. Zerova, P. Pelekha, V. Shevchuka; Peredm., uporyad. ta prymit. V. Yaremenka]. 190 p. (in Ukr.).
7. Tanyuk L. (2006). Tvory [Works]. V 60 t. T. 6 : Shchodennyky 1962 r. 920 p. (in Ukr.).

Стаття надійшла до редколегії 07.12.22

A. O. Tkachenko, Dr Hab., Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

INTERTEXT AS A WORLD: ORIGINAL AND INTERPRETATIONS (based on the work of H. Skovoroda)

Even in the Sumerian civilization (more than 45 centuries ago) we find the first written record of the aporia of beautiful and useful, and therefore of aesthetics and pragmatism. In my opinion it is also the first written violation of one of the fundamental laws of logic as well as the oldest and most enduring fallacy of mankind. More than 20 centuries later, Socrates tried to harmonize this contradiction based on a third concept, morality. This also agrees with the ancient idea of kalokagathia. But ancient culture does not associate the beauty of things, nature and soul with the spiritual Absolute, asceticism, and humility.

This change of the emphasis first appears in the Christian outlook. As for the interpretation of the beautiful as a neutral, unselfish perception, it also appears in the Buddhist worldview (Shankara, IX century), and in the doctrine of I. Kant (XVIII century), and then in the territory of Ukraine, in philosophy and works of H. Skovoroda, P. Tychyina, Yuriy Klen and other neoclassicists.

The article examines Valery Shevchuk's adaptation for schoolchildren of Hryhorii Skovoroda's 28th song and polemically denies the replacement of "soul" with "interior" and Glagol (that is, archaic for "Word," as in "God's Word") with "knowledge" as well as the ancient anonymous hybrid "work to which an individual is naturally inclined" in the context of the worldview concept of the poet-philosopher: in both cases, wisdom of the philosopher was narrowed at the level of language and the essence of his teaching was changed.

In the article it is also shown how social pragmatics affect the artistry of M. Rylskyi's "Roses and Grapes": the final aphoristic maxim of the poem does not come out of the artistic logic of its three plots. It shows the necessity to illustrate a predefined sociological notion.

An attempt was made to reveal the relevance of the problem of breaking the harmony between beautiful and useful in favor of pragmatics on the example of the cornflower theme and its artistic realization in the poetry of P. Tychyna, A. Malyshko, I. Drach. Thus the tension between the beautiful/useful/moral – and artistry – is eternally relevant.

Keywords: *Hryhorii Skovoroda, intertext, beautiful-useful-moral, cardiocentrism, left-hemisphere ratiocentrism, related activity, artistic idea, artistry.*

О. П. Ткаченко, канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА ЯК БІБЛІЙНИЙ ГЕРМЕНЕВТ

Аналізуються особливості тлумачення біблійних текстів Григорієм Сковородою. Герменевтика Сковороди розглядається в широкому та вузькому контекстах – порівняно з засадами екзегетики, закладеними в ранньохристиянській літературі, та на тлі української біблійної герменевтики епохи Бароко. Аналізується вплив на герменевтичні погляди Сковороди тлумачів олександрійської школи – Філона, Климента та Орігена. Біблійні екзегети олександрійської школи розробили вчення про три сенси Святого Письма, схилившись до алегоричного потрактування біблійних текстів. У цьому ж напрямку рухається думка Григорія Сковороди. Сковорода вважає буквальне розуміння Біблії не варіантом прочитання (як того вимагала канонічна екзегеза), а хибним прочитанням.

Ключові слова: Сковорода, Біблія, герменевтика, екзегеза, буквальний сенс, алегоричний сенс, канонічна інтерпретація, Бароко.

З усіх творчих іпостасей Григорія Сковороди – філософа, письменника, богослова, викладача, співака, музиканта-мультиінструменталіста, композитора, художника, провидця тощо – саме іпостась Сковороди-герменевта є найбільш загадковою, складною для розуміння та неоднозначною в оцінці.

Григорій Сковорода вустами героя-протагоніста називав Біблію своєю "полюбовницею", з тридцяти років постійно вивчав і тлумачив її. Помітна тенденція до зростання біблійних цитат і алюзій у його творах з плином часу. Останній оригінальний прозовий твір Сковороди "Діалог. Імя ему – потоп Змін" (1791 р.) майже повністю зітканий із біблійних "лоскутьев" і нагадує центон. Справді, з часом Сковорода все більше усвідомлював себе й розкривався саме як тлумач Святого Письма. Зріла творчість Сковороди засвідчує, що він убачав у Біблії своєрідну доказову базу, промовисті й яскраві ілюстрації до своїх чільних філософських теорій – вчення про три світи та дві "натури", самопізнання, споріднену працю,

згідність з Божою волею як основою людського щастя, концепцій "потрібне неважке, важке непотрібне", "не рівна всім рівність" тощо. З іншого боку, герменевтичні засади Сковороди прямо впливали з його філософського вчення. У цьому розумінні духовна спадщина філософа є справді цілісною, як це довів ще Дмитро Чижевський. Обравши розуміння і тлумачення Біблії основною темою своїх зрілих духовних розмислів, Григорій Сковорода переходить на чисту герменевтику, переконуючи, що розкриває перед читачами істинний сенс Біблії. Екзегетика Сковороди складна, оригінальна й, як відзначив професор Л. Ушкалов, почасти незбагненна.

Засади й методи біблійної герменевтики – т. зв. "ключ розуміння", були закладені ще в текстах Нового Заповіту. Надважливими у цьому зв'язку є тлумачення Старого Заповіту Ісусом Христом і апостолом Павлом. У ранньому християнстві склалося уявлення про два основних сенси Святого Письма – буквальний і таємний. Давньоукраїнські письменники називали ці сенси, як зазначає Л. Ушкалов: "власный", "лѣтеральный", "письменный", "простый", "свѣтлый", "уразумительный", "явственный", "ясный", "litteralis" та, відповідно, "духовный", "закрытый", "игралищный", "містический", "неясный", "таинственный", "фѣгуратный", "mysticus" [Ушкалов, с. 19–20].

Серед тлумачів Біблії не було одноставної думки про пріоритетність біблійних сенсів, одні богослови заперечували таємний сенс Святого Письма, інші скептично ставилися до буквального. Особливу роль в утвердженні алегоричної методи прочитання Біблії зіграли богослови олександрійської школи, які синтезували ідеї християнства та платонізму: Філон, Климент та "великий Оріген". Ці філософи розробили концепцію потрійного прочитання Біблії. Так, Філон розрізняв три шари Писання: історію, "тіневий образ" та вищу правду [Див. Чижевський, с. 124].

Виділяючи три сенси Святого Письма, герменевти олександрійської школи схилилися до алегоричного прочитання: "Історія та література – це лише безвартісні тіні", – вважав Філон [Цит. по Чижевський, с. 124]. Видатний мислитель і екзегет

Оріген також писав про троякий спосіб прочитання Біблії. На його думку, простий віруючий задовольняється "плоттю Святого Письма", більш досконалий – "душею Святого Письма", а досконалий – "духом Святого Письма" [Ориген, с. 323]. Ориген поставив проблему "здібностей до тлумачення", а відтак вибраних читачів, "людей не зовсім тупих" [Ориген, с. 337], які за "голою буквою" можуть "відшукувати вищу істину і знаходити достойний Бога смисл" [Ориген, с. 336].

Помітно, що герменевти олександрійської школи мали певні застереження щодо повного відкидання літерального сенсу, хоча хід їхньої думки прямував саме в бік абсолютного алегоризму Святого Письма. В усякому разі кожен з олександрійської "трійці" залишав можливість (хоч якою б малою вона не була) для дослівного тлумачення. Ймовірно, це було своєрідною поступкою, викликаною бажанням уникнути критичних нападів й засудження за надмірний радикалізм алегоричної методи. Так, Ориген писав: "Але хтось може подумати, що ми говоримо про все (Святе Письмо), що жодна оповідка (Письма) не дійсна історично [...]. Аби хтось не подумав так, ми ясно повинні сказати, що в деяких оповідках ми визнаємо історичну істину" [Ориген, с. 334]. Такі заяви створюють відчуття двоїстості й різночитання в творах Оригена: з одного боку, він пише, що "по букві Письмо ніколи не відповідає істині, навіть беззмістовне й неможливе" [Ориген, с. 342], "все божественне писання має духовний сенс, але не все – тілесний, тому що в багатьох місцях неможливо знайти тілесний смисл" [Ориген, с. 347], а з іншого стверджує, що оповідок істинних в історичному сенсі навіть більше, ніж суто духовних [Ориген, с. 344].

Вразливим моментом таємного прочитання Біблії є відсутність чітких критеріїв, за якими б можна було визначити потребу саме алегоричної інтерпретації. Зрозуміло, що тут ідеться не про особливу природу образного слова чи притчі (тобто "літератури" в Святому Письмі). Такі критерії спробували визначити богослови-олександрійці. Зокрема Ориген писав про необхідність застосування алегоричного ключа в двох випадках: 1) коли буквальний смисл є неможливим, неправдивим чи нісенітним; 2) коли цей сенс "не гідний" Бога, тобто не відповідає

божественній мудрості Письма. Важливо, що обидва ці аргументи на користь біблійного алегоризму повторює Сковорода, ілюструючи свої міркування промовистими прикладами. Так, здоровий глузд підказує, вважає наш філософ, що неприродні явища та події, описані в Біблії, насправді є неможливими:

"В символичном мырѣ, он же есть біблія, гдѣ о едином богѣ слово, так водится, но сіе в нашем великом мырѣ есть небыль" (Сковорода, т. II, с. 143).

"Горорят суевѣру: "Слушай, друг! Нельзя сему статься... Противно натуре... Кроется здѣсь что-то". Но он во весь опор со желчію вопієт, что точно лѣтали Иліины кони. При Елиссеѣ плавало-де желѣзо, раздѣлялись воды, возвращался Іордан, за Іисуса Навина зацепилось сонце, за Адама зміи имѣли язык челоуѣческой... [...] Что? Развѣ нельзя, чтоб Лот был пьян от нововыдавленнаго вина?.. Пускай оно у нас не хмѣльное, но от бога вся возможна..." (Сковорода, т. II, с. 8).

Або ж: "Кто? Развѣ кто угорѣл или в горячкѣ, тот скажет: "Желѣзо плавает... От бога-де вся возможна..." И кой сей род странный богословія, если в нем рѣчь о желѣзе, не о бозе?" (Сковорода, т. II, с. 9). Л. Ушкалов та О. Марченко в монографії "Нариси з філософії Григорія Сковороди" пишуть про "заперечення Сковородою онтологічного статусу численних фіксованих у Біблії чудес. На думку філософа, віра в чудеса є наслідком "плотяного" погляду на Святе Письмо" [Ушкалов, Марченко, с. 72].

Розмисли Сковороди про неістинність біблійних "чуд" дослідники пов'язували з раціоналізмом XVIII ст., вважали, що вони детерміновані науковим світоглядом тощо, однак насправді ці міркування природніше вписуються в контекст ранньохристиянського алегоричного богомислення. Думку про те, що буквально сприйняття багатьох старозаповітних оповідок межує з абсурдом, наводив ще Оріген у своїй чільній праці "Про начала": "Хто настільки дурний, щоб подумати, начебто Бог, подібно до людини-землероба, насадив рай у Едемі на сході і в ньому сотворив дерево життя, видиме й чуттєве, щоб той, хто вкушає від плоду його тілесними зубами тим самим відновлював своє життя, а той, хто куштує від плодів дерева (пізнання)

добра і зла брав участь у добрі і злі? І якщо говориться, що Бог увечері ходив у раю, Адам же сховався під деревом, то, я думаю, ніхто не сумнівається, що ця оповідь образно вказує на деякі таємниці через історію лише уявну, але не таку, що відбувалася тілесним чином. Також Каїн, що втікає від лица Божого, вочевидь, спонукає розважливих (читачів) дослідити, що таке лице Боже і що означає тікати від Нього? Але навіть багато говорити, коли люди, не зовсім тупі, можуть зібрати безмежну кількість таких оповідок, які описані як дійсні, але не відбувалися по букві?" [Ориген, 337].

Цікаво, що Ориген знаходив приклади абсурдності "голої букви" і в Новому Заповіті, зокрема в повчаннях Христа: "Також, коли мовиться про удар в праву щоку, то видається найвищою мірою несусвітною справою, оскільки всякий, хто б'є, якщо лише він не страждає якимось природнім недоліком, б'є правою рукою в ліву щоку. Неможливо зрозуміти з Євангелія і того, яким чином праве око служить спокусі. Адже якщо ми допустимо, що хто-небудь може спокуситися через зір, то чому причину спокуси слід відносити саме до правого ока, хоча дивляться обидва ока? Справедливо вчинив би хто-небудь, якби, засуджуючи себе у спогляданні жінки з бажанням, відніс причину цього до одного лише правого ока?" [Ориген, 342]. Григорій Сковорода нібито продовжував міркування Оригена, пишучи про необачність буквального розуміння Христових повчань щодо людського тіла: "Приподнимай помалу слух твой и внушай, что то значит: "Имѣяй уши слышати..." "Аще око твое соблазняет тя". "Умертвите уды ваша". Но можно ли выколоть око? Умертвить уды? Можно. Тфу! Легко можно. Нѣтъ ничего легше, но тому, если кто хоть понѣскольку узнал себе. А тогда же, когда не знаеш себе, как выколеш? Как отсѣчеш? Как полѣчишь себе и исправишь? Видь не слышишь, гдѣ твои руки, ноги, очи. То, что почитаеш ногою своею, не бывала она никогда. Ты слѣп! Ты змій, ползающий черевом твоим, ядущий во всем себѣ прах и землю свою... Но можно ли земляными уды отсѣчь? Ты ли спрашуеш мене, друг мой? Не можно, никак не можно. Для чего? А вот я тебѣ скажу, для чево. Для того, что

дурно. Как так? О бѣднѣй челѣвѣк! Коль худаго ты мнѣнія о богѣ!" (Сковорода, т. I, с. 243).

Подальший розвиток християнської герменевтики пов'язаний з утвердженням учення про чотири біблійні сенси. Зокрема, Святий Августин (IV–V ст.) виділяв містичне, алегоричне, символічне та властиве значення Святого Письма. Цей розподіл біблійних сенсів став основою екзегетичних розважань українських богословів епохи Бароко. "Чворакий" сенс убачав у Біблії український проповідник Іоаникій Галятовський: "Сенс лѣтеральный, ест ясный, бо як написано Письмо, так и разумѣем. Сенс бо моральный, аллегоричный и анагогичный ест закрытым, бо иначе Письмо Святое написано, иначе треба его разумѣти и тлумачиты" [*Цит. по* Ушкалов, 20]. "Аллигорія, – писав Дмитро Туптало, – [...] ест же образ толкованія, знаменующ в Писаніи Святом, кромѣ писменнаго разума, нѣчто ино, приличное вѣрѣ или Церкви воюющей на земли [...] Анагоги – [...] может славянски рещися "вышній разум". Ест же образ толкованія, знаменующ в Писаніи Святом, кромѣ писменнаго разума, ино нѣчто, приличное жизни вѣчной, ея же чаем, или Церкви в вышних торжествующей [...]" [*Цит. по* Ушкалов, 21].

Пристрасть до алегоризму, тяжіння до інакомовлення й ускладненості сприяли параболічному прочитанню Біблії українськими герменевтами епохи Бароко. Своєю залюбленістю в символічне потрактування Святого Письма вони подекуди навіть перевершували екзегетів олександрійської школи. Якщо Ориген говорив про істинність Декалогу "без усякого вищого потрактування", згадуючи зокрема заповіді "не вбивай, не чини перелюбу, не кради, не свідчи неправдиво" [Ориген, 344], то Іоаникій Галятовський у книжці "Грѣхи розмаїті" (168 р.) без вагань тлумачив Божі накази "не май інших богів", "не вбивай", "не чини перелюбу" в алегоричному ключі (Галятовський, с. 44–45).

Як останній діяч українського літературного Бароко Сковорода вивершив пошуки наших екзегетів, утвердивши концепцію всеохопного алегоризму Святого Письма. Філософ повністю відкинув буквальне прочитання Біблії, її так званий історичний сенс: "Біблія ест лож, и буйство божіе не в том, чтоб лжи нас научала, но только во лжѣ напечатлѣла слѣды и стези, ползущій

ум возводящія к превыспреннѣй истинѣ [...]" (Сковорода, т. II, с. 9). Сковорода вважав Біблію наскрізно символічною книгою: "Біблія ест символичный мыр" (Сковорода, т. I, с. 137), "во фігуральном бібличном сем мырѣ всякое дыханіе и вся тварь собрана для составляющих систему его фигур" [Сковорода, т. I, с. 146], "Помни, что фігуральный мыр сей есть-то из гаданій сплетенна, а запечатлѣнна тайнами книга" (Сковорода, т. I, с. 147).

У цьому принциповому пункті рецепція Г. Сковороди близька до поглядів богословів олександрійської школи: всупереч канонічній екзегезі наш богослов трактував буквально розуміння Біблії не як варіант тлумачення, а як помилкове й навіть згубне прочитання: "двойный вкус в библии: добрый и лукавый, спасительный и погибельный, ложный и истинный, мудрый и безумный..." (Сковорода, т. I, с. 302).

Загалом відкидання "літери" Святого Письма при алегоричному тлумаченні, як зазначає Д. Чижевський, було неунікним "хоч би вже тому, що через "зняття", негацію, відкидання зовнішньої форми, "лушпиння" можна дістати доступ до внутрішнього сенсу" [Чижевський, с. 124]. Мертве зовнішнє слово таким чином ставало провідником до істинного внутрішнього слова, перше слід було відкинути як шкарлупу і віднайти зерня, бо ж "в сих враках, как в шелухѣ, закрылось сѣмя истины" (Сковорода, т. II, с. 10).

Сковорода категоричний і різкий у обстоюванні таємного прочитання Біблії, щоправда, певні "поступки" канонічній екзегезі за нього зробив Михайло Ковалинський, який свідчив, буцімто філософ повністю не відкидав історичний сенс Святого Письма. Насправді ж Сковорода наполягав, і то – неодноразово, на тому, що Біблію слід тлумачити виключно духовно. Як апологет символічного прочитання Святого Письма Сковорода добирає найрізкіші вирази й найдошкульніші слова, аби описати шкоду, яку завдає читачу буквально тлумачення: "Сей седмглавный дракон (біблія) вод горких хлябы изблевая, весь свой шар земной покрыл суевѣрием" (Сковорода, т. II, с. 7). Здається, Сковорода хоче зачепити за живе й навіть образити читача, який розуміє Біблію буквально: "суевѣр бражничают и козлогласует нелѣпую, объявляя неприятелями и еретиками всѣх несогласных ему. Лучше не читать

и не слышать, нежели читать без очей, а без ушей слышать и поучатися тщетным" (Сковорода, т. II, с. 8).

Для Сковороди духовно прочитувати Біблію означало "противоборствовать суевѣрію" (Сковорода, т. II, с. 7). Крім того твердість і безапеляційність в обстоюванні символічного тлумачення була пов'язана з тим, що герменевтика Сковороди впливала із засадничого для його філософії вчення про дві "натури": "во всем есть два вещества: божіе и вещественное" (Сковорода, т. II, с. 138), "из двух естеств дві мысли и два сердца: тлінное и нетлінное, чистое и нечистое, мертвое и живое!.." (Сковорода, т. II, с. 139). Відповідно до цієї онтологічної концепції кожна річ і явище набували антитетичного витлумачення: Сковорода в усьому суцюзому бачив розподіл на "небесне" і "земне", "духовне" й "плотське". На думку філософа, "плотським" як тимчасовим і оманливим слід рішуче нехтувати, а свій зір, прагнення і зусилля спрямовувати на вічне й незмінне "небесне". Відповідно до антитетичного мислення Сковороди, що його виявив і проаналізував Д. Чижевський у монографії "Філософія Г. Сковороди", Біблія також є двоїстою: "Тепер уже не обвинуся скажу, что біблія есть и бог и змій" (Сковорода, т. II, 147); якщо її сприймати дослівно вона стає ошуканкою, збиває спантелику, зводить на манівці, якщо ж читати її духовно – відкриває великі скарби й глибокі істини.

Антитетичне мислення схилило Сковороду до того, що навіть у суто духовних явищах філософ убачав приховану антитезу, що, певна річ, розходилося з християнським віровченням, і ще за життя мислителя породило звинувачення його в маніхействі. Сковорода вважав, що Христос є "плитяний" (тобто плотський) і є істинний, евхаристія – є матеріальна і є духовна, так само він трактував хрещення, події Христового Преображення та Воскресіння тощо.

Мислитель засуджував і висміював прагнення пізнати історичного Христа: "Так и нынѣшняя подлость христіанская и таким точно оком смотрит на своего вожда Христа! Гдѣ он родился? От коих родителей? Сколько жил на свѣтѣ? Как давно? Двѣ ли уже тысячи лѣт или не будет? О христіанине! Окрещен ты по плоти, да не омыт еси по смыслу. Зачем ты впери

любопытство в етакій пліотки? Для чего вышше не поднимаешься? Здѣсь думаеш и заснуть?" (Сковорода, т. II, с. 162). Замість цього Сковорода закликав віднайти в Христі істинну, небесну людину. Цікаво, що такий підхід є актуальним для сучасних релігієзнавчих та міфологічних студій. Видатний культуролог Джозеф Кемпбелл у книжці "Тисячолікий герой" (1949 р.), підкреслював, що "нас цікавить не історична достовірність, а символізм" [Кемпбелл, с. 213]. Ця думка суголосна міркуванням Сковороди. Коли наш мислитель писав, що "Многіе ищут его [Христа – О. Т.] во единоначальствах кесаря Августа, во временах Тиверіевых, во владѣніях Пилатовых и протчая. Но всіо-то ищут. Гдѣ? Здѣ! В мырѣ сем! Между мертвыми... Пожалуй, поищи поискунѣе. «Нѣсть здѣ!» Многіи волочатся по Іерусалимах, по Іорданах, по Вифлеемах, по горах Кармилских, по Фаворах, по холмах Сінайских и Афонских; нюхают между Эвфратами и Тіграми рѣками. Тут-то он, конечно, думают: «Вот-вот! Здѣ Христос! Здѣ! Вот он!» Кричат и другим: «Здѣ Христос!» «Знаю, – кричит ангел, – Іисуса распятого ищите». «Нѣсть здѣ! Нѣсть!»" (Сковорода, т. II, с. 166), то Кемпбелл нібито підбивав підсумки таких міркувань: "Національна і станова приналежність постаті, що символізує іманентний і трансцендентний Космос, має лише історичну, а не семантичну вагу, так само як стаття [...]" [Кемпбелл, с. 217], також: "Символи є лише *засобом* передачі знання, тож не слід їх плутати з їхнім наповненням, *смыслом* того, чого вони стосуються" [Кемпбелл, с. 217]. Сучасна дослідниця-біблеїстка Анн-Марі Пельт'є також вказувала на суперечливість історичного сприйняття Біблії: "структура біблійної оповіді говорить про її велич, підносить життя і час людини. Та є в ній небезпеки й пастки, позаяк вона безнастанно залучає біблійного Бога в перипетії людської історії, плямує Його участю в сумнівних подіях і водночас проголошує трансцендентним і святим" [Пельт'є, с. 21].

Не історичними подіями поставали в уяві Сковороди Христове Преображення і Воскресіння; на його думку, вони знаменували духовне переродження людини, або ж її друге, вище народження. Такі міркування виглядають навдивовижу

сучасними: скажімо, Дж. Кемпбелл розкривав символічне значення Преображення такою місткою фразою: "Плоть розчинилася перед їхніми [апостольськими – О.Т.] очима, відкривши Слово" [Кемпбелл, с. 213].

Якщо спробувати вхопити основну думку сквородинських розважань у царині герменевтики, то це буде міркування про те, що духовне прочитання Біблії спрямовує нас до самопізнання – відкриття в собі внутрішньої, істинної, нової людини, яка і є Богом. Відтак у розмислах Сквороди герменевтика – самопізнання – обоження є ланками одного ланцюга, що скеровує людину до вищої мети її існування: "простесенько вас доведут к славному истинному челоуѣку" (Скворода, т. II, с. 165).

Як оригінальний і сміливий мислитель Григорій Скворода мав самобутній погляд на пояснення біблійних текстів. Його інтерпретація Святого Письма спиралася на інтелектуальні розробки богословів олександрійської школи, однак виходила за межі традиційної методи тлумачення. Скворода вважав буквальне розуміння Біблії не варіантом прочитання (як того вимагала канонічна екзегеза), а хибним прочитанням. Український філософ висміював і критикував буквальне сприйняття Святого Письма, додаючи до цього чимало сарказму й гостроти.

Українській бароковій герменевтиці був властивий посилений інтерес до алегоричного прочитання Біблії. З притаманною Бароко любов'ю до виходу поза межі українські герменевти знаходили алегоричний сенс навіть у моральних настановах та історичних наративах. Тож герменевтичні студії Сквороди були органічними й закономірними на тлі українського Бароко. Однак категоричне неприйняття Сквородою буквального сенсу Біблії навіть на тлі барокового богомислення було радикальним і відважним підходом, ґрунтованим на вченні про дві природи усього сущого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жизнь Григория Сквороды // Скворода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. Т. II. – К.: Наукова думка, 1973. – 576 с.
2. Кемпбелл Дж. Тысячеликий герой. – Львів: Terra Incognita. 2020. – 416 с.
3. Пельтье А.-М. Библийские чтения: У истоков европейской культуры. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА. 2014. – 456 с.

4. Ушкалов Л. В., Марченко О. М. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа. 1993. – 152 с.
5. Ушкалов Л. Світ українського барокко. – Харків: Око. 1994. – 112 с.
6. Чижевський Д. Філософія Григорія Сковороди. – Харків: Акта. 2003. – 432 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Галятовський Й. Гріхи розмаїті // Повернення до Божого храму. – К.: Грамота. 2004. – 136 с.
2. Ориген. О началах. – С.Пб.: АМФОРА. 2000. – 384 с.
3. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. – К.: Наукова думка. 1973. – 576 с.

REFERENCES

1. Zhyzn Hryhoriia Skovorody // Skovoroda H. Povne zibrannia tvoriv: U 2 t. T. II. K.: Naukova dumka. 1973. 576 s.
2. Kempbell Dzh. Tysiacholykyi heroii. Lviv: Terra Incognita. 2020. 416 s.
3. Pelte A.-M. Bybleiskye chtenyia: U ystokov evropeiskoi kultury. K.: DUKH I LITERA. 2014. 456 s.
4. Ushkalov L. V., Marchenko O. M. Narysy z filosofii Hryhoriia Skovorody. Kharkiv: Osnova. 1993. 152 s.
5. Ushkalov L. Svit ukrainskoho barokko. Kharkiv: Oko. 1994. 112 s.
6. Chyzhevskiy D. Filosofiiia Hryhoriia Skovorody. Kharkiv: Akta. 2003. 432 s.

REFERENCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Haliatovskiy Y. Hrikyh rozmaity // Povnennia do Bozhoho khramu. K.: Hramota. 2004. 136 s.
2. Oryhen O nachalakh. S.Pb.: AMFORA. 2000. 384 s.
3. Skovoroda H. Povne zibrannia tvoriv: U 2 t. K.: Naukova dumka. 1973. 576 s.

Стаття надійшла до редколегії 08.12.22

О. Р. Tkachenko, PhD, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

HRYHORII SKOVORODA AS A BIBLICAL HERMENEUT

Of all the creative hypostases of the outstanding Ukrainian philosopher – exactly the hypostasis of Skovoroda as the hermeneut is the most difficult one for understanding and ambiguous for evaluation. There is an attempt in the article to analyze the train of thoughts of Hrygorii Skovoroda in the direction of biblical hermeneutics, to describe the peculiarities of the methods of interpretation, to characterize the exegesis of biblical texts of Skovoroda. Skovoroda's hermeneutics is considered in the article in broad and narrow contexts – in comparison with the principles of the biblical exegesis rooted in the patristic literature, and against the background of the Ukrainian biblical hermeneutics of the Baroque era. The impact

on Skovoroda's hermeneutic views of the interpreters of the Alexandrian school – Philo, Clement and Origen – is analyzed. The special attention is paid to the impact of Origen's ideas on the hermeneutic avocations of the Ukrainian philosopher. The biblical hermeneuts of the Alexandrian school developed the doctrine of three senses of the Holy Scripture, leaning toward an allegorical interpretation of the biblical texts. The thought of Hryhorii Skovoroda has a movement in the same direction. As well as Origen, Skovoroda considers the literal understanding of the Bible not a reading variant (as required by canonical exegesis), but a false reading. Following Origen, Skovoroda ridicules and criticizes the literal perception of the Holy Scripture, adding to it a lot of sarcasm and sharp expressions. Allegorical reading of the Bible was characteristic for the Ukrainian hermeneutics of the Baroque era. With the inherent to Baroque love for transcendence, the Ukrainian hermeneuts found allegorical sense even in moral lessons and historical narratives. That is why Skovoroda's hermeneutic studios were organic and logical against the background of the Ukrainian Baroque. However, Skovoroda's categorical rejection of the literal sense of the Bible is a radical, unique and courageous approach based on the doctrine of the two natures of all things.

Keywords: *Skovoroda, the Bible, hermeneutics, exegesis, literal sense, allegorical sense, canonical interpretation, Baroque.*

Т. І. Ткаченко, д-р філол. наук, доц.
Київський інститут бізнесу та технологій, Київ

МОДЕРНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Присвячено дослідженню чільних домінант у візії освітянського процесу видатним українським філософом-мандрівником Григорієм Сковородою (1722–1794). Увагу зосереджено на висвітленні основних засад навчально-виховної діяльності, етапи, складники, специфіку вибору, початку й результатів.

Проаналізовано поняття "учень/вихованець/спудей" та "учитель/вихователь/викладач" в особистісному, соціальному, національному і загальнолюдському аспектах. Розкрито значення вказаних дефініцій завдяки студіюванню формальних та змістових складників творів, зокрема визначено коло тем і проблем, які порушує автор, унікальність викладу із домінуванням певних різновидів мовлення, звертань, сталих художніх зображально-виражальних засобів, підкреслено багатовимірні образи, метафори, символи, сократівський діалог, інтертекстуальні акценти, виокремлено риси характеротворення персонажів та добору героїв для вираження чільних ідей. З'ясовано риси ідіостилію та домінанти світогляду Григорія Савича Сковороди.

Ключові слова: "сродна праця", педагогічний дискурс, етно-і самоідентифікація, учитель, учень, комунікація, сократівський діалог.

Постать Григорія Савича Сковороди досі викликає чималий інтерес у загалу і наукових кіл. Адже людина, яка змогла реалізувати себе поза системою, завоювавши при цьому визнання представників усіх верств, імовірно, крім цікавості, викликає ще й захват.

Життя у мандрах, наповнених розмаїтими враженнями, давало вдосталь об'єктів дослідження. Прикметно, що залишались у центрі уваги лише необхідні для самопізнання і самовдосконалення речі, деталі, спогади, оскільки чоловік умів розмежувати зерно й оболонку, вправно збувши сміття з голови та серця. На щастя, збагачуючись знаннями-відкриттями, мандрівний філософ щедро ділився почутим, відчутим, побаченим і пізнаваним

з іншими, передусім тими, хто був того вартий чи щиро хотів долучитись до глибинного осмислення навколишнього світу, оточення і себе. Хоча долучення та передавання здобутого й набутого Г. Сковорода здійснював по-своєму, без менторства чи надмірної дидактики, дозволяючи реципієнту самому правильно виснувати, обрати шлях, визначити істинне призначення, котре має кожний. Тому його твори містять численні підтексти, автоалюзії, символи, що викликають безліч асоціацій та спонукають думати: "Святиню віра бачить, надія сподівається [на неї], любов серцем обіймає, а пам'ять пам'ятає. Ці чотири духи є одне з вічністю" [4, с. 35].

Звідси бажання і втілення задуму вчитись самому й водночас навчати інших у полілозі з внутрішнім "Я", людиною, природою та Богом представляє Григорія Савича унікальним педагогом, чия освітянська концепція охоплює чи не все відоме на сьогодні зібрання творів. Та осердям і контрапунктом усіх дій залишається "сродна праця", що провадить індивіда від ірраціонального до раціонального, від чуття до мислення, поєднуючи дух, душу й тіло в неподільну цілісність ества справжньої особистості ("Наркісс. Розмова про те: пізнай себе"). Аби знайти своє покликання, корисне для тебе та інших, потрібно побачити, почути і збагнути своє серце, тобто пізнати себе. Схильність зумовлює бажання, що вимагає здобути і реалізувати знання, що згодом стане повсякденною звичкою.

Насамперед варто виокремити основні складники педагогічної діяльності, а саме: адресат (вихованець, учень, студент), адресант (вихователь, учитель, викладач) і власне навчальний процес. Названі компоненти є взаємопов'язаними й навіть взаємозалежними, оскільки без узгоджених дій, заздалегідь обумовлених позицій двох ключових учасників та відбору форм і засобів, правильних змістових акцентів третього елемента унеможливується продуктивність праці й позитивний жаданий результат.

Образ учителя набуває в інтерпретації Г. Сковороди унікальний спектр постатей і тлумачень, які презентують різних "осіб", що зрештою витворюють комплексний портрет педагога ("Розмова про премудрість").

Першість у тривалому і насправді неперервному навчальному процесі належить природі, що визначає основу сутності й дає поштовх бажанням і діям, перевершуючи науку ("Вітер та Філософ", "Собака та Кобила", "Нетопир та двоє пташат"). Вона настільки незбагненна і розмаїта, що годі силкуватись осягти її всуціль. Природа візуалізує діалектику буття: "Щасливий, кому вдалося [...] знайти у жорстокому ніжне, в гіркому – солодке, у лютості – милість, в отруті – поживу, у буйстві – смак, у смерті – життя, у безчесті – славу" [4, с. 38]. Усвідомивши всюдиприсутність двох натур, людина почне тривалий та захопливий шлях самопізнання.

Другим за близькістю і значущістю вихователем є батьки, які можуть дати мудру іграшку та розумний жарт. Вони наголошують на голосі ества, який детермінує долю, скеровує за покликом серця у саморефлексіях, дають і визначають цінності, що будуть стрижнем "Я", передають свої знання та досвід, уміння і навички, пояснюють діалектику буття, що сакралізує дар життя, чітко розмежовуючи добро/зло, правду/брехню, потрібне/зайве, духовне/матеріальне, справжнє/ілюзорне, вбачають за доцільне не зважати на стадну свідомість безликої маси, а керуватись істинним морально-етичним дороговказом, підкреслюють важливість кривих та душевно-духових, зокрема національних зв'язків у само-і етноідентифікації. Доброчесні тато й мама завжди бажують дитині добра, навіть "батьківська кара має в гіркості своїй солодощі" [3, с. 101]. Родина формує основу, яка стане поштовхом, лакмусом і мірилом подальших кроків людини ("Вдячний Еродій").

Третім колективним педагогом виступає оточення, котре змінюється протягом соціалізації ("Собака та Вовк", "Сова та Дрізд"). Від правильного вибору друзів залежить збереження попередніх набутоків, гармонія та прагнення саморозкриття: "... дружба робить мале великим, дешеве дорогим, а просте приємним" [4, с. 130]. Друг, утілена "чесність людинолюбної душі", є чи не найголовнішим чинником корегувань шляху, трансформації поглядів. Тож вибір товариша постає вирішальним для поступу чи деградації людини. Якщо друга (друзів) обрано за вигодою, статусом або матеріальним рівнем, то навряд вплив

буде позитивним. Радше навпаки, стосунки стануть винятково торговельними, де товаром є розум і серце. Зіпсуті внутрішні складники зумовлять поступово знищення зовнішньої тілесної оболонки. Натомість спілкування з "добрими" людьми, в яких чисті душа й помисли, забезпечить взаємний розвиток обох співрозмовників у спільних пошуках відповідей на питання про себе, світ і Господа ("Соловей, Жайворонок та Дрізд").

Доречно зазначити, що другом-комунікантом виступають книги, першопочатком яких є Біблія, бо містить позачасову загальнолюдську мудрість, наочно проілюстровану й підтвержену численними прикладами ("Лев та Мавпи", "Верблюд та Олень"). Цікаво, що філософ наводить приклад невербальної "літератури", слушно визначаючи картину "німою книгою".

У візії Г. Сковороди на педагога одразу помітна різка невідповідність бачення філософа із впровадженими тогочасними образами "зразкового" вчителя, що, на жаль, чинні подекуди й досі. Подібне стереотипне уявлення ґрунтується на стереотипних шаблонах, які вправно спростовує Григорій Савич. Вважають, що педагог повинен грати роль всезнаючого ментора, думки і судження котрого аксіоматичні. Натомість філософ переконує: наставник є лише зв'язковим (посередником) між внутрішнім покликом вихованця і способом (пошук засобів) його реалізувати. Він не може і не має знати від початку, що краще для одного чи всіх ("Баба та Гончар"). Тільки поступово розкриваючи натуру кожного вихованця, можна порадити, але не нав'язувати свій суб'єктивно-об'єктивний погляд на здібності, тобто "сродну працю". Пізнавати єство іншої людини, особливо юної, потрібно вкрай обережно, бо випадкова фраза здатна викликати несподівану реакцію через емоційний сплеск, зумовивши образу, непорозуміння чи зневіру. Проте якщо так сталося, то доцільно пояснити позицію/слова якомога швидше і ретельніше, аби не втратити зв'язок з учнем. Крім того, мудрий освітянин завжди підтримує вибір вихованця, пройшовши з ним разом, хай заочно (наприклад, у листуванні), шлях помилок і випробувань, бо немає ідеальних людей, які би завжди були правими ("Ворона й Чиж", "Діамант і Смарагд").

Цікаво звернути увагу на статус педагога у трактуванні Григорія Савича, поглянувши на підписи листів (передусім до

М. Ковалинського), де помітна паритетність і підкреслена допоміжна роль. З одного боку, вчитель є другом, який поважає особистий простір, наближається і віддаляється за потреби, уникає категоричності у розмові. З другого боку, він зумисне вибудовує сократівський діалог, що виступає центральним у текстовій організації трактатів мандрівного філософа, аби учень сам (чи майже сам) знайшов правильне рішення, без поспіху, крок за кроком до мети, вільно та впевнено.

Навчаючи інших потрібно постійно навчатись самому, аби не примножувати "свинячі стада псевдоучителів". Тож педагог повинен уміти розрізняти зерно й оболонку як з-поміж оточення, власного й вихованців, так і серед матеріалів, збагачуватись і збагачувати знаннями зовнішнього та внутрішнього світів ("Жаби"). Оскільки життя – це море, що ніколи не спиняється, то вихователь спонукає себе розвиватись, відкривати щоразу нове або дивитись по-іншому на вже відоме, досі непомітну приховану сутність.

Отже, педагог – це індивід, який свідомо, за покликом серця і здібностями, обрав освітній шлях, ненастанно впроваджує та поширює самопізнання, вдосконалення завдяки студіюванню Бога, світу, людей і себе, допомагаючи поступу оточення через активізацію пошуків єства у сумнівах, питаннях, спілкуванні ("Сад божественних пісень"). Залежно від природи учня та виду навчальної діяльності вчитель стає другом і слугою, порадником та посередником, дозволяючи максимально звільнити мозок від стереотипів, хибних і нав'язаних цінностей, аби вихованець захотів мислити, дослухатись до сутності, відкривати світ наново тут-і-зараз.

Образ учня (вихованця, студента) у концепції Г. Сковороди також багатозначний, але риси, дії та функції мають доповнювати одна одну, поступово складаючи пазли в цілісну картину ("Орел та Черепаха"). Обираючи царину, людина повинна дослухатись до порухів єства, усвідомити свою силу і слабкість, виокремити здібності й нахили, зрозуміти схильність – все це визначить пошук галузі та реалізації в улюбленій "сродній праці".

Однак наявні численні перешкоди, з-поміж яких головує так званий соціальний стандарт, коли вибір особи зумовлює думка

оточення, фінансові або статусні принади певної професії, посади тощо. Тож індивід, без бажання здобувати освіту чи опановувати нав'язаний кимось фах, змушений марнувати час та зусилля, звикаючи до "чужого" заняття і безбарвного існування. Притлумлений внутрішній конфлікт згодом негативно впливатиме на фізичне і психічне здоров'я, сформує порожнечу, що збільшуватиметься, викликаючи невдоволення собою, буттям, світом. Та шкодить хибний вибір не тільки одному, адже, ймовірно, була забрана можливість учитись або мати посаду в охочого-здібного, а неконтрольовані депресивні сплески завдають прикрощів близьким і підлеглим. Врешті-решт розірвана сполука сутності – серце і розум – спричинить духовну смерть, перетворивши життя на нестерпну щоденну рутину ("Пси"). Чи не першим розчарується учитель через власну помилку – неспроможність вчасно зупинити неправильний вибір, початок спустошення. Уникнути катастрофи допоможе лише глибинна саморефлексія та, за потреби, мудрий порадижник ("Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру").

Учнем є також учитель, який розвивається, опановуючи нове, і кожна людина, котра прагне пізнати себе, всесвіт, спонукає до пошуків інших та градує до рівня особистості. Обидва, педагог і вихованець мають уникати "гачків", які спокушатимуть протягом життя – заздрість, лют, марнославство, помста ("Щука та Рак"). У такому разі доречно згадати про добро всередині єства, що допоможе позбутись гачків ("Жайворонки").

Освітній процес у трактуванні Григорія Савича є взаємодією принаймні двох учасників навчальної діяльності – той, хто прагне здобути знання, і охочий у цьому допомогти: "Наука – це практика та звичка і є дочкою природи [...] приводить спорідненість до досконалості" [3, с. 440]. Все, що буде нав'язано, надумано, впроваджено силоміць, суперечити природі людини не лише стане марнування часу, а й зашкодить обом. Значною перешкодою може стати лінь – не тільки фізична, а й мисленнева: "Що нам забороняє в цьому житті міркувати й розмовляти, а вжити для цього хоч би вільний час?" [4, с. 173]. Спілкування розкриває індивіда, показує мудрість ("мати чеснот")

і глупоту ("мати пороків"). Остання викликає амбівалентні реакції – сміх та сльози. Позбутись її можна, дослухавшись до "столиці доброго глузду", тобто серця. Неодмінним результатом корисної комунікації буде взаємна вдячність співрозмовників ("Чиж та Щиглик").

Тож у взаємодії педагог–вихованець головує спілкування: "Розмова – це звідомлення думок і ніби взаємне сердець цілування; сіль і світло компаній – союз досконалості" [4, с. 351]. Постійна комунікація унеможливорює ризик виникнення тривалих образ через непорозуміння. Чесність, відкритість, правдивість, довіра і повага – ось засади результативної праці.

Особливим фактором є книжкова місія, в якій від вибору-відбору літератури залежить напрямок розвитку ("Гній та Діамант"). Поділ на шкідливі й корисні книжки презентує загальний та індивідуальний підходи. Перший визначає пріоритетну літературу, що презентує ціннісні константи. Другий долучає важливі тексти для визначеного реципієнта.

Прикметно, що кількість прочитаного не впливає на поступ, оскільки якість матеріалу різна. Краще обрати необхідні та відповідні власним уподобанням, переконанням і здібностям книжки, які допоможуть у розвитку і самопізнанню, а не засмічувати голову зайвою інформацією чи сміттям, що заважатиме рефлексії. Недаремно Григорій Савич підкреслює, що не слід ототожнювати розум та мудрість: "Багато жерти, а мало жувати погано ... блукаємо по незліченних і різнорідних стадах книг без міри, без розбору, без гавані. Учений дуже багато жере. Мудрий мало їсть зі смаком" [4, с. 36, 39]. Плутанина двох понять популяризує неуцтво через марне зубріння, зверхність у неадекватній самооцінці, статусну профанацію в разучій невідповідності змісту і форми. Оригінальною знахідкою філософа стає порівняння людства з величезною чорною книгою, котру читають усі, але переважно безтямно. Слід обережно обирати "сторінки" з роду людського, аби не втратити себе.

Важливим є підкреслена сила слова в образних видавах. Кожен співрозмовник – сіяч, який дає-сіє добре чи погане зерно адресату. Недаремне порівняння людини з колосом (стебло,

зерно й полова). Чим більше всотує людина корисних вербальних елементів, тим більше вона готова до занурення у глибини всесвіту, бо слова розпалюють душу, як дрова забезпечують яскраве полум'я. Водночас інтерпретацію книжки чи слова корегує натура реципієнта, котрий тлумачитиме залежно від свого досвіду чи вигоди, ігноруючи істину ("Книжечка про читання Святого Письма, названа жінка *Лотова*").

Хибне трактування та фальшиві пріоритети знецінюють науку й освіту, коли педагогами стають не ті, хто вміє (хоче, може) навчати, а учнями – не ті, хто прагне і здатен учитись. Тож "придатність до навчання" виступає необхідною умовою здобуття знань ("Мурашка та Свиня"). Григорій Сковорода доводить абсурдність гонити за вищим освітянським рівнем, бо не кожний здатний (бажання, здібність і потреба) учитись, а також правильно обрати фах (для муз або війська, землеробства чи книг, мандрювання або учителювання, лікарства чи механіки). Набір у заклади зумовлений соціальними стереотипами, безглуздими вимогами й фінансовими стимулами. Однак педагог наражає вихованців і сам наражається на небезпеку тотального провалу. Адже не можна навчити того, чия сутність чинить опір. Замість дружньої поради та корисної розмови, зосередженні на освітньому процесі вихователь переконує "нездатного" вихованця надалі здобувати непотрібні знання, а себе робить заручником статусу-посади. Зрештою, програють обое.

Але невдачі можна запобігти, якщо зрозуміти власне призначення і не знищувати ество: "Хочеш бути щасливий? Вдовольнися своєю долею" [3, с. 506]. Тут доречно вказати на "нерівну рівність" ("Годинникові колеса"), адже Григорій Савич підкреслює повагу до будь-якої праці, обраної за сутністю. Так, Й. Миткевича позбавив "училищного іга" понад 40 спудеїв завдяки мудрій пораді мандрівного філософа, котрий українізував байку Езопа. Звісно, були суттєві матеріальні збитки для закладу. Проте наслідки відкидання слушного рішення педагогом значно гірші. Цікаво, що тогочасні проблеми актуальні зараз, коли кількість переважає якість, що позначається на результатах атестацій та подальшому працевлаштуванні не за фахом.

Крім правильного вибору професії, важлива роль у навчанні належить взаємодії двох паритетних складників – теорії та практики: "... яка користь: мати, але не розуміти?" [3, с. 55]. Прикладом необхідного залучення обох у метафоричній формі презентовано в коментарі, що розкриває зміст малюнка: сліпий несе зрячого. Тобто знання без реалізації не мають сенсу. Лише впровадження теорії у практику може показати рівень засвоєння знань і навичок ("Дві курки"). Крім того, сліпота означає обмеженість, коли, маючи гострий зір (фізіологія), людина не бачить далі свого носа (серце, розум). Дух – це крила, що скеровують вгору зі зрячою душею ("Кріт та Лінкс"). Також "сліпий" марнує час, який постає ціннісною домінантою, бо індивід має тільки теперішнє ("Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті").

Варто підкреслити, що чільне місце в освітньому процесі посідає націоцентризм. Асиміляція та бездумне наслідування– калькування чужих традицій, культури, мови руйнує сутність людини, натура котрої спирається на успадкований менталітет, народну мораль, мовний етнокод, які передаються від народження, забезпечують цілісність ества, що є неодмінною умовою поступу ("Олениця та Кабан"). Будь-яке запозичення має бути потрібним і обґрунтованим, якісним та дозованим, аби не спотворити первинне осердя. Деформація остаточно зруйнує усі зв'язки, залишить порожньою оболонку внутрішньо спустошеної істоти.

Попри вагу і значення процесу навчання треба звертати увагу на міру, оскільки відпочинок є необхідним запобіжником фізично-психічної дисгармонії: "Насиченість породжує пересиченість, пересиченість – нудьгу, нудьга ж – душевний смуток, а хто хворіє на це, того не можна назвати здоровим" [4, с. 36]. Дозоване чергування видів діяльності (мислення, тіла, душі, духу) виступає запорукою навчання-втіхи, заслужених радощів та сміху, коли потрібне стає легким, а непотрібне відкидається без вороття і жалю.

Водночас навчання має бути безперервним ("Бджола та Шершень", "Змія та Жаба"), оскільки щастя не в результаті, а в діяльності, що доводить притча про ченця, котрий 1000 років ловить пташку, яку ніколи не спіймає. Пташка – мета, змінна

протягом життя, більша чи менша. Будь-яка ціль змушує рухатись, пізнавати, міркувати, досягати бодай середини, прагнучи вершини. Відсутність мети знецінює буття і знищує людину, яка не бачить сенсу в житті. Звідси, Григорій Савич закликає ставити цілі, викликати себе на двобій зі своїми недоліками, лінощами, глупотою попри все, бо "віра рие і рухає гори" (Любов, як дочка Софії, стане підґрунтям вибору мети) [3, с. 195].

Отже, педагогічний дискурс Григорія Сковороди постає модерним і досі актуальним. Через тривалу колонізацію Україна порівняно нещодавно звернулася до джерел, почавши впроваджувати постулати нашого Сократа-Діогена-Епікура в освітню царину. Центральним поняттям виступає "сродна праця", що вимагає дослухатись до природи та пізнавати, почути і збагнути єство. Не слід гнатись за модою чи мінливим світом, а доцільно зосередитись на корисному й необхідному саме тобі, бо щастя можна знайти всередині, зовсім поруч. Невпинний розвиток, спілкування з друзями (батьками, книгами, природою, Богом, чесним оточенням) забезпечить "рух душі", тобто самореалізацію. Головним у поступі є віра в себе, Господа і природу.

Мандрівний філософ у своїх творах часто вдається до промовистих назв (Салакон – лицемір, Сабаш Сколар – мир тому (чи в тому), хто вчиться), алегорій та метафор (жайворонок – вдячність, тетерев – жадоба, змія – мудрість), які розкриває у сократівському діалозі, використовує фольклорний, античний та біблійний інтертекст, залучає відомі та створює нові афоризми (щастя ніде і скрізь; склавши крила, важко летіти й самому орлу; судимо за справами, а не за одежею; мудрість – це знати те, що тобі потрібно; хто труда не вкладе – до добра не прийде), послуговується автоалюзіями, щоб акцентувати основні постулати (пізнати себе, знайти покликання, дбати про здоров'я душі й тіла, захищати серце як осердя людини).

Чи не найпоказовішим візуальним образом, який можна обрати центральним і спільним для показу взаємодії трьох чільних складників є силени, бо зміст визначає форму. Людина сама собі учень і вчитель, адже щоразу відкриває світ по-новому, розкриває-пізнає себе у різних ситуаціях, обговоренні

тем та вирішенні завдань, здобуваючи досвід, який для мудрого стане уроком, а для нерозумного – повторенням помилок аж до повного краху. Тому варто дотримуватись простих порад, а саме: "Побільше думай і тоді вирішуй. Спіши повільно. Навчись бути сильним" [4, с. 306]. Щоразу варто дослухатись душі, яка є паном і підпорядковує раба – тіло. Кожний має навчитись регулярній саморефлексії, аби "перебувати на самоті з собою, з собою вміти вести розмову" [4, с. 235]. Результатом буде досягнення "земного маєтку" в гармонійному поєднанні свободи та спокою, бо "щастя ніде і скрізь", із книгою Григорія Савича Сковороди – "твоєї душі співбесідника".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біблія, або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / Пер. проф. І. Огієнка. – Київ : Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1166 с.
2. Глива Є. Онтологічний образ людини в творчості Григорія Сковороди. – Київ: ТОВ "КММ", 2006. – 256 с.
3. Григорій Сковорода. Твори у двох томах. Том 1. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. – Київ: Обереги, 1994. – 528 с.
4. Григорій Сковорода. Твори у двох томах. Том 2. Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. – Київ: Обереги, 1994. – 480 с.
5. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. – Київ: Майстерня Білецьких, 2008. – 256 с.
6. Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарії. – Харків: Майдан, 2004. – 776 с.
7. Чернега Т. Рациональне та містичне у філософії Григорія Сковороди. – Одеса: Астропринт, 2007. – 400 с.

REFERENCES

1. Bibliya, abo knygy Svyatogo pysma Starogo j Novogo Zapovitu / Per. prof. I. Ogiyenka. Kyiv: Ukrayinske Biblijne Tovarystvo, 2003. 1166 s.
2. Glyva Ye. Ontologichnyj obraz lyudyny v tvorchosti Hrygoriia Skovorody. Kyiv: TOV "KMM", 2006. 256 s.
3. Hryhorii Skovoroda. Tvory u dvox tomax. Tom 1. Poeziyi. Bajky. Traktaty. Dialogy. Kyiv: Oberegy, 1994. 528 s.
4. Hryhorii Skovoroda. Tvory u dvox tomax. Tom 2. Traktaty. Dialogy. Prytchi. Pereklady. Lysty. Kyiv: Oberegy, 1994. 480 s.
5. Popovych M. Hryhorii Skovoroda: filosofiya svobody. Kyiv: Majsternya Bileczkych, 2008. 256 s.
6. Ushkalov L. Hryhorii Skovoroda: seminarij. Xarkiv: Majdan, 2004. 776 s.
7. Chernega T. Racionalne ta mistychnе u filosofiyi Hrygoriia Skovorody. Odesa: Astropynt, 2007. 400 s.

Стаття надійшла до редколегії 08.12.22

T. I. Tkachenko, Dr Hab., Associate Prof.
Kyiv Institute of Business and Technology, Kyiv

MODERN PEDAGOGICAL DISCOURSE BY HRYHORII SKOVORODA

The article devotes to the study of prominent dominants in the vision of the educational process by the outstanding Ukrainian philosopher-traveler Hryhorii Skovoroda (1722–1794). It focuses on highlighting the basic principles of educational activities, stages, components, specifics of the choice, beginning and results.

The paper analyzes the concepts of "pupil schoolchild/student" and "teacher/educator/lecturer" in personal, social, national and universal aspects. It reveals the meaning of the specified definitions thanks to the study of the formal and content components of the works, in particular. The author raises the important range of topics and problems, the uniqueness of the presentation with the dominance of certain types of speech, addresses. He uses permanent artistic figurative and expressive means, multidimensional images, metaphors, symbols. The investigation emphasizes intertextual accents, Socratic dialogue. It highlights features of character development and the selection of heroes to express prominent ideas. The work clarifies the features of the idiosyncrasy and the dominant worldview of Hryhorii Savych Skovoroda.

Keywords: *"related work", pedagogical discourse, ethno- and self-identification, teacher, student, communication, Socratic dialogue.*

Г. Я. Холод, канд. філол. наук

Громадська організація "Науково-освітній центр «Успішний»"

**СПЕЦИФІКА КІНОМОДЕЛЮВАННЯ
ОБРАЗУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
(на прикладі фільмів "Григорій Сковорода",
"Тасмничий Сковорода",
"Невигадані історії № 13 (Григорій Сковорода)")**

Висвітлено специфіку моделювання образу Григорія Сковороди у фільмах за допомогою кінематографічних засобів і підбору фактичного матеріалу з біографії митця. У художньому фільмі "Григорій Сковорода" для моделювання кінообразу митця використано антитезу, ретроспекцію, опосередковану характеристику Григорія Сковороди другорядними персонажами, його психологічний стан, презентований мімікою та жестами, учинки, ставлення до ситуацій і людей, філософемі мудреця. У документальних фільмах кінообраз Григорія Сковороди створено опосередкованими характеристиками, фактажем, контрарністю думок щодо способу життя письменника, використанням його філософем.

Ключові слова: філософ, медіатекст, моделювання, кінообраз, характеристика.

Актуальність обраної теми полягає в необхідності всебічного дослідження образу Григорія Сковороди й відсутності ґрунтовних наукових праць, у яких висвітлено специфіку моделювання образу філософа у фільмах.

Об'єкт дослідження – кінообраз Григорія Сковороди.

Предмет дослідження – специфіка кіномоделювання образу Григорія Сковороди.

У фільмі Київської кіностудії імені О. П. Довженка "Григорій Сковорода" (1959) кінообраз Григорія Сковороди, на формування якого вплинула ідеологічна заангажованість, притаманна тогочасному радянському періодові, змодельовано за допомогою презентації у фільмі основних проблемних вузлів, пов'язаних із відсутністю справедливості, соціальною нерівністю, лицемірством представників релігії.

На початку фільму, де візуалізовано лише частину життя Григорія Сковороди, зокрема період від перебування в палаці Єлизавети I до відмови від пропозиції Катерини II повернутися до розкішного життя, подано текст ("Григорій Сковорода – український філософ та письменник XVIII ст. (1722–1794). Син малоземельного козака із с. Чорнухи на Полтавщині. Навчався в Київській академії. Завдяки видатним музикальним здібностям його було взято в палац до цариці Єлизавети" [1]), який, містячи лаконічну інформацію про митця та хронотоп подій, дає реципієнту необхідний інформаційний фон для сприйняття медіатексту.

Позбавлений комплексу неповноцінності й чиношанування Григорій Сковорода завдяки філософемам відверто вербалізує негативи соціального життя будь-якому статусному співрозмовникові-опоненту, таким чином захищаючи правду й наражаючи себе на небезпеку. Ставши свідком вербального приниження ("Про що цей цап говорить?") начальником таємної канцелярії О. Шуваловим земляків, які приїхали до Єлизавети I скаржитися на несправедливі вчинки пана, спрямовані на поступове збіднення селян і подальше їх закріпачення, Григорій Сковорода, використавши алегорію, не тільки натякнув О. Шувалову, що вважає його віслоком, але й утвердив ідею рівності всіх людей перед Богом ("У Господа Бога й велика скотина, і мала, і цап, і віслук усі рівні" [1]). У фільмі лейтмотив рівності всіх людей ("Грізний цар, смертний, чим ти кращий від хлопа, альбо ти не тая ж матерія?" [1]) та проблеми соціальної несправедливості увиразнюються за допомогою наскрізної антитетичності "багатство – бідність" на матеріальних і духовних рівнях. Режисер І. Кавалерідзе, використовуючи різні засоби, оприявнив бездуховність багатих людей, здатних заради матеріальних благ принижувати й знедолювати своїх ближніх.

Епізод зображення заможного життя петербурзької знаті, зокрема інтер'єру наповнених світлом кімнат палацу імператриці, контрастує із заграваною темною майстернею, де змушений працювати друг Григорія Сковороди, талановитий кріпак Федір Вороніхін – майстер порцелянових виробів, результатом праці якого захоплюється Єлизавета I. Здатний цінувати справжню красу природи, людських стосунків майстер, який лише мріяв вільно

жити й милуватися небесною блакиттю, був осліплений за наказом генерала Кречетнікова. Його цинізм режисер оприявнив за допомогою протиставлення слів генерала про небесну блакить і золото церковних бань, які він нібито бачить надворі, де насправді були хрести із закатованими на них людьми.

Проблема соціальної несправедливості, зокрема закріпачення вільних селян, увиразнена за допомогою контрастного зображення будинку (щаслива оселя молодого подружжя – порожній дім із забитими вікнами) Степана Сагури та Параски Задорожньої, які були друзями Григорія Сковороди. Поглиблюють трагізм ситуації залишені без відповіді запитання Григорія Сковороди щодо долі його друзів. Рішучість філософа в боротьбі проти несправедливості підкреслено епізодом звільнення змученого Степана з кайданів і подальшою допомогою своїм друзям: Степану, Федорові, Парасці, які стали жертвами кріпацтва.

Образи вищезазначених другорядних персонажів, сюжетні лінії яких переплітаються із сюжетною лінією Григорія Сковороди, за допомогою опосередкованих характеристик доповнюють образ головного персонажа й повніше презентують такі риси його характеру, як чесність, доброта, вірність, відвертість, здатність на допомогу та самопожертву.

Заради щастя свого земляка й друга Степана Сагури Григорій Сковорода відмовляється від особистого життя, уникаючи зустрічі зі своєю коханою дівчиною Параскою. Завдяки крупному планові, на якому зафіксовано міміку, наповнені сльозами очі й жести філософа (дуже сильно стискає гілку дерева), режисер презентує емоції закоханого чоловіка на звістку про те, що кохана стала спочатку чужою нареченою, а потім дружиною. Після останньої зустрічі з Параскою Задорожньою Григорій Сковорода з розпачем обіймає дуб – місце їхніх колишніх побачень, поданих у ретроспективі.

За будь-яких обставин філософ залишається чесним із собою й іншими людьми, за що його опоненти вважають гордуном і еретиком. Фільм, якому з огляду на дискурс створення притаманна ідеологічна заангажованість, пронизаний критичними висловлюваннями головного персонажа щодо священних книг,

антиклерикальними закликами з вуст інших персонажів – жертв соціальної несправедливості, які стали учасниками повстань.

Прагнення нових знань, пізнання світу, бажання позбавити себе токсичного середовища спонукали філософа до мандрів у Австрію, Угорщину, Польщу, Німеччину. Авторитет філософа серед народу, сформований завдяки внутрішній незалежності Григорія Сковороди, його мудрості, імперативу чесності із собою й іншими людьми, сміливості висловлювати власні судження, змушували представників влади, зокрема Катерину II, пропонувати йому вигідні умови для співпраці, які він не приймав.

Завдяки невеликій сюжетній лінії, пов'язаній із сином пана Василем, який був учнем Григорія Сковороди, режисер презентував вплив філософа на молоде покоління, зокрема формування особистості дитини, її моральних орієнтирів, що визначили подальшу долю юнака: Василь Остапович залишив рідну домівку, переконавшись у жорстокості свого батька, через якого померла Параска Сагура.

Останній епізод фільму, де Григорій Сковорода пише тексти в бідній хаті й безапеляційно відмовляється від пропозиції покращення свого матеріального становища, контрастуючи з початком фільму, у якому бачимо Григорія Сковороду-співака в царському палаці, презентує усвідомлений вибір філософа між штучним і справжнім життям, реальним та ілюзорним світом. Залишившись серед простих людей, Григорій Сковорода зберігає свою самість і вірить у великий потенціал народу, який недооцінюють представники вищого світу. З огляду на ідеологічну заангажованість медіатексту фільм завершено натяком ("Виспитися – прокинеться") на потенційній повстанській діяльності людей.

Фрагменти вищезазначеного медіатексту було використано в документальному фільмі "Таємничий Сковорода", на початку якого було створено інтригу за допомогою інформації щодо передбачення філософом своєї смерті та завчасної підготовки до неї, тривожної музики на тлі густого лісу, згадки про привида в тій місцевості, де було поховано Григорія Сковороди, демонстрацією крупним планом надпису ("Світ ловив мене, та не спіймав") на його надгробку. Після містичного початку

у фільмі зазначено запитання ("Ким же він був? Чому той, кого ми називаємо нашим усім, тікав від світу? Від якого світу тікав вселенський подорожуючий філософ? Чому вів аскетичне життя ченця, але не постригався?"), відповіді на які реципієнт очікує отримати, подивившись запропонований фільм.

Режисерка документального фільму Олена Хмирова для об'єктивного моделювання образу Григорія Сковороди вербалізує різні погляди на діяльність філософа й характеристики його особистості, залучає архівні документи, зокрема спогади його вихованців, листи Григорія Сковороди до Василя Максимовича, книгу Михайла Ковалинського "Життя Григорія Сковороди, написане в 1794 році в давньому стилі", демонструє локації (Інститут літератури Національної академії наук України ім. Т. Г. Шевченка, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), у яких є архівні матеріали з інформацією про філософа, бере коментарі в експертів: Леоніда Ушкалова, доктора філологічних наук, професора ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Сергія Головащенко, кандидата філософських наук, доцента НаУКМА; Максима Яременка, кандидата історичних наук, доцента НаУКМА; Ірини Бондаревської, доктора філософських наук, професора НаУКМА; Людмили Гарник, політолога-орієнталіста ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

У фільмі висвітлено деякі моменти біографії Григорія Сковороди, зокрема його вдалу участь у конкурсному відборі до імператорської хорової капели, повернення із царського палацу до Києво-Могилянської академії, подорож до Угорщини в складі імператорської комісії, метою якої була закупівля елітних вин, вигнання з Переяславського колегіуму через спробу модернізувати викладання курсу поезики, педагогічну діяльність у Харківському колегіумі, висловлено припущення щодо впливу пієтистського руху на формування світогляду філософа, причини його дистанціювання від світу, контрарні думки щодо зв'язку Григорія Сковороди з масонами. Упродовж усього фільму режисерка презентує процес створення ілюстрації, де зображено Григорія Сковороду, який пересувається за допомогою самокату. Ця деталь, модернізуючи образ філософа, набуває символічного

значення прогресу особистості, її стрімкого руху вперед, уособленням якого був мандрівний філософ.

Документальний фільм "Невигадані історії № 13 (Григорій Сковорода)", який став частиною проекту, створеного на ТРК "Буковина" у 2009–2010 роках, починається твердженням Григорія Сковороди про важливість пізнання себе. Вступна частина медіатексту містить презентацію особистості Григорія Сковороди, у якій зроблено акцент на освіченості митця, його мандрівному способі життя, долі рукописних творів, контрарному ставленні людей до діяльності філософа.

Наскрізною для всього фільму стала візуалізація образу Григорія Сковороди, який на зім'ятих аркушах паперу записує свої думки, подорожує степами, грає на сопілці. Режисер фільму, приділяючи увагу характеристиці батьків філософа, дає уявлення реципієнту про умови виховання Григорія Сковороди й формування його волелюбної й допитливої особистості. Згадана у фільмі легенда, де йдеться про втечу з дому 16-річного хлопця, який образився на батька через його побиття й майструванням заробляв гроші на навчання, моделює образ гордої, нескореної особистості, здатної прийняти виклики життя й самостійно долати труднощі.

У фільмі працелюбність Григорія Сковороди, його старанність і бажання навчатися візуалізовано за допомогою образу митця, який уважно читає книгу, а також рядів розгорнутих книг, яких майбутньому філософові довелося опрацювати. В епізоді про дворічне перебування Григорія Сковороди в імператорській капелі режисер завдяки художній деталі, зокрема грі на саморобній свистульці-пташці модно вдягненого митця, який знімає перуку, демонструє внутрішній конфлікт хлопця, який утомився від ситого, але підневільного життя, і мотивує прийняття рішення повернутися в Києво-Могилянську академію. Використаний режисером контраст між інтер'єром палацу й бурсацького житла, що уособлювало свідомий вибір юнака, оприявило сформовану життєву позицію: воля дорожча за матеріальні блага. Наступне повернення Григорія Сковороди до Києво-Могилянської академії й чергове дистанціювання від розкішного життя відбулося після перебування філософа в складі Токайської комісії разом із генерал-майором Ф. Вишневським.

Внутрішню незалежність, чесність Григорія Сковороди у фільмі підкреслено за допомогою візуалізації конфлікту між філософом і Степаном Томарою через різку оцінку митцем інтелектуальних здібностей свого учня – сина Томари. Згадка у фільмі про любов учнів та їхнє шанобливе ставлення до Григорія Сковороди, який упроваджував інноваційні методи викладання, а також подальші кар'єрні успіхи учнів, моделюють образ прогресивної людини й талановитого викладача, який мав авторитет у тогочасної молоді.

Розкриваючи багатогранність особистості філософа, режисер фільму окреслив деякі моменти особистого життя митця, зокрема його закоханість, підготовку до весілля й відмову від сімейного життя заради мандрів.

У фільмі згадано про факт передбачення Григорієм Сковородою своєї смерті й копання ним для себе могили. Прикметним є те, що її розташування біля дороги з огляду на мандрівне життя філософа є символічним.

Для підкреслення мудрості й непересічності особистості Григорія Сковороди режисер використав композиційне обрамлення, зоровий ряд якого, презентуючи сучасних людей, поєднується з вербалізацією філософом Григорієм Сковородою, пов'язаних із самопізнанням людини та її щасливим життям.

Отже, у художньому фільмі "Григорій Сковорода", якому притаманна ідеологічна заангажованість радянської політичної системи, змодельовано образ борця за справедливість й антиклерикала. У документальних фільмах сучасного періоду завдяки відібраній інформації й використаним кінематографічним засобам презентовано образ волелюбної, самодостатньої, прогресивної особистості, здатної зберегти свою самість за будь-яких обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Классика жанра. Григорий Сковорода (1959) Фильм Ивана Кавалеридзе. В ролях Александр Гай, Николай Козленко. Биография, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uqtKWuFoDns> (дата звернення: 27.12.2022).
2. Світлана Новицька. НЕВИГАДАНІ ІСТОРІЇ № 13 (Григорій Сковорода), 2019. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Xyo3jslj7xA> (дата звернення: 27.12.2022).
3. Nelli. "Таємничий Сковорода". Документальний фільм, 2016. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JFTeuhaErMc> (дата звернення: 27.12.2022).

REFERENCES

1. Klassyka zhanra. Hryhorii Skovoroda (1959) Fyljm Yvana Kavalerydze. V roljakh Aleksandr Ghaj, Nykolaj Kozlenko. Byoghrafyja, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uqtKWyFoDns> (data zvernennja: 27.12.2022).
2. Svitlana Novycjka. NEVYGhADANI ISTORIJI # 13 (Hryhorii Skovoroda), 2019. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Xyo3jslj7xA> (data zvernennja: 27.12.2022).
3. Nelli. "Tajemnychyj Skovoroda". Dokumentaljnij filjm, 2016. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JFTeuhaErMc> (data zvernennja: 27.12.2022).

Стаття надійшла до редколегії 07.12.22

H. Ya. Kholod, PhD

Public Organization "Scientific and Educational Center «SUCCESSFUL»"

THE SPECIFICS OF FILM MODELING OF THE IMAGE OF HRYHORII SKOVORODA

(on the example of the films "Hryhorii Skovoroda", "Mysterious Skovoroda",
"Uninvented stories #13 (Hryhorii Skovoroda)")

The article highlights the specifics of modeling the image of Hryhorii Skovoroda in films using cinematographic means and the selection of actual material from the artist's biography. In the feature film "Hryhorii Skovoroda" to model the film image of the artist, antithesis, retrospection, mediated characterization of Hryhorii Skovoroda by secondary characters, his psychological state, presented by facial expressions and gestures, deeds, attitude to situations and people, philosophies of the sage were used. In documentaries, the cinematic image of Hryhorii Skovoroda is created by mediated characteristics, factage, contrasting opinions regarding the writer's lifestyle, and his use by a philosopher.

Keywords: *philosopher, media text, modeling, film image, characteristics.*

О. М. Холод, д-р філол. наук
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ

ЕПІСТЕМНИЙ ХАРАКТЕР ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СМИСЛІВ "БАЙКИ ПРО КОЗЕНЯ ТА ВОВКА-СОПІЛКАРЯ" Г. СКОВОРОДИ

Метою дослідження стала ідентифікація ознак епістемного характеру інтерпретації смислів "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди студентами-гуманітаріями віком від 17 до 39 років, що навчаються в одному з вишів м. Івано-Франківськ.

Методами дослідження було обрано холізм, гіпотетико-дедуктивний метод, аналіз, синтез, класифікацію, експеримент, спостереження, кількісно-якісний аналіз. Методика передбачала пропозицію 25-ти досліджуваним віком від 17 до 39 років, які навчаються за гуманітарною спеціальністю, прочитати текст "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди, після чого досліджуваних попросили заповнити таблицю із соціометричними даними й виконати таке завдання: "Прочитайте текст, що подано далі. Запишіть свою відповідь на запитання: "Як ви розумієте зміст прочитаного тексту?".

За результатами дослідження були сформульовані загальні висновки: ознаки епістемати чітко експлікувалися в усіх реакціях за чотирма критеріями аналізу інтерпретацій смислів "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди.

Ключові слова: епістема, байка, Г. Сковорода, досліджувані, ознаки.

Вступ. Досліджувана проблема полягає в тому, що смисли, які вкладав Г.С. Сковорода в "Байку про козеня та вовка-сопілкаря", із часом змінюються з огляду на епістемати як системи знань певної історичної епохи. Нас зацікавила різниця між тими смислами, які автор запропонував наприкінці згаданої байки, і тими смислами, які надали своїм інтерпретаціям студенти віком від 17 до 39 років, що навчаються за гуманітарною спеціальністю в одному з вишів Івано-Франківська.

Означену проблему не вивчали наші сучасники, тому вважатимемо її актуальною. Разом із тим, байкарська творчість Г. Сковороди досліджувалася неодноразово, що й наштовхнуло

нас на здійснення оригінального аналізу. Далі ми здійснюємо стислий опис результатів тих праць, які тим або іншим чином дотичні до аналізу згаданої нами проблеми.

Про те, що байки Г. Сковороди відрізнялися оригінальністю, зазначає Я. В. Копаницька, при цьому підкреслюючи різницю між морально-етичними смислами Г. Сковороди й Езопа: "Оригінальним у байках Сковороди можна вважати те, що їм, на відміну від творів Езопа, властива морально-етична проблематика" [4]. Необхідно зазначити, що езопівські тексти байок також мали морально-етичні смисли, але які не завжди (частіше) не мали чіткої експлікації. Оскільки сам Г. Сковорода вважав байки творами з глибоким смислом, він зауважував: "Байка тоді нікчемна та баб'яча, коли в простому та чудному лушпинні своєму не ховає зерна істини" [5]. До того ж, Г. Сковорода вважав байку "мудрою ігрушкою, яка приховує в собі внутрішню силу" [3]. На нашу думку, "внутрішньою силою", про яку пише Г. Сковорода, правомірно вважати ті смисли морально-етичного вектору, які пропонував автор наприкінці кожного тексту байок. Саме такі ремінісценції мають дидактичне навантаження й для сучасних читачів, які сприймають смисли байок з урахуванням епістемних характеристик своєї картини світу. Як відомо, епістема формується як "світоглядна настанова, самий спосіб світобачення в кожному історичну епоху" [1].

Об'єктом дослідження ми обрали інтерпретації смислів "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди студентами-гуманітаріями віком від 17 до 39 років. *Предметом* нашого аналізу став епістемний характер згаданих інтерпретацій.

Мету дослідження ми сформулювали таким чином: ідентифікувати ознаки епістемного характеру інтерпретації смислів "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди студентами-гуманітаріями віком від 17 до 20 років, що навчаються в одному з вишів м. Івано-Франківськ.

Отже, *гіпотезою* дослідження стало припущення про те, що інтерпретація смислів "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди студентами-гуманітаріями віком від 17 до 39 років, які навчаються в одному з вишів м. Івано-Франківськ, має конкретні ознаки епістемного характеру.

Методи й методика дослідження. За основу методології ми обрали холістичну концепцію Яна Смутса (Сметса), яка передбачає інтерпретацію всього, що оточує нас, як Цілого неподільного єднання фізичного й духовного в їх еволюції й постійному розвитку [7].

Серед загальнонаукових методів нашу увагу привернули *аналіз*, який дав можливість розчленувати ціле – сприйняття смислів літературного твору байки "Байки про козеня та вовка-сопілکارя" Г. Сковороди – на складові частини (групи смислів). Аналіз передбачав застосування методу *синтезу*, смисл якого в нашому дослідженні полягав у тому, щоб раніше ідентифіковані й виділені нами частини поєднати в ціле. Додатково завдяки методу *класифікації* ми згрупували смисли за їх певними ознаками й, застосовуючи метод *узагальнення*, встановили загальні властивості інтерпретованих смислів аналізованої байки. При цьому ми враховували епістемний вектор запропонованих реципієнтами інтерпретацій.

Із групи емпірико-теоретичних методів ми обрали *гіпотетико-дедуктивний метод*, який дозволив нам висунути гіпотезу та довести її вірність завдяки дедукції. *Статистичні методи* також допомогли нам визначити середні значення, що характеризували всю сукупність інтерпретованих смислів байки Г. Сковороди.

Емпіричними методами, що стали інструментами в нашому дослідженні, були *спостереження* як цілеспрямоване й організоване сприйняття смислів аналізованої байки й опис як фіксація результатів спостереження. Ми також звернулися до методу *вимірювання*, що дозволило нам порівняти отримані величини (інтерпретації реципієнтів) з еталонними показниками (авторськими смислами Г. Сковороди). Нарешті ми звернулися до методу *експерименту* як до спостереження в контрольованих умовах.

Методика нашого дослідження передбачали такі дослідницькі процедури:

1) 25-ти досліджуваним віком від 17 до 39 років, які навчаються в одному з університетів м. Івано-Франківськ за гуманітарною спеціальністю, було запропоновано прочитати текст "Байки про козеня та вовка-сопілکارя" Г. Сковороди [2]; текст був розміщений у бланку у файлі, записаному у форматі .docx (див. додаток);

посилання на файл було передано респондентам завдяки соціальній мережі "Viber";

2) після прочитання тексту байки досліджуваних попросили заповнити таблицю із соціометричними даними й виконати таке завдання: "Прочитайте текст, що подано далі. Запишіть свою відповідь на запитання: «Як ви розумієте зміст прочитаного тексту?»"; час для виконання завдання – 24 год від моменту отримання файлу; такий проміжок часу (доба) був визначений з урахуванням можливих або планових, або екстрених, або аварійних відключень електрики під час виконання завдання досліджуваними, які на час участі в експерименті мешкали в різних місцях України (Івано-Франківської та Тернопільської областей); 24-огодинний час виконання завдання експерименту також був пов'язаний із тим, що один досліджуваний знаходився у Великій Британії (Лондон) і міг виконати завдання з урахуванням різниці в часі;

3) свої відповіді-реакції досліджувані надсилали експериментатору завдяки соціальній мережі "Viber";

4) соціометричні дані досліджуваних аналізувалися з урахуванням їхніх віку, статі, виду діяльності в житті; населеного пункту й країни, у яких мешкали досліджувані на час виконання завдання; інформації про їхній улюблений колір й тими вербальними асоціаціями, із якими досліджувані пов'язували день виконання завдання;

5) вербальні реакції, які досліджувані фіксували після прочитання стимульного тексту байки, аналізувалися за такими критеріями:

- ✓ кількість реакцій, що пов'язані з експлікацією думки про улюблений колір досліджуваних;
- ✓ кількість реакцій, що пов'язані з експлікацією думки про той колір, із яким асоціювався "сьогоднішній" день (за станом на дату участі в експерименті);
- ✓ наявність у письмових відповідях респондентів ознак їхньої епістемної системи знань (апеляція до тих понять, які не притаманні періоду створення аналізованої байки);
- ✓ наявність переказу смислу байки без декларації власної думки щодо розуміння смислів байки;

- ✓ наявність аналогії між смислами байки й смислами власного життєвого досвіду;
- ✓ наявність власного тлумачення смислів байки;
- ✓ кількість "відмов" досліджуваного експлікувати власну думку.

Результати та обговорення. Інтерпретовані результати експерименту з елементами опитування були зафіксовані нами в таблицях і діаграмах, які можна знайти в міжнародному репозитарії на електронному ресурсі "Figshar" [8].

Під час аналізу отриманих за результатами експерименту даних нами було встановлено, що вербальні реакції досліджуваних мають особливості.

1. Серед 100 % (25 осіб) досліджуваних чоловіків зафіксовано 8 % (2 особи), жінок – 92 % (23 особи). 25, або 100 % досліджуваних вказали, що є студентами й виконують різні види діяльності (журналіст, філолог, фотографія, дописувач соціальної мережі "Instagram", підприсмець, кіноман, спортсмен, читач книжок тощо).

2. Віковий ценз студентів дорівнював діапазону показників від 17 до 39 років, середній вік досліджуваних – 18,5 років.

3. 15 досліджуваних, або 60 % на момент виконання експериментального завдання проживали в місті Івано-Франківськ, 8 досліджуваних, або 32 % мешкали в населених пунктах Івано-Франківської й Тернопільської областей, один досліджуваний проживав у м. Лондон (Велика Британія). Ще один досліджуваний відмовився вказувати місце свого проживання на момент виконання завдання.

4. Серед улюблених для досліджуваних восьми кольорів (жовтий, чорний, блакитний (голубий), синій, зелений, білий, фіолетовий, помаранчевий) частотним виявився чорний (32 %). Удвічі меншу (16 %) перевагу має жовтий колір у реакціях досліджуваних. Блакитний і синій – по 12 % кожний, по 4 % мають такі кольори: зелений і фіолетовий, по 8 % – помаранчевий і білий.

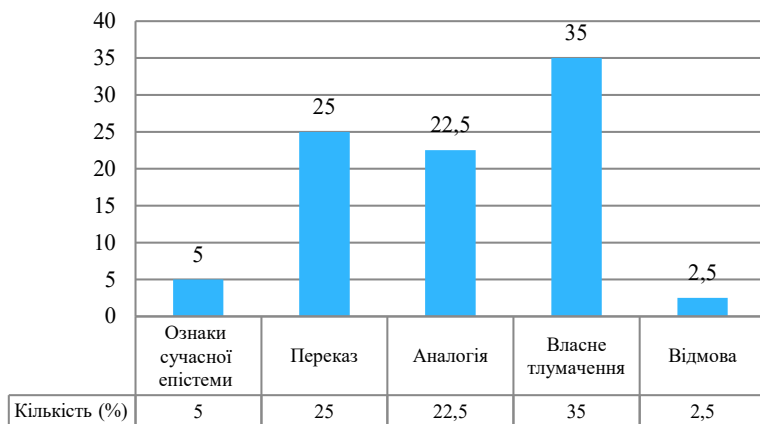
5. Тих кольорів, які асоціюються в досліджуваних із сьогоднішнім днем (2–11 жовтня 2022 року), ми нарахували 12 із такими рейтинговими показниками: жовтий і білий – по 20 % кожний, сірий – 12 %, по 8 % досліджуваним віддали переваги блакитному (голубому), зеленому, помаранчевому (оранжевому) і по 4 % – бордовому, горіховому, пурпурному, червоному й чорному (див. табл. 1).

Таблиця 1

Показники "улюблених" кольорів і тих,
із якими в досліджуваних асоціюється сьогоднішній день
(2–11 жовтня 2022 року)

№	"Улюблені" кольори		Кольори, із якими асоціюється сьогоднішній день		Динаміка зміни переваг у кольорі	
	колір	кількість %	колір	кількість %	Вектор зміни показників: "↓" – знизилася; "↑" – підвищилася; "=" – не змінилася	Кратність
1	чорний	32	чорний	4	↓	8
2	жовтий	16	жовтий	20	↑	0,8
3	блакитний (голубий)	12	блакитний (голубий)	8	↓	1,5
4	зелений	4	зелений	8	↑	2
5	сірий	0	сірий	12	–	–
6	синій	12	синій	0	–	–
7	білий	8	білий	20	↑	2,5
8	фіолетовий	4	фіолетовий	0	–	–
9	помаранчевий	8	помаранчевий (оранжевий)	8	=	0
10	червоний	0	червоний	4	–	–
11	пурпурний	0	пурпурний	4	–	–
12	горіховий	0	горіховий	4	–	–
13	бордовий	0	бордовий	4	–	–
14	відмова	4	відмова	4	=	0
15	РАЗОМ	100	РАЗОМ	100		

6. Вербальні реакції досліджуваних були аналізовані завдяки чотирьом критеріям, перерахованим раніше в розділі "Методи й методики дослідження" (див. п. 5).

Діаграма 1. Співвідношення показників реакцій досліджуваних (n = 25)

7. За критерієм "Наявність у письмових відповідях респондентів ознак їхньої епістемної системи знань" (апеляція до тих понять, які не притаманні періоду створення аналізованої байки) ми зафіксували 5 % відповідей.

8. 25 % реакцій були віднесені за критерієм "Наявність переказу смислу байки без декларації власної думки щодо розуміння смислів байки";

9. 22,5 % відповідей досліджуваних були ідентифіковані за критерієм "Наявність аналогії між смислами байки й смислами власного життєвого досвіду";

10. За критерієм "Наявність власного тлумачення смислів байки" ми відзначили 35 % відповідей учасників експерименту.

11. Виявлена кореляція між, з одного боку, динамікою зміни кольорів (був улюблений колір $\Rightarrow$ став на момент участі в експерименті) і, із другого боку, оцінкою якості вербальної реакції (за чотирма критеріями: "Епістема", "Переказ",

"Аналогія" і "Власне тлумачення"). Встановлено, що чотирьом переліченим критеріям відповідають пари динаміки зміни кольорів (див. табл. 2):

Таблиця 2

Кореляція між показниками динаміки змін кольорів і оцінкою якості вербальної реакції

№	Кольори		Наявність ("+") / відсутність ("-") кореляції	Якість вербальної реакції (за чотирма критеріями, назви яких подано в скороченому вигляді)
	Був улюблений	Став "на момент експерименту"		
1	Один колір, пастельний	Той самий, або інший пастельний	+	Епістема
2	Один діапазон кольору	Один діапазон кольору	+	Переказ
3	Світлий колір	Відтінок світлого кольору	+	Аналогія
4	Темний колір	Світлий колір	+	Власне тлумачення

Обговорення результатів дослідження. Якщо кожний третій (32 %) із числа досліджуваних зазначив, його улюбленим кольором є чорний, то в день участі в експерименті такий показник знизився у 8 разів. Такий факт ми пояснюємо зворотною тенденцією в збільшенні частотності білого кольору, який серед улюблених кольорів мав перевагу лише у 8 %, а на день виконання експериментального завдання мав показник 20 %, що у 2,5 рази більше. Вірогідно, взаємна зміна тенденцій (зменшення у 8 разів показників переваги щодо чорного, і збільшення в 2,5 рази показників переваги щодо білого кольору)

пов'язана з декількома причинами. По-перше, за дев'ять із половиною місяців широкомасштабного вторгнення Росії в Україну щоденно трансльовані в ЗМІ факти смертей українців і руйнації їхніх осель вплинули на домінанту "чорний колір" у виборі досліджуваними "улюблених" кольорів. По-друге, успіхи Збройних Сил України на фронті (за станом на 2–11 жовтня 2022 року) на день виконання завдань дослідження надихали учасників експерименту, що й зафіксовано було нами в підвищенні переваг досліджуваних щодо білого кольору. Надалі ми порівнюємо колористичні переваги досліджуваних із їхніми вербальними реакціями.

Оскільки в 5 % письмових відповідей респондентів нами було зафіксовано ознаки епістемної системи знань досліджуваних (наприклад, апеляція до тих понять, які не притаманні періоду створення аналізованої байки), можемо стверджувати неадекватність інтерпретацій смислів "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди. Разом із тим, у 25 % зафіксованих вербальних реакціях було ідентифіковано наявність переказу смислу байки без декларації власної думки щодо розуміння смислів байки. Іншими словами, кожний четвертий досліджуваний віком від 17 до 39 років не продемонстрував здатність до ідентифікації або дидактичних смислів, які були експліковані автором байки, або не мали готовності до експлікації власних смислів, що виникли в їхній свідомості після прочитання байки.

Оскільки в 22,5 % вербальних реакцій було виявлено аналогії між смислами байки й смислами власного життєвого досвіду, можемо констатувати, що сучасні досліджувані віком від 17 до 39 років мають навички застосування логічних операцій (у даному випадку аналогії). Така сама тенденція відслідковується за результатами аналізу показників наявності у свідомості досліджуваних власного тлумачення смислів байки. Причому такі тлумачення й інтерпретації відрізнялися від тих смислів, які запропонував автор Г. Сковорода. У сумі своїй показники виявлення застосування аналогії (22,5 %) і власного тлумачення смислів байки (35 %) разом із показником наявності в письмових

відповідях респондентів ознак їхньої епістеми (системи знань певної історичної епохи, у нашому випадку – апеляції до тих понять, які не притаманні періоду створення аналізованої байки) (5 %) утворюють показник 62,5 %. Отриманий показник свідчить, на нашу думку, про те, що більша частина (майже 2/3) досліджуваних у нашому експерименті виявили ознаки епістемного характеру інтерпретації смислів "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди.

Показники табл. 2 свідчать про те, що існує певна кореляція між показниками динаміки змін кольорів й оцінкою якості вербальної реакції. Було виявлено, що ті досліджувані, які як улюблений колір зазначали темний, а під час експерименту називали актуальним світлий колір, частіше фіксували вербальну реакцію, яка відповідала критерію 4 ("Наявність власного тлумачення смислів байки"). Ті досліджувані, які у ролі улюбленого кольору вказували світлий, а під час експерименту називали як актуальний відтінок світлого кольору, демонстрували вербальні реакції, що відповідали критерію 3 ("Наявність аналогії між смислами байки й смислами власного життєвого досвіду"). Вербальним реакціям за критерієм 2 ("Наявність переказу смислу байки без декларації власної думки щодо розуміння смислів байки") відповідали реакції вказування одного діапазону улюбленого кольору й кольору під час експерименту. Нарешті нами виявлена кореляція й між декларацією улюбленого пастельного кольору й блідого кольору під час експерименту: такі кольори відповідали критерію 1 ("Наявність у письмових відповідях респондентів ознак їхньої епістемної системи знань (апеляція до тих понять, які не притаманні періоду створення аналізованої байки)").

Зазначені кореляції свідчать, на наш погляд, про те, що простий переказ думок Г. Сковороди, які автор запропонував у "Байці про козеня та вовка-сопілкаря", притаманний тим досліджуваним, у яких трансформація переваги улюбленого кольору в актуальний (на час участі в експерименті) колір експлікувався за формулою "*Один колір → діапазон того самого кольору*". У тих досліджуваних, реакції яких ми маркували як

"Епістема", формула трансформації від улюбленого до актуального кольору мала такий вигляд "Один колір блідий → пастельні кольори". Ті досліджувані, реакції яких були марковані нами як "Аналогія", мали трансформаційну формулу "Світлий колір → відтінок світлого кольору". Ті реакції, які маркувалися нами як "Власне тлумачення", характеризувалися трансформаційною формулою "Темні кольори → світлі кольори". Таким чином, інтерпретація експлікації трансформованих формул кольорів, що переважали у свідомості досліджуваних, означає фіксацію чіткої тенденції в кореляціях. Ми тлумачимо згадану тенденцію як таку, що дає можливість діагностувати не лише ступінь експлікації епістемного характеру інтерпретації смислів "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди досліджуваними віком від 17 до 39 років (18,4 років у середньому показнику), але й визначати рівень володіння досліджуваними згаданого віку навичками інтерпретації смислів, що спираються на чіткі базові знання носіїв мовлення, які живуть у певний історичний період.

Висновки. Нами було передбачено, що інтерпретація смислів "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди студентами-гуманітарями віком від 17 до 39 років, які навчаються в одному з вишів м. Івано-Франківськ, має конкретні ознаки епістемного характеру. Висунута гіпотеза підтвердилася, але таке підтвердження має двоїстий, на наш погляд, смисл.

Перший смисл ми вбачаємо в тому, що ознаки епістемати чітко експлікувалися в трьох видах реакцій досліджуваних, які ми в робочому порядку назвали "Епістема", "Аналогія" і "Власне тлумачення". У четвертому виді реакцій – "Переказ" – на перший погляд не фіксуються ознаки епістемати. Коли ми деталізували аналіз четвертого виду реакцій досліджуваних, ми змушені були констатувати, що виявився *другий смисл*, суть якого полягає в тому, що навіть простий переказ, як реакція на експериментальний стимул (текст "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди), слід розглядати в якості форми експлікації епістемати як системи знань певної історичної епохи. Виходимо на другий смисл тому, що будь-яка людина, яка живе в певний історичний період, не може жити відокремлено,

ізолювано від системи знань тієї історичної епохи, у якій вона набуває життєвий досвід. Останній пов'язаний з опануванням інформації, яку вважаємо життєвим досвідом, що й формує систему знань історичної епохи. Отже, приймаючи два викладених нами смисли підтвердження висунутої гіпотези, доходимо висновку про те, що всі чотири критерії аналізу інтерпретацій смислів "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди досліджуваними віком від 17 до 39 років мають епістемний характер.

Здійснене дослідження є пілотним, його результати не мають бути екстрапольовані на результати інших досліджень.

У *перспективі* подальших досліджень має смисл збільшити вибірку досліджуваних до 1500–1600 осіб, що дасть можливість вважати результати такими, що мають рівень імовірності не нижче 0,99, а коефіцієнт довіри не нижче 2,58 [6: 181–182].

Вважаємо необхідним висловити *подяку* студентам одного з вишів м. Івано-Франківськ, які добровільно погодилися на участь в експерименті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева К. І. Епістема // Велика українська енциклопедія. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vue.gov.ua/Епістема> (дата звернення: 18.12.2022)
2. Байки в українській літературі XVII–XVIII ст. (підг. тексту В. І. Кречотня). – Київ, 1963. – С. 150–178.
3. Власенко А. Особливості байок Г. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/anastasiavlaskenko2017/tvorcist/osoblivostibajokgskovorodi>
4. Копаницька Я. В. Традиція і новаторство Григорія Сковороди в тлумаченні сюжетів байок // Шкільна бібліотека (макет). – 2021. – № 3. – С. 118–122.
5. Огойко А. Григорій Сковорода "Бджола та Шершень": читати текст, аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://navsi200.com/literature/hryhorij-skovoroda-bdzhola-ta-shershen/>
6. Паніото В. І., Максименко В. С., Харченко Н. М. Статистичний аналіз соціологічних даних. – Київ: Видавничий дім "КМ Академія", 2004. – С. 181–182.
7. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "holism". Encyclopedia Britannica, 4 Aug. 2010. URL: <https://www.britannica.com/topic/holism>. Accessed 25 December 2022.
8. Kholod, Oleksandr (2022): Appendices (dataset) for the article "The epistemic nature of the interpretation of meanings "Fables about a kid and a wolf-piper" by H. Skovoroda". figshare. Dataset. URL: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.21779840.v1>

REFERENCES

1. Aleksjejeva K.I. Epistema // Velyka ukrajinsjka encyklopedija [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://vue.gov.ua/Epistema> (data zvernennja: 18.12.2022)
2. Bajky v ukrajinsjkij literaturi XVII–XVIII st. (pidgh. tekstu V. I. Krekotnja). Kyjiv, 1963, s. 150–178.
3. Vlasenko A. Osoblyvosti bajok H. Skovorody [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://sites.google.com/site/anastasiavlasenko2017/tvorcist/osoblivostibajokgskovorodi>
4. Kopanycja Ja. V. Tradycja i novatorstvo Hrygoriia Skovorody v tlumachenni sjuzhetiv bajok // Shkiljna biblioteka (maket), # 3, 2021, s. 118–122.
5. Oghojko A. Hryhorii Skovoroda "Bdzhola ta Shershenj": chytaty tekst, analiz [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://navsi200.com/literaturne/hryhorij-skovoroda-bdzhola-ta-shershenj/>
6. Panioto V.I., Maksymenko V.S. Kharchenko N.M. Statystychnyj analiz sociologichnykh danykh. Kyjiv: Vydavnychyj dim "KM Akademija", 2004, s. 181–182.
7. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "holism". Encyclopedia Britannica, 4 Aug. 2010. URL: <https://www.britannica.com/topic/holism>. Accessed 25 December 2022.
8. Kholod, Oleksandr (2022): Appendices (dataset) for the article "The epistemic nature of the interpretation of meanings "Fables about a kid and a wolf-piper" by H. Skovoroda". figshare. Dataset. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.21779840.v1>. URL: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.21779840.v1>

Стаття надійшла до редколегії 05.12.22

ДОДАТКИ

Бланк експерименту з елементами опитування.

Шановні учасники дослідження, впишіть у колонку 3 таблиці свої відповіді на запитання*:

№	Запитання	Відповідь
1	Ваш вік (повних років)	
2	Ваша стать (чол., жін.)	
3	Вид діяльності (чим займаєтеся в житті)	
4	Населений пункт, у якому ви зараз живете	
5	Яким є ваш улюблений колір	
6	Із яким кольором ви асоціюєте сьогоднішній день	

*– відповіді на запитання є соціометричними даними досліджуваних і не призначені для розголошення.

Інструкція досліджуванім:

"Прочитайте текст, що подано далі. Запишіть свою відповідь на запитання: "Як ви розумієте зміст прочитаного тексту?"

Григорій Сковорода

БАЙКА ПРО КОЗЕНЯ ТА ВОВКА-СОПІЛКАРЯ

*Джерело: Байки в українській літературі XVII–XVIII ст.
(нідг. текст у В. І. Кречотня). Київ, 1963, с. 150–178.*

Коли маленьке Козеня випадково відбилосся від своєї отари, з лісу зненацька вискочив Вовк. Спочатку Козеня намагалося втекти, але незабаром повернулося до ворога, який от-от мав вчепитися йому в спину, і промовило до нього: "Я добре знаю, що зараз стану твоєю здобиччю і не уникаю смерті, але зглянься на мене і вдовольни єдине прохання приреченого на смерть: перед тим, як я розпрощаюся з життям, солодкозвучно заграй мені щонебудь на сопілці; адже сам знаєш – усім хочеться приємно вмерти". Вовк подумав: "А я, дурний, і не знав, що в мене є до цього хист". Він зараз же почав грати, а Козеня під його гру заходилося танцювати (букв.: вихилитися в танцях), раз у раз звеселяючи похвалами новоявленого музику. Раптом налетіла стрімкіша від вітру зграя молоських собак і з усіх боків оточила Вовка. Вони вибили у нього сопілку, відпустили на волю танцюриста і стали мордувати Вовка-сопілкаря. Довелось йому самому затанцювати. Тим часом Чорногривий зранив йому спину, Сажа і Білий разом схопили його за шию, а Приборкувач і Пастух вчепились йому у боки. В чистому повітрі лунає голосний гавкіт. Збігається решта зграї і встромляє зуби йому в тіло. Ось вже на Вовкові не лишилося живого місця. І він, стогнучи, сам себе гудить: "Навіщо тобі, негіднику, бути музикою! Раз ти народився кухарем, то й куховарив би собі на здоров'я. Хіба не краще було б робити запаси козлятини і баранини, ніж витратити силу на заняття проклятою музикою. Ти вартий цієї плати". А собаки, зарившись мордами в тіло, шматують його. Ось Вовкові й кінець.

ЗАПИШІТЬ СВОЮ ДУМКУ ДАЛІ

O. M. Kholod, Dr Hab.
Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University, Ivano-Frankivsk

THE EPISTEMIC NATURE OF THE INTERPRETATION OF MEANINGS "FABLES ABOUT A KID AND A WOLF-PIPER" BY H. SKOVORODA

The aim of the study was to identify the signs of the epistemic nature of the interpretation of the meanings of H. Skovoroda's "Fables of the Goat and the Piper Wolf" by humanities students aged 17 to 39 studying at one of Ivano-Frankivsk universities.

Holism, hypothetical-deductive method, analysis, synthesis, classification, experiment, observation, quantitative-qualitative analysis were chosen as research methods. The methodology included an offer to 25 research subjects aged 17 to 39, who study in the humanitarian field, to read the text "Fables about the goat and the wolf-piper" by G. Frying pans, after which the subjects were asked to fill in a table with sociometric data and complete the following task: "Read the following text. Write down your answer to the question: "How do you understand the content of the read text?".

According to the results of the study, general conclusions were formulated: signs of episteme were clearly explained in all reactions according to the four criteria of the analysis of interpretations of the meanings of H. Skovoroda's "Fables of the Goat and the Piper Wolf".

Keywords: *episteme, fable, H. Skovoroda, investigated, signs.*

Г. Д. Швець, д-р пед. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЛІНГВОДИДАКТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПОСТАТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В НАВЧАЛЬНІЙ ТЕКСТОТЕЦІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Присвячено актуальній проблемі збагачення навчальної текстотеки з української мови як іноземної та питанню презентації в ній постаті Григорія Сковороди. Проаналізовано навчальні видання й констатовано вкрай обмежене використання текстів про письменника та його творів. Виокремлено дві лінгводидактичні стратегії представлення митця в посібниках для інокомунікантів, зорієнтовані відповідно на студентів різних спеціальностей або майбутніх філологів. Схарактеризовано концепцію, структуру, методичний інструментарій нового посібника "Спіймай Сковороду". Зроблено висновок про ефективність навчальних матеріалів, базованих на стратегіях емоційного залучення читача та звернення до його особистого досвіду.

Ключові слова: інокомунікант, лінгводидактика, навчальна текстотека, навчальний посібник, українська мова як іноземна.

Збагачення навчальної текстотеки й використання художніх текстів у мовному навчанні – проблеми, які не втрачають своєї актуальності в лінгводидактиці. По-перше, змінюються життєві реалії й контингент студентів, що вимагає нових текстів, які б спиралися на новітні здобутки методики навчання іноземних мов. По-друге, художній текст є універсальним навчальним матеріалом, який завдяки емоційному впливу активізує мовленнєво-мислинневі та мнемічні механізми, сприяє розвитку лексичного запасу, країнознавчих знань, критичного мислення, креативності студентів. По-третє, з огляду на культурологічну спрямованість сучасного навчання іноземних мов важливим є залучення до текстотеки з української мови як іноземної (далі – УМП) матеріалів про знакові постаті української культури, до яких належить видатний філософ, письменник, педагог Григорій Сковорода.

Навчальну текстотеку розглядаємо як "усю сукупність методично опрацьованих вербальних текстів, які використовують у навчанні й вивченні мови. Це різножанрові й різностильові тексти, які є основою комплексних підручників, посібників з окремих аспектів вивчення мови, збірок для читання інокомунікантами (текстів художніх, наукових, публіцистичних, краєзнавчих), дистанційних курсів, навчальних інтернет-сайтів, аудіокурсів тощо" [21, с. 211]. Можемо стверджувати, що на сучасному етапі навчальна текстотека з УМІ є різноаспектною й достатньо багатою [21, с. 66–70]. Окремий її сегмент – художні твори – привертає увагу дослідників як у теоретичному аспекті (обґрунтування важливості навчального художнього матеріалу для формування комунікативної, лінгвокраїнознавчої, читацької компетентностей – праці Л. Васильєвої, З. Мацюк, І. Процик, Н. Станкевич, С. Шевченко та ін.; аналіз лінгводидактичного потенціалу окремих літературних жанрів: пісні, казки, легенди, притчі, есе, поезії в прозі – розвідки Л. Антонів, В. Бадер, О. Гордої, І. Фецько, Г. Швець та ін.), так і в практичному (укладання посібників з художніми текстами для іноземних читачів [11; 14; 23]).

Плідний вектор досліджень проблеми залучення художнього тексту до навчання УМІ – вивчення лінгводидактичного потенціалу творчості окремого письменника. У наших попередніх працях обґрунтовано доцільність уведення до навчальної текстотеки з УМІ творів Т. Шевченка, М. Коцюбинського, В. Сухомлинського [21, с. 334–356; 22, с. 354–376] та окреслено алгоритм лінгводидактичного аналізу творчої спадщини знакових для української літератури митців: 1) вивчення підходів до презентації творчості й постаті письменника в навчальних виданнях, з тим щоб виробити оптимальну стратегію ознайомлення інокомунікантів різних рівнів володіння УМІ та різних спеціальностей з певним автором; 2) виокремлення з-поміж творів митця тих, які доцільно використовувати в навчанні мови; 3) створення навчальних матеріалів на основі відібраних текстів (адаптація, аранжування ефективною системою завдань) [20, с. 591].

У випадку з лінгводидактичним осмисленням творчості Григорія Сковороди спостерігаємо ситуацію, зазвичай типову для розвитку методики навчання іноземних мов загалом та УМІ зокрема: практика випереджає теорію. Так, у ювілейний рік видатного українського філософа й письменника авторський колектив Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків із діаспорою Львівського національного університету "Львівська політехніка" підготував до друку посібник з УМІ "Спіймай Сковороду", який дає цікавий матеріал для аналізу провідних принципів і методів роботи з навчальним текстом, зокрема й художнім. З огляду на дискусійність залучення до навчальної текстотеки зразків літератури минулого (лінгводидакти рекомендують надавати перевагу сучасним текстам, див.: [13, с. 102; 19]) мету пропонованої публікації вбачаємо в тому, щоб окреслити оптимальну лінгводидактичну стратегію ознайомлення іноземних студентів із письменником та його творами. Завдання такі: з'ясувати місце текстів про Григорія Сковороду та його творів у навчальній текстотеці з УМІ; окреслити різні підходи до презентації постаті українського філософа у виданнях для інокомунікантів; схарактеризувати концепцію, структуру та методичний інструментарій нового посібника колективу авторів МІОКУ "Спіймай Сковороду". Провідні методи дослідження теоретичні: аналіз навчально-методичних матеріалів, опис і порівняння лінгводидактичних стратегій ознайомлення іноземних читачів з письменником та його творами.

Питання представленості постаті Григорія Сковороди в навчальній текстотеці з УМІ є частиною ширшої проблеми: про яких діячів української історії та культури варто розповідати в іноземній аудиторії? Свого часу відповідь на це запитання намагалася дати Ганна Онкович, досліджуючи персоналії як мовні знаки національної культури [10, с. 16–33]. Проведені нею опитування науковців та студентів довели, що українці вважають одним із таких знаків саме Григорія Сковороду, оскільки називають його ім'я в десятці тих, котрі "є репрезентантами України і з ким слід у першу чергу ознайомлювати представників інших культур" [10, с. 17]. Однак аналіз низки навчальних видань для іноземців доводить, що постать Григорія Сковороди

досить рідко згадується в них, на відміну від Тараса Шевченка та Лесі Українки, які, за виразом О. Забужко, входять до "пантеону «недоторканих» українських класиків" [3, с. 173]. На нашу думку, вибір видатного діяча для представлення в посібнику для іноземців зумовлений не лише значущістю його творчого доробку. Важлива також популярність персоналії, тиражованість образу в сучасному комунікативному просторі, адже зрозуміло, наприклад, що іноземцеві, який вивчає українську, так чи інакше неодноразово трапиться згадка про Тараса Шевченка: чи ім'я в назві вулиці, навчального закладу, парку, чи зображення в плакаті, постері, чи поетичні рядки в чиемусь дописі в соцмережах тощо. Визначальним фактором на користь вибору персоналії для презентації в навчальній текстотечі є яскравість образу – саме тому текстів про Лесю Українку в посібниках з УМІ значно більше, ніж, скажімо, про Івана Франка. Видається, що "міф Української Поетеси – Діви-Войовниці" [3, с. 177], активізований у посібниках для навчання УМІ, є надзвичайно цікавим і привабливим, він "запам'ятовується і надається до пошуку аналогій у рідній культурі іноземного студента" [20, с. 592]. Так само і образ Тараса Шевченка – упослідженого кріпака, що став найвідомішим українцем, "сина мужика", що "став володарем у царстві духа" (І. Франко), – є захопливим і передусім тому лінгводидактично перспективним. Наважимося припустити, що постать Григорія Сковороди, мандрівного філософа XVIII століття, безумовно, одного з найважливіших представників української культури (про що свідчать результати загальнонаціональних та локальних опитувань [7; 8; 10]), автори й укладачі посібників з УМІ вважають складною і не достатньо цікавою для читачів, що опановують українську.

Отож проаналізуємо нечисленні тексти про Григорія Сковороду для інокомунікантів. Зрозуміло, що стисла інформація про нього подається в навчальних виданнях для іноземців з історії України чи країнознавства. У таких посібниках або лише згадують митця в контексті характеристики XVIII століття як доби розквіту української культури, зокрема ролі Києво-Могилянської академії в розвитку освіти [1, с. 157, 172], або

наводять найвідоміші факти й твердження про українського філософа, що фактично становлять основу стереотипного образу Григорія Сковороди, сформованого в українців шкільною програмою: "Видатний філософ, гуманіст, просвітитель, поет, педагог. Працював викладачем етики та поезики в Харківському та Переяславському колегіумах. На його думку, людина може стати щасливою, пізнавши саму себе, а в житті варто займатися тим, що людині природно відповідає. Автор творів «Сад божественних пісень», збірки байок «Басни харковскія». Пісню Сковороди «Всякому городу нрав і права» використав І. Котляревський у п'єсі «Наталка Полтавка». Останні 25 років життя мандрував Україною, проповідував свої філософські погляди й писав твори. Йому належить вислів: «Світ ловив мене, але не спіймав»" [6, с. 30].

Тексти більшого обсягу запропоновано у двох збірках для читання. Одна з них (харківських авторів) "націлена на підготовку міжкультурно компетентних іноземних слухачів" [16, с. 4]: тут уміщено тексти (українською, російською та англійською мовами) про українську державу, соціальне життя, побут, народні звичаї, свята й символи українців, відомих діячів української культури. З галереї видатних майстрів слова обрано по одному представнику XVIII, XIX та XX століть: Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Олександр Довженко. Текст репрезентує Сковороду як "найвідомішого у світі українського філософа" і подає факти про його освіту (навчання в церковній школі та Києво-Могилянській академії), музичний хист, подорожі Європою, викладання, мандрівне життя, а також коротку характеристику філософських поглядів. До тексту запропоновано питання і словник трьома мовами [16, с. 192–200].

Інше видання (Білоцерківського аграрного університету) спрямоване на розвиток навичок та вмінь читання на матеріалі різноманітних текстів побутової, освітньої та культурологічної тематики [18]. У розділі "Література. Українознавство" запропоновано тексти про діячів української культури минулого та сучасності: це Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Ярослав Мудрий, Григорій Сковорода, Іван Котляревський, Юрій Андрухович. У тексті про Григорія Сковороду менше

біографічних фактів – натомість більше уваги приділено його творчості, зокрема схарактеризовано філософські погляди митця, ідейно-тематичні групи байок. Після тексту запропоновано питання для перевірки розуміння прочитаного [18, с. 206–210]. Отже, тексти довідково-інформативного характеру про Григорія Сковороду залучено до навчальної текстотеки з УМІ з метою формування соціокультурної та читацької компетентностей інокомунікантів. Стратегії моделювання цих текстів (інформування, характеристика), як і способи перевірки розуміння прочитаного (запитання до тексту), є традиційними, звичними й зорієнтовані на логічне пізнання.

Щодо художніх творів письменника, то їхня кількість у посібниках з УМІ також дуже мала. Це деякі афоризми в окремих виданнях та кілька байок у посібнику "Читаймо українською" для іноземних студентів різних спеціальностей першого року навчання [11]. У цій книзі вміщено байки "Зозуля і Дрізд", "Змія і Буфон", "Чиж і Щиглик". Їхні тексти адаптовано (використано нечисленні вилучення та заміни, змінено структуру: сила не виокремлюється, а там, де вона в оригіналі досить велика й насичена філософськими міркуваннями, скорочена до одного- кількох речень простої структури і прозорого змісту), аранжовано запитаннями та невеликими лексико-граматичними завданнями [11, с. 136–139]. Треба зауважити, що тексти повчального характеру (якими і є байки) продуктивні для роботи в іноземній аудиторії саме початкового етапу навчання, адже мають простий сюжет, виразну ідею, надаються до переказу, розігрування діалогів, продукування власних думок, порівняння з ідейно схожими творами рідної літератури студента.

Не набагато ширша палітра творів митця презентована і в навчальних виданнях, адресованих іноземним студентам-філологам. Так, у посібнику для слухачів підготовчих відділень університетів [14], крім байок ("Голова і Тулуб", "Чиж і Щиглик", "Бджола та Шершень"), уміщено дві поезії зі збірки "Сад божественних пісень". Також стисло схарактеризовано життєвий шлях і творчість митця, розтлумачено відповідні літературознавчі терміни (бароко, байка). Оскільки книга

розрахована на іноземців початкового рівня володіння мовою, додано словник українською, англійською та китайською, завдання лексико-граматичного, змістового та комунікативного спрямування [14, с. 27–31].

У підручнику з української літератури для іноземних студентів основних факультетів [2] творчість Григорія Сковороди презентована лише двома творами: байкою "Зозуля та Дрізд" і піснею "Всякому місту – звичай і права". Запропоновано тлумачний термінологічний словничок (байка, риторика, етика, притча, трактат), запитання й лексико-граматичні вправи [2, с. 38–42]. Варто наголосити, що у виданнях для філологів твори не адаптовано, збережено поділ байок на основну частину й силу.

Отже, у результаті аналізу мовних навчальних посібників для іноземців встановлено, що дві провідні стратегії ознайомлення з найвизначнішим українським філософом та його творами розраховані на різні категорії інокомунікантів: студентів різних спеціальностей та майбутніх філологів. У першому випадку маємо довідково-інформаційні тексти про Григорія Сковороду та лише кілька його байок (сила яких максимально скорочена), що супроводжуються завданнями лексико-граматичного, змістового та комунікативного характеру. У другому – трохи ширша палітра художніх текстів, мінімальна адаптація, коментарі з елементами ідейно-художнього аналізу, завдання, спрямовані на розвиток не лише комунікативної компетентності, а й професійної (уміння здійснювати літературознавчий аналіз).

Обмежене використання творів Григорія Сковороди в навчанні іноземців здається виправданим з огляду на значну часову дистанцію між автором і реципієнтом та відповідні труднощі: застарілі слова, тогочасні реалії, подеколи складний стиль можуть викликати нерозуміння, небажання читати і, врешті, лише загальмувати процес оволодіння УМІ. Однак ми переконані, що ці ризики можна мінімізувати, зацікавивши читача й наблизивши автора та його героїв до сучасного адресата, – і доводить це нове навчальне видання "Спіймай Сковороду", що готується до друку, створене колективом авторів Міжнародного інституту освіти, культури і зв'язків із діаспорою Національного університету "Львівська політехніка" [17].

Автори, урахувавши досвід укладання попередніх збірок МІОКу для читання та слухання [4; 5; 9; 13] й новітні здобутки в методиці навчання УМІ, узявши за основу текстоцентричний, культурологічний, комунікативно-діяльнісний та особистісно орієнтований підходи, створили оригінальний навчальний посібник, тематично вибудований навколо життя і творчості Григорія Сковороди й спрямований на комплексний розвиток усіх видів українськомовної мовленнєвої діяльності інокомунікантів.

Тематичний стрижень книги – подорож Григорія Сковороди у наш час місцями, де він бував за свого реального життя, – є, безумовно, надзвичайно вдалою методичною знахідкою з кількох поглядів. По-перше, побудова посібника навколо життя/подорожі/пригод одного героя (чи кількох), як свідчить практика укладання навчальних видань з іноземних мов, є фактором, який підтримує інтерес читачів, викликає емоційну "прив'язаність", бажання читати далі. По-друге, накладання часових площин (XVIII ст. / XXI ст.) дало можливість показати тяглість української культури, а також природно поєднати сюжети з різних епох: навчання майбутнього українського філософа і сучасних студентів Києво-Могилянської академії, перебування Григорія Сковороди в російських столицях і російсько-українську війну, що триває зараз, подорож митця Європою і черги українських біженців на кордоні в лютому–березні 2022 року тощо. Власне, книга про Сковороду стала водночас книгою про сучасну Україну, Григорій Савич – символом високої культури, незламного духу українського народу, що боронить зараз свою свободу. Історичний, культурологічний, літературний, філософський складники життя і творчості Григорія Сковороди, таким чином, нерозривно поєднано із життям сучасної України, ритмом її міст і новин із фронту, інтересами сучасного студента-іноземця, пульсом життя сучасного світу, – це головний, на нашу думку, фактор, що мотивує читачів до осягнення культурно й історично далекого й подеколи складного матеріалу: реалії XVIII століття, художня й філософська спадщина письменника. Образ Сковороди, створений у посібнику, – мислителя, музиканта, мандрівника, письменника, педагога, жартівника, активного користувача соціальних мереж,

волонтера, капелана, воїна – багатогранний і живий. Упевнені, що іноземному читачеві він буде цікавий. Отже, в посібнику забезпечено головний психологічний фактор успішного навчання: інтерес та емоційна залученість.

Структуру посібника, окрім схарактеризованої тематичної єдності, визначають такі фактори: поділ на 18 тем-мандрівок героя Україною та Європою, типова організація кожної теми (словник; тексти для читання, основний з-поміж яких – текст від першої особи, розповідь Григорія Сковороди про свої подорожі, враження, спогади; тексти для слухання, зокрема сюжети, пов'язані з темою розділу: про місце, у якому зараз перебуває Григорій Савич, про музей, церкву, певну пісню, сучасну ситуацію в Україні тощо; обов'язковий текст у кожному розділі – художній твір письменника), а також комплексна система завдань до текстів і теми загалом.

Методичний інструментарій книги ретельно дібрано й доцільно структуровано. Так, для семантизації нової лексики, окрім словника з тлумаченням слів, запропоновано низку завдань: увідповіднити лексему й зображення, обрати зайве слово, поєднати з визначенням, дібрати синоніми чи антоніми, заповнити пропуски в реченнях, вибравши одне із наведених у дужках, знайти у тексті слова, що відповідають визначенням, тощо. Перевірку розуміння змісту прочитаного організовано у формі запитань, тестів, завдань скласти речення відповідно до тексту, знайти речення, синонімічні до наведених, вибрати речення на певну мікротему, виправити помилки у твердженнях, логічно розташувати пункти плану та ін. Різноманітні також і завдання, спрямовані на перевірку розуміння прослуханого: погодитися з твердженням чи заперечити його, заповнити пропуски в реченнях, з'єднати частини речень, підкреслити почуті словосполучення, розставити репліки у правильному порядку, після прослуховування двох коротких текстів – розподілити твердження, увідповіднити репліки.

Розвитку навичок говоріння мають сприяти завдання описати ілюстрації, розповісти про щось (наприклад, скласти портрет студентів XVIII століття й порівняти із сучасними), поділитися думками про твір, обговорити певну проблему в парі чи групі,

виробити спільні рекомендації тощо. Важливо, що в посібнику багато комунікативних завдань, звернених до особистого досвіду учня/студента: розповісти про рідне місто/село, про свою сім'ю, уподобання, враження від тексту або прослуханої музики, про свій день, мандрівки, поділитися спогадами про навчання та багато інших. Переконані, що орієнтація на особистий досвід читача актуалізує матеріал книги, слугує важливим мотиваційним чинником, як і численні ігрові завдання, запропоновані в посібнику: ребуси, пазли, рольовий діалог, прокладання маршруту героя за картою, змагання (хто більше добре слів) та ін.

Удосконалення комунікативних навичок у результаті спільної діяльності забезпечують цікаві проекти: організація концерту, кастинг, акція в соцмережах, акція подяки волонтерам, презентація полілогу чи вистави, розробка проєкту майбутньої книжки про Григорія Сковороду. Низка як традиційних, так і оригінальних завдань покликана стимулювати розвиток письмових умінь: підготувати статтю, провести інформаційну кампанія в соцмережах, написати лист, репортаж, поради, створити допис-заклик, оголошення про попутника, листівку, рекомендації для безпечної подорожі, рекламу в соцмережах тощо. Отже, як було зазначено вище, у цьому навчальному посібнику на матеріалі текстів для читання і слухання організовано комплексний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності.

До навчальної книги введено чимало творів письменника: афоризми, поезії "Всякому місту звичай і права", "Ой ти, птичко жовтобока", "De Libertate", байки "Щука і Рак", "Годинникові колеса", "Дві курки", "Орел і Сорока", "Собака і Вовк", "Чиж і Щиглик", притча "Благодарний Еродій", діалог "Розмова п'ятьох подорожніх" та ін. Попри зрозумілу складність текстів Григорія Сковороди, авторам посібника вдалося наблизити їх до іншомовної аудиторії з допомогою коментаря, ілюстрацій, доцільних вправ та актуалізувати через зв'язок із сучасністю й звернення до особистого досвіду читачів/слухачів. Ось, наприклад, як організована робота з поезією "Ой ти, птичко жовтобока". Спочатку запропоновано послухати пісню (за покликанням); потім уміщено словник, у якому, що дуже

важливо, пояснено контекстуальні значення окремих слів; далі – текст твору і завдання поєднати кожен його строфу з відповідною ілюстрацією. Завершальне завдання – висловити свої думки щодо ідеї твору: не рвися вгору, а тримайся середини – і тоді будеш щасливий.

Аналіз рукопису посібника "Спіймай Сквороду" доводить, що книга буде корисною для іноземців, які прагнуть удосконалити свої знання, уміння і навички з української мови, розвинути мовленнєві навички, а також відкрити класичну й сучасну українську культуру в її дивовижному різноманітті, зануритися в сучасне українське життя. Звернення авторів посібника передусім до емоційної та мотиваційної сфер особистості іноземного студента робить лінгводидактично перспективним опрацювання в іноземній аудиторії постатей і творів, що за традиційної, раціонально-орієнтованої навчальної парадигми можуть видаватися складними чи незрозумілими.

Проведене дослідження дає підстави для таких висновків.

1. Постать Григорія Сквороди донедавна була мало презентованою в навчальній текстотечі з УМІ, як і його твори, з огляду на труднощі в розумінні інокомунікантами реалій XVIII століття, застарілих лексем, індивідуального стилю письменника.

2. Обсяг і характер інформації про митця, ступінь адаптованості творів та спрямованість завдань залежать передусім від контингенту, якому адресовано навчальне видання. У посібниках для студентів різних спеціальностей запропоновано довідково-інформаційні тексти про Григорія Сквороду та кілька його адаптованих байок із завданнями лексико-граматичного, змістового та комунікативного характеру. Орієнтація на філологічну аудиторію вмотивовує мінімальну адаптацію творів письменника, коментарі до них з елементами ідейно-художнього аналізу, завдання на формування професійної компетентності.

3. Альтернативним щодо більшості навчальних видань, у яких тексти про Григорія Сквороду і завдання до них скеровані лише на логічне пізнання, постає новий посібник "Спіймай Сквороду" [17]: його концепцію та методичний інструментарій вибудовано з урахуванням емоційно-мотиваційних чинників та

засад особистісно орієнтованого навчання. Це дало змогу актуалізувати проблеми, порушені у творах митця, разом із його життям показати сучасну Україну та її культуру, з допомогою різноманітних завдань стимулювати комплексний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності. Саме така лінгводидактична стратегія ознайомлення іноземних студентів із письменником та його творами видається нам найбільш ефективною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вінницька В. М. Країнознавство: Україна: навч. посіб. для студ.-іноземців. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2006. – 282 с.
2. Дяченко С. І., Пятацька О. В. Українська література для іноземних студентів. – Київ: Академія, 2010. – 312 с.
3. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. – Київ: Факт, 1999. – 340 с.
4. Ключ до України: міста і люди: підручник з української мови як іноземної (рівні В2-С1) / Ірина Ключковська, Оксана Горда, Оксана Трумко, Наталя Мартинишин, Галина Темник). – Львів: Колір ПРО, 2020. Ч. І. – 200 с.
5. Мандрівка Україною: навч. посібник з укр. мови як інозем. (рівень В 2) / І. Ключковська та ін. – Львів: Дон Боско, 2012. – 152 с.
6. Методичні рекомендації для слухачів підготовчих курсів Центру доузівської підготовки ДВНЗ "ДонНТУ" з дисципліни "Історія України" / уклад. І. О. Дмитрик, С. М. Клименко. – Покровськ: ДонНТУ, 2021. – 93 с.
7. Найвидатніші українці всіх часів – результати опитування. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2012/05/29/103374/>
8. Народний топ: найвидатніші українці усіх часів (8-9 жовтня 2022). URL: <https://cutt.ly/q2eToQM>
9. Образки з Лесиноного життя : навч. посіб. / І. Ключковська та ін. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 128 с.
10. Онкович Г. В. Українознавство і лінгводидактика: навч. посіб. – Київ: Логос, 1997. – 108 с.
11. Паламар Л. М., Постава Н. Ф., Татяниченко Н. Ф. Читаємо українською: навч. посіб. Київ: БВ, 1999. 199 с.
12. Палінська О. Художні тексти у процесі вивчення іноземної мови: комунікативний аспект (на матеріалі творів Т. Шевченка). *Българска украинистика*. – Софія: Софійски университет "Св. Климент Охридски", 2014. Брой 4. – С. 96–103.
13. Палінська О., Качала О. Автостопом по Україні. Українська мова як іноземна. Рівень С1: аудіокн. з вправами (рівень С1). – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2014. – 127 с.
14. Сапожнікова О. В. Мова сучасних текстів: навч. посіб. з української мови для студ.-інозем. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2011. – 118 с.

15. Сапожнікова О. Українська й зарубіжна література: Початковий курс для іноземних студентів підготовчих факультетів вищих закладів освіти: навч. посіб. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2005. – 179 с.
16. Селіверстова Л. І., Лагута Т. М., Ключко Т. В., Ященко А. А. Читаймо про Україну українською, російською, англійською мовами: навч. посіб. / за ред. О. С. Валіт. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 272 с.
17. Спіймай Сковороду: навчальний посібник з української мови як іноземної (рівень В1) / [Ірина Ключковська, Оксана Горда, Назар Данчишин, Оксана Трумко, Ангеліна Паращина, Наталія Мартинишин]; рукопис. – Львів, 2022.
18. Українська мова як іноземна. Змістовий модуль "читання". Рівні складності А2, В1. Методичні вказівки для аудиторної та самостійної роботи студентів підготовчого відділення / Укл. та упор. Текстів С. Д. Карпенко. – Біла церква: ВПЦ БНАУ, 2019. – 260 с.
19. Федчик В. А. Художній текст як засіб навчання студентів української мови (початковий етап). URL: <https://cutt.ly/3abrJJ1>
20. Швець Г. Д. Твори Лесі Українки в навчальній текстотечі з української мови як іноземної. *Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)*: зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської наук.-практ. конференції, 25-26 лютого 2021 року, Львів. – Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. – С. 590–596.
21. Швець Г. Д. Теоретико-методичні засади навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. Київ, 2021. 689 с. URL: <https://cutt.ly/pbKX7To>
22. Швець Г. Д. Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей: монографія. – Київ: Фенікс, 2019. – 529 с.
23. Швець Г. Д., Торчинська Ю. О., Літвінчук А. О. Читаймо українською: навч. посіб. з укр. мови для інозем. студ. / За ред. Г. Д. Швець. – Київ: Фенікс, 2012. – 112 с.

REFERENCES

1. Vynnytska V. M. Krainoznavstvo: Ukraina: navch. posib. dlia stud.-inozemtsiv. Kyiv: VPTs "Kyivskiy universytet", 2006. 282 s.
2. Diachenko S. I., Piatetska O. V. Ukrainska literatura dlia inozemnykh studentiv. Kyiv: Akademiia, 2010. 312 s.
3. Zabuzhko O. Khroniky vid Fortinbrasa. Vybrana eseistyka 90-kh. Kyiv: Fakt, 1999. 340 s.
4. Kliuch do Ukrainy: mista i liudy: pidruchnyk z ukrainskoi movy yak inozemnoi (rivni B2-C1) / Iryna Kliuchkovska, Oksana Horda, Oksana Trumko, Nataliia Martynshyn, Halyna Temnyk). Lviv: Kolir PRO, 2020. Ch. I. 200 s.
5. Mandrivka Ukrainoiu: navch. posibnyk z ukr. movy yak inozem. (riven B2) / I. Kliuchkovska ta in. Lviv: Don Bosko, 2012. 152 s.
6. Metodichni rekomendatsii dlia slukhachiv pidhotovchykh kursiv Tsentru dozuvivskoi pidhotovky DVNZ "DonNTU" z dystsypliny "Istoriia Ukrainy" [Elektronnyi resurs] / uklad. I. O. Dmytryk, S. M. Klymenko. Pokrovsk: DonNTU, 2021. 93 s.
7. Naivydatnishi ukraintsi vsikh chasiv – rezultaty opytuvannia. URL: <https://lifepravda.com.ua/society/2012/05/29/103374/>

8. Narodnyi top: naivydatnishi ukraintsi usikh chasiv (8-9 zhovstnia 2022). URL: <https://cutt.ly/q2eToQM>
9. Obrazky z Lesynoho zhyttia : navch. posib. / I. Kliuchkovska ta in. Lviv: Halyska vydavnycha spilka, 2020. 128 s.
10. Onkovych H. V. Ukrainoznavstvo i linhvodydaktyka: navch. posib. Kyiv: Lohos, 1997. 108 s.
11. Palamar L. M., Postavna N. F., Tatianchenko N. F. Chytaiemo ukrainskoiu: navch. posib. Kyiv: BV, 1999. 199 s.
12. Palinska O. Khudozhni teksty u protsesi vyvchennia inozemnoi movy: komunikatyvnyi aspekt (na materialy tvoriv T. Shevchenka). *Bulharska ukraïnystyka*. Sofyia: Sofyiskyi unyversytet "Sv. Klyment Okhrydsky", 2014. Broi 4. S. 96–103.
13. Palinska O., Kachala O. Avtostopom po Ukraini. Ukrainska mova yak inozemna. Riven C1: audiokn. z vpravamy (riven C1). Lviv: Vyd-vo Lviv. politekhniky, 2014. 127 s.
14. Sapozhnikova O. V. Mova suchasnykh tekstiv: navch. posib. z ukrainskoi movy dlia stud.-inozem. Kyiv: VPTs "Kyivskiy universytet", 2011. 118 s.
15. Sapozhnikova O. Ukrainska y zarubizhna literatura: Pochatkovyi kurs dlia inozemnykh studentiv pidhotovchykh fakultetiv vyshchykh zakladiv osvity: navch. posib. Kyiv: VPTs "Kyivskiy universytet", 2005. 179 s.
16. Seliverstova L. I., Lahuta T. M., Klochko T. V., Yashchenko A. A. Chytaiemo pro Ukrainu ukraïnskoïu, rosiïskoïu, anhliïskoïu movamy: navch. posib. / za red. O. S. Valit. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2011. 272 s.
17. Spiiimai Skovorodu: navchalnyi posibnyk z ukrainskoi movy yak inozemnoi (riven B1) / [Iryna Kliuchkovska, Oksana Horda, Nazar Danchyshyn, Oksana Trumko, Anhelina Parashchyna, Nataliia Martynushyn]: rukopys. Lviv, 2022.
18. Ukrainska mova yak inozemna. Zmistovyi modul "chytannia". Rivni skladnosti A2, B1. Metodychni vkazivky dlia audytornoï ta samostiinoï roboty studentiv pidhotovchoho viddilennia / Ukl. ta upor. tekstiv S. D. Karpenko. Bila tserkva: VPTs BNAU, 2019. 260 s.
19. Fedchuk V. A. Khudozhnii tekst yak zasib navchannia studentiv ukrainskoi movy (pochatkovyi etap). URL: <https://cutt.ly/3abpJJ1>
20. Shvets H. D. Tvory Lesi Ukrainky v navchalnii tekstotetsi z ukrainskoi movy yak inozemnoi. *Ideolohiia natsionalnoi arystokratii (na poshanu 150-richchia vid dnia narodzhennia Lesi Ukrainky)*: zb. nauk. prats za materialamy Vseukraïnskoi nauk.-prakt. konferentsii, 25-26 liutoho 2021 roku, Lviv. Lviv: Drukarnia Lvivskoho natsionalnogo medychnoho universytetu imeni Danyla Halyskoho, 2021. S. 590–596.
21. Shvets H. D. Teoretyko-metodychni zasady navchannia ukrainskoi movy inozemnykh studentiv humanitarnykh spetsialnosti: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.02. Kyiv, 2021. 689 s. URL: <https://cutt.ly/pbKX7To>
22. Shvets H. D. Teoriia i praktyka navchannia ukrainskoi movy inozemnykh studentiv humanitarnykh spetsialnosti: monohrafiia. Kyiv: Feniks, 2019. 529 s.
23. Shvets H. D., Torchynska Yu. O., Litvinchuk A. O. Chytaiemo ukraïnskoïu: navch. posib. z ukr. movy dlia inozem. stud. / Za red. H. D. Shvets. Kyiv: Feniks, 2012. 112 s.

Стаття надійшла до редколегії 05.12.22

**LINGUODIDACTIC INTERPRETATION OF HRYHORII SKOVORODA
IN THE EDUCATIONAL TEXT MATERIALS ON UKRAINIAN
AS A FOREIGN LANGUAGE**

The article is devoted to the current problem of enriching the educational text materials on Ukrainian as a foreign language. The purpose of the paper is to determine the optimal linguodidactic strategy for the presentation of Hryhorii Skovoroda and his work to foreign students.

As a result of the analysis of language textbooks for foreigners, it was established that the two leading strategies for getting to know the most prominent Ukrainian philosopher and his works are designed for different categories of foreigners: students of various specialties and future philologists. In the first case, there are informational texts about Hryhorii Skovoroda and only a few of his adapted fables, which are accompanied by lexical-grammatical and communicative tasks. In the second case, there is a slightly wider palette of artistic texts, a minimal adaptation, the comments with elements of ideological and artistic analysis, the tasks aimed at developing not only communicative competence, but also professional competence (the ability to do literary analysis).

The article focuses on the new manual "Catch Skovoroda" of the International Institute of Education, Culture and Diaspora Relations. The concept of the book, its structure, the system of tasks aimed at the comprehensive development of all types of speech activity are characterized. The reference of the manual's authors primarily to the emotional and motivational spheres of the foreign student's personality makes it effective to study figures and works that may seem difficult or incomprehensible under the traditional, rationally oriented educational paradigm.

A conclusion was made about the effectiveness of educational materials, which are based on the strategies of emotional involvement of the foreign reader and appeal to his personal experience.

Keywords: *foreign students, linguodidactics, educational text materials, textbook, Ukrainian as a foreign language.*

А. О. Шишкова, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ КРИЗЬ ПРИЗМУ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Григорій Савич Сковорода – особистість поза часом і простором, яка повсякчасно дивує своїм гострим розумом, далекоглядністю та актуальністю ідей. Такий висновок можна зробити не тільки за суто письменницькою спадщиною Г. С. Сковороди, а й за його педагогічними переконаннями та настановами.

Аналізуючи педагогічні ідеї мислителя, можна провести чіткі паралелі зі сьогодишніми тенденціями розвитку освіти, зокрема проблемами, які вирішує Нова українська школа. У поданій статті висвітлені одні з головних думок Г. С. Сковороди, що знаходять своє відображення у системі НУШ.

Ключові слова: педагогічна ідея, Нова українська школа, компетентнісний підхід до навчання, педагогіка партнерства, дитиноцентризм.

Вступ. Реформування системи української освіти з орієнтацією на західноєвропейські зразки – одне з першочергових завдань Міністерства освіти та науки України. Створення школи, в якій навчання стане не тільки приемним, а й практично спрямованим, є нагальною проблемою для всіх українських освітян та інших залучених осіб: безпосередньо учнів та їхніх батьків. В тих умовах, які наразі доводиться переживати українському суспільству, питання освіти та виховання наступних поколінь стає все більш актуальним. Держава потребує суспільства, що стане рушійною силою відбудови країни у післявоєнні роки, а також важелем поступу в подальшій перспективі.

Відповіді на питання, пов'язані зі формуванням нового змісту та структури української школи, вітчизняні педагоги шукають здебільшого зовні, апелюючи до сучасних педагогічних досліджень західних сусідів. Беззаперечно, обраний вектор є чи не найбільш доцільним, адже європейська, особливо фінська та

шведська, а також американська моделі освіти показують неабиякі результати, котрі активно й безперервно прогресують. Новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві, умотивований учитель, наскрізний процес виховання, "педагогіка партнерства", орієнтація на потреби учня – першопочатки, що роблять розвинені країни такими.

Проте перш ніж навчатись чужого, потрібно добре засвоїти своє. Більшість ідей, які покладено в основу Нової української школи, знаходять своє відбиття, а то й абсолютну схожість серед педагогічного доробку та творчої спадщини Григорія Савича Сковороди. У його педагогічних поглядах знайшли своє місце основні напрями прогресивної освіти. Згодом ідеї українського мислителя були розвинуті у працях таких видатних вчителів, як К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського.

Осучаснені погляди Г. С. Сковороди репрезентовано й у доробку сучасних педагогів: О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко, М. Демкова.

Виклад основного матеріалу. Біографи Г. С. Сковороди зазначають, що у філософа не було власних дітей, попри те – він став справжнім батьком та найкращим наставником для своїх учнів. Надзвичайно важливим фактором у формуванні світоглядної позиції Г. С. Сковороди і його педагогічних, освітянських та культурологічних поглядів було навчання в Київській академії (1738–1750 рр.). Саме Київська академія дала Г. С. Сковороді знання піітики, риторики, грецької, латиської та інших мов, філософії, а потім була – закордонна подорож, що стала логічним завершенням у формуванні поглядів філософа-новатора, учителя, одного з найбільш визнаних педагогів України [4, с. 160]. Викладацько-педагогічна діяльність Г. С. Сковороди проходила в Переяславському і Харківському колегіумах, що вже досить докладно проаналізовано у вітчизняній історії педагогіки [4, с. 160], а також у приватних осіб по поміщицьких маєтках. Всюди він надзвичайно сумлінно ставився до виконання своїх обов'язків.

Виразник ідей гуманізму і просвітництва, Г. С. Сковорода вважав освіту засобом моральної перебудови справедливого

світу, створення гідного суспільства. Чинником, що визначав успішність навчально-виховного процесу, мислитель вважав поняття "сродної праці", тобто такої, яка відповідає людському покликанню та приносить їй щастя. Згадана думка є провідною й для Нової української школи у багатьох аспектах, а саме: орієнтація на учня; виокремлення профільної середньої освіти. Дитиноцентричні тенденції у навчання НУШ враховуватимуть бажання та прагнення школярів; молоді люди, які закінчили профільну школу, розумітимуть свою майбутню роль у родині, професійній діяльності, суспільстві [3, с. 23]. Тут варто додати, що Г. С. Сковорода був активним прихильником індивідуального навчання. Його стосунки з вихованцями були щирими, чистими, сердечними. Ставлення педагога до його учня Михайла Ковалинського є яскравим прикладом цього. "Найжаданіший друже", "мій скарбе", "найблагородніший", "моя радість", "найдорожча моя істота" – такі звертання використовував педагог по відношенню до свого студента. Безмежна любов поєднувалася з величезною вимогливістю до учня, вірою в його сили і можливості. Педагог залучає юнака до роздумів про призначення людини, дає поради про те, як варто поводитися в тих чи інших ситуаціях, розкривав шляхи морального самовдосконалення, аби зберегти "Бога в людині". Між вчителем і учнем має встановлюватися взаємна любов, першоосновою якої є любов педагога. Про це йдеться в листі до М. І. Ковалинського (липень – серпень 1765 р.): "...любов породжується любов'ю, і, бажаючи бути любимим, я сам першим люблю" [3, с. 218–288]. Ці слова можуть бути заповітом сучасному поколінню учителів і мають стати серцевиною педагогіки партнерства.

Говорячи про педагогіку партнерства, мусимо вказати на роль батьків у системі освіти. Г. С. Сковорода називає батьків – першими вихователями та наставниками молоді. Він засуджує матерів, які не вчать дітей життєвій мудрості, а вони мусили б застерігати їх від таких негативних моментів життя, неробства, чваньковитості й егоїзму, блюзнірства. НУШ вирішує цю проблему докорінно, сприяючи батькам здобувати спеціальні

знання про стадії та особливості розвитку дитини: ефективні способи виховання в дитині сильних рис характеру і чеснот залежно від її індивідуальних особливостей.

Педагогіка співробітництва, або ж партнерства, віддзеркалена й у ставленні філософа до таких форм навчання, як розповіді, бесіди, розмови з учнями, за допомогою яких він розкривав свої ідеали, моральні принципи. НУШ визначає це так: "діалог – взаємодія – взаємоповага" [3, с. 14].

Педагог-філософ гостро критикує соціальну нерівність, паразитизм панівних класів. Пропагуючи рівний доступ до освіти, він сповідував заборону будь-яких форм дискримінації рівного доступу до освіти, заборона будь-яких форм дискримінації – базис НУШ. Не допустимо відокремлення дітей на підставі попереднього відбору на індивідуальному, груповому та інституційному рівнях.

Чи не найбільш важливою педагогічною ідеєю Г. С. Сковороди є теза про те, що вихованці постійно мусять "набиратися" корисних для життя знань, тобто формує прообраз компетентісного змісту навчання. Ключові компетентності НУШ – ті, яких кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування і які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя [3, с. 10].

Сковорода відстоював принцип свідомого засвоєння знань. Він вважав, що знання потрібно здобувати не лише з книжок і пояснень учителя, а й з навколишньої дійсності, в спілкуванні з природою та в процесі практичної діяльності. Тільки тоді знання стають міцними й цінними, коли знаходять своє практичне застосування. Таку думку підтримують й автори Концепції НУШ.

Продовжуючи тему компетентісного навчання, звертаємо увагу на найпершу компетентність, висвітлену командою пані Л. М. Гриневич: спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами. Це вміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів). Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі,

вдома, у вільний час. Г. С. Сковорода прижиттєво акцентував увагу на тому, що важливе значення у вихованні підростаючої людини має також принцип народності, який може обмежуватися навчанням дітей рідною мовою, оскільки народність зумовлена історичними особливостями життя, його укладом, культурою, ментальністю. Зважаючи на це, кожен "повинен узнати свій народ і у народі себе".

НУШ закцентовує увагу на формуванні такої компетентності, як здатність вчитися впродовж життя. В той час Г. С. Сковорода випереджає сучасних педагогів таким дидактичним принципом, що з плином часу перетворився на афоризм: "Хто помірно, але постійно вивчає предмет, для нього навчання не труд, а втіха" [3, с. 218–288].

"Найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдських цінностей. Нова українська школа буде формувати ціннісні ставлення і судження, які слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством", – вважають автори Концепції НУШ [3, с. 19]. Г. С. Сковорода з глибини століть подає на це максимально схоже бачення, пишучи свою "мораль". Виховний ідеал Г. С. Сковороди – це людина, наділена такими рисами, як скромність, вдячність, справедливість, щирість, працьовитість, життєрадісність, сердечність, великодушність.

Висновок. Схожість бачення освітнього процесу сучасних педагогів та Г. С. Сковороди інколи може здаватися надто дивовижним. Прогресивність думок мислителя XVIII ст. стосовно змісту навчання та виховання учнів, а саме породження прообразу компетентнісного навчання, орієнтація на потреби учня, рівність навчання, побудованого передусім на партнерстві та діалозі між учителем, учнем та батьками, змушує замислитись над величчю цієї історичної постаті. Дійсно, світ повсякчасно ловив Г. С. Сковороду, та й досі ніяк не може спіймати.

Підсумовуючи, варто вказати, команді НУШ, як і усім нам, потрібно ретельно звертатися до робіт вітчизняних творців педагогіки, адже багато їхніх ідей не втрачають своєї актуальності й до сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : Підручник. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
2. Верещак І. М. Педагогічні погляди Григорія Сковороди крізь призму Нової української школи [Електронний ресурс] / І. М. Верещак. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://vseosvita.ua/library/pedagogicni-pogladigrigoria-skovorodi-kriz-prizmu-novoi-ukrainskoi-skoli-93122.html>.
3. Концепція "Нова українська школа" [Електронний ресурс] / [Л. М. Гриневич, О. Б. Елькін, С. А. Калашнікова та ін.]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
4. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посібник / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. – К. : Знання, 2003. – 450 с.
5. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.; – Т. 2. – 576 с.
6. Струманський В. П. "Довго сам учись, якщо хочеш навчати інших": Проблеми навчання й виховання у філософських студіях Г. С. Сковороди // Початкова шк. – 1994. – № 11.

REFERENCES

1. Artemova L. V. Istorija pedagoghiky Ukrainy : Pidruchnyk. – K. : Lybidj, 2006. – 424 s.
2. Vereshhak I. M. Pedagoghichni pohljady Hryhoriia Skovorody krizj pryzmu Novoji ukrainskoi shkoly [Elektronnyj resurs] / I. M. Vereshhak. – 2018. – Rezhym dostupu do resursu: <https://vseosvita.ua/library/pedagogicni-pogladigrigoria-skovorodi-kriz-prizmu-novoi-ukrainskoi-skoli-93122.html>.
3. Konceptija "Nova ukrainska shkola" [Elektronnyj resurs] / [L. M. Ghrynych, O. B. Eljkin, S. A. Kalashnikova ta in.]. – 2016. – Rezhym dostupu do resursu: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
4. Ljubar O. O. Istorija ukrainskoi shkoly i pedagoghiky : navch. posibnyk / O. O. Ljubar, M. Gh. Stelmakhovych, D. T. Fedorenko. – K. : Znannja, 2003. – 450 s.
5. Skovoroda H. Povne zibrannja tvoriv: U 2- kh t. – K.: Naukova dumka, 1973. – T. 1. – 532 s.; – T. 2. – 576 s.
6. Strumanskyj V. P. "Dovgho sam uchysj, jakshho khochesh navchaty inshykh": Problemy navchannja j vykhovannja u filosofskykh studijakh H. S. Skovorody // Pochatkova shk. – 1994. – # 11.

Стаття надійшла до редколегії 09.12.22

A. O. Shyshkova, Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

HRYHORY SKOVORODA'S PEDAGOGICAL VIEWS THROUGH THE PRISM OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Personality of Hryhorii Savych Skovoroda exists outside of time and space, and constantly surprises us with a sharp mind, far-sightedness and relevance of ideas. We can make such a conclusion according not on his literary heritage only, but also on the pedagogical beliefs and admonitions.

Analyzing philosopher's pedagogical ideas, we can see clear parallels with today's tendencies in the development of education, in particular, the problems solved by the New Ukrainian School. The presented article highlights some of the main H. S. Skovoroda's pedagogical views, which are reflected in the system of the New Ukrainian School.

Keywords: *pedagogical idea, New Ukrainian School, competence-based learning, partnership pedagogy, child-centeredness in teaching.*

ЗМІСТ

Семенюк Г. Ф. Вчімося у Сковороди	5
Атаманчук В. П. Трансформація ідей Григорія Сковороди в українській літературі ХХ ст. (окремі спостереження)	8
Бандура Г. О. Осмилення творчості Г. Сковороди в еміграційній гуманітаристиці	15
Вільна Я. В. Ціннісні імперативи "української людини" у потрактуванні філософа Г. Сковороди та письменника Г. Квітки-Основ'яненка (на матеріалі повісті "Маруся").....	29
Гасвська Н. М. Розвиток античних міфологічних мотивів та образів в естетико-філософських шуканнях Г. Сковороди	46
Гнатюк М. М. Антропоцентричні концепти епістолярного тексту Григорія Сковороди	54
Гудима А. О. Морально-етичний ідеал у вченні Г. Сковороди.....	63
Іванко Д. В. Музей Г. Сковороди: незабутня історія розломлених стін.....	71
Касьянова О. А. Варіативність губних приголосних у мовленні філологів (на матеріалах відеомарафону #Сковорода300)	77
Ковалів Ю. І. Інтрига ідентичності: Григорій Сковорода в інтерпретаціях П. Тичини й В. Поліщука.....	88
Левченко Н. М. Творчість Григорія Сковороди в науковій спадщині професора Леоніда Ушкалова	99

Марчук К. В. Григорій Сковорода і сучасність	114
Мишанич Я. О. Платон і Григорій Сковорода: системність і гуманізм	120
Сліпушко О. М., Фань Р., Хуан М. Світоглядні засади "Саду божественних пісень" Григорія Сковороди	132
Ткаченко А. О. Інтертекст як світ: оригінал та інтерпретації (на матеріалі творчості Григорія Сковороди).....	147
Ткаченко О. П. Григорій Сковорода як біблійний герменевт.....	159
Ткаченко Т. І. Модерний педагогічний дискурс Григорія Сковороди.....	171
Холод Г. Я. Специфіка кіномодельовання образу Григорія Сковороди (на прикладі фільмів "Григорій Сковорода", "Таємничий Сковорода", "Невигадані історії № 13 (Григорій Сковорода)").....	183
Холод О. М. Епістемний характер інтерпретації смислів "Байки про козеня та вовка-сопілкаря" Г. Сковороди	191
Швець Г. Д. Лінгводидактичне осмислення постаті Григорія Сковороди в навчальній текстотечі з української мови як іноземної.....	206
Шишкова А. О. Педагогічні погляди Григорія Сковороди крізь призму нової української школи	221

CONTENT

Semenyuk H. F. Let's learn in Skovoroda	5
Atamanchuk V. P. Transformation of Hryhorii Skovoroda Ideas in Ukrainian Literature of the XX century (some observations)	8
Bandura H. O. Understanding H. Skovoroda's Work in Humanities of Ukrainian Diaspora	15
Vilna Ya. V. Value Imperatives of the "Ukrainian Individual" in the Interpretation of the Philosopher H. Skovoroda and the Writer H. Kvitka-Osnovyanenko (based on the story "Marusia")	29
Gaevska N. M. The Development of Ancient Mythological Motives and Images in the Aesthetic and Philosophical Searches of H. Skovoroda.....	46
Gnatyuk M. M. Anthropocentric Concepts Epistolary Text by Hryhorii Skovoroda	54
Hudyma A. O. The Moral and Ethical Ideal in the Doctrine of H. Skovoroda.....	63
Ivanko D. V. Museum of Hryhorii Skovoroda: an Unforgettable History of Broken Walls.....	71
Kasianova O. A. The Range of Variability of Labial Consonants in Speech of Philologists (on the materials of the #Skovoroda300 video marathon)	77
Kovaliv Yu. I. The Intrigue of Identity: Hryhorii Skovoroda in the Interpretations of P. Tychina and V. Polishchuk.....	88

Levchenko N. M. Creativity of Hryhorii Skovoroda in the Scientific Heritage of the Professor Leonid Ushkalov	99
Marchuk K. V. Hryhorii Skovoroda and the Present.....	114
Myshanych Ya. O. Plato and Hryhorii Skovoroda: Systemicity and Humanism	120
Slipushko O. M., Fan R., Huan M. Outlook Basic of "Garden of God Songs" of Hryhorii Skovoroda.....	132
Tkachenko A. O. Intertext as a World: Original and Interpretations (based on the work of H. Skovoroda).....	147
Tkachenko O. P. Hryhorii Skovoroda as a Biblical Hermeneut.....	159
Tkachenko T. I. Modern Pedagogical Discourse by Hryhorii Skovoroda.....	171
Kholod H. Ya. The Specifics of Film Modeling of the Image of Hryhorii Skovoroda (on the example of the films " Hryhorii Skovoroda", "Mysterious Skovoroda", "Uninvented stories #13 (Hryhorii Skovoroda)").....	183
Kholod O. M. The Epistemic Nature of the Interpretation of Meanings "Fables About a Kid and a Wolf-Piper" by H. Skovoroda	191
Shvets H. D. Linguodidactic Interpretation of Hryhorii Skovoroda in the Educational Text Materials on Ukrainian as a Foreign Language.....	206
Shyshkova A. O. Hryhorii Skovoroda's Pedagogical Views Through the Prism of the New Ukrainian School	221

Наукове видання

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 2(63)

Редактор *Т. В. Мельник*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 13,5. Наклад 100. Зам. № 222-10547.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф10.
Підписано до друку 10.01.23

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.knu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02